1332

Schmalhausen

OVER
JAVA
EN DE
JAVANEN

AMSTERDAM
VAN
J
28

1332

Schmalhausen

OVER
JAVA
EN DE
JAVANEN

AMSTERDAM

J

28

OVER
JAVA EN DE JAVANEN

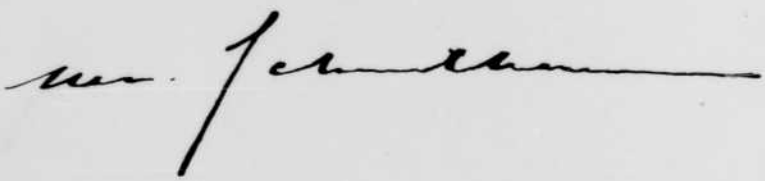
DOOR

H. E. B. SCHMALHAUSEN

AMSTERDAM
P. N. VAN KAMPEN & ZOON

OVER JAVA EN DE JAVANEN.

OVER
JAVA EN DE JAVANEN.

Nagelaten geschriften

van

H. E. B. SCHMALHAUSEN,

Gepd. Assistent-Resident.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1909.

INHOUD.

		Blz.
EEN WOORD VOORAF VAN DE BEWERKERS	.....	VII
LEVENSBERICHT, overgenomen uit *De Indische Gids* van April 1906	.....	IX
HOOFDSTUK I.	Eenige algemeene beschouwingen omtrent de economische toestanden in de Inlandsche maatschappij	1
HOOFDSTUK II.	De Javaansche maatschappij	37
HOOFDSTUK III.	De Suikercultuur	76
HOOFDSTUK IV.	Beschouwingen over de oorzaken van den tegenwoordigen toestand. — Middelen tot verbetering. — Bevordering der Inlandsche Nijverheid	135

Sedert jaren wenschte de schrijver zijn ervaringen en denkbeelden op koloniaal gebied te verzamelen in één groot werk. Door een plotseling heengaan op betrekkelijk jeugdigen leeftijd heeft hij die taak niet kunnen volbrengen. Overeenkomstig den uitdrukkelijk uitgesproken wensch van den overledene zijn de — naar den vorm onvoltooide — nagelaten fragmenten voor de pers gereedgemaakt, zonder dat daarbij evenwel iets van den wezenlijken inhoud gewijzigd is. Wat den vorm betreft zal er allicht aanleiding zijn tot gegronde aanmerkingen; zoo bleek het b.v. bezwaarlijk enkele herhalingen te vermijden. Maar de bewerkers vleien zich met de hoop, dat zij er in geslaagd zijn bij hun bewerking des schrijvers geest zooveel mogelijk te behouden, en dat zij er door hun arbeid toe hebben bijgedragen om de nagedachtenis van den schrijver te eeren door zijn denkbeelden in ruimeren kring bekend te maken.

DE BEWERKERS.

H. E. B. SCHMALHAUSEN.

(*Overgenomen uit De Indische Gids van April* 1906.)

Dezer dagen overleed een oud-ambtenaar van het Binnenlandsche Bestuur op Java, die wat ijver, toewijding en kennis betreft, onder de sieraden van zijn corps behoorde.

Tot meer dan een regeeringsmaatregel gaf hij den stoot, zoodat bij menige teleurstelling, die een ambtelijke loopbaan medebrengt, toch voor hem ten slotte deze zelfvoldoening overbleef, dat zijn arbeid niet te vergeefs was, dat hij blijvende sporen in ons koloniaal beheer achterliet. En waar ook de *De Indische Gids* het voorrecht had enkele zijner beschouwingen op te nemen, is het aangewezen om in ditzelfde tijdschrift aan dezen arbeider voor het welzijn der inlandsche bevolking eenige regels te wijden.

HENRI EDUARD BENNO SCHMALHAUSEN werd op 12 Mei 1857 te Maastricht geboren, bezocht daar later de Hoogere Burgerschool, studeerde na volbracht eind-examen te Leiden en kwam op 14 October 1877 op den jeugdigen leeftijd van twintig jaren te Batavia. Aanvankelijk op een toelage boven zijn wachtgeld ter Algemeene Secretarie geplaatst, werd hij daar op 27 Juni 1878 benoemd tot tweeden Commies, doch reeds in het begin van het volgende jaar zien wij hem tot het practische leven overgaan door zijne benoeming op 23 Febr. 1879 tot Aspirant-Controleur, eerst in Bantam, later in Djember. Op 6 Sept. 1881 tijdelijk belast met de waarneming der betrekking van Controleur 2e klasse kwam hij in de residentie Soerabaja te Djombang en bleef ook als Controleur 1e klasse op die plaats, welke hij eerst in 1889 verliet, daar hij in April van dat jaar was aangewezen om mede te werken aan het onderzoek naar de heerendiensten op Java, dat aanvankelijk onder leiding van Mr. KUNEMAN en sedert Mei 1889 onder die van den heer F. FOKKENS werd ingesteld.

Op 14 Mei 1892 werd hij weder bij den gewonen dienst teruggevoerd met standplaats Pasoeroean, doch reeds een jaar later volgde zijn benoeming tot Secretaris van de residentie Banjoemas op 7 April 1893. In ditzelfde gewest werd hij 10 Oct. 1894 aangesteld tot Assistent-Resident van Poerbolinggo, om vijf jaar later (7 Sept. 1899) in denzelfden rang over te gaan naar de afdeeling Magetan in de residentie Madioen. Hier kreeg hij op 16 Aug. 1901 een verlof wegens ziekte naar Europa, dat eerst voor twee jaren verleend, tweemaal met een half jaar verlengd, hem geen voldoende genezing gebracht schijnt te hebben; althans op 1 October 1904 volgde zijne pensionneering wegens physieke ongeschiktheid en nog geen twee jaar later, op 23 Febr. 1906, werd hij te Apeldoorn aan de zijnen door den dood ontrukt.

Dat SCHMALHAUSEN reeds op zulk een jeugdigen leeftijd de vereischte examens achter den rug had, getuigt voor zijn helder hoofd en dat hij al dadelijk zich het lot van de inlanders aantrok voor zijn edel hart. Men heeft wel eens bezwaar tegen dat uitzenden van zeer jonge ambtenaren, die in Europa nog geen voldoende kennis en levenservaring hebben opgedaan, doch in hem heeft men een voorbeeld, hoe juist die jeugdige kennismaking met een volk, waaraan men zijn verder leven wijdt, den band inniger doet zijn en hoe toewijding vergoeden kan wat aan voorafgaande levenservaring wellicht ontbreekt.

Vooral op Djombang begonnen de denkbeelden te rijpen, die later vrucht zouden dragen, en reeds in 1887 kwam hij met het voorstel voor den dag om een eind te maken aan de knoeierijen bij het *zoutdebiet*, door dit in verpakten vorm te doen plaats hebben. Als men thans nog eens een blik slaat in hetgeen hij destijds over die misbruiken schreef, dan blijkt hoe hier geoordeeld wordt op grond van eigen onderzoek. Hij ging na hoe de regeering op het stuk van spillage benadeeld werd, hoe de koopers minder kregen dan hun toekwam, hoe verder de inlandsche pakhuismeesters geïnteresseerd waren bij den verkoop in het klein, door aan vaste verkoopers geld te leenen voor zoutinkoop in het groot en daarop zware rente te eischen, waardoor het zout in den kleinhandel in de dessa dikwijls tegen driemaal

den officieelen prijs werd opgejaagd. Tegen dit kwaad viel niets te doen, omdat het bewijs altijd ontbreekt. Noch door het doen wegen van het zout, noch door verpachting van den verkoop zou een gewenschte toestand te bereiken zijn en daarom stelde SCHMALHAUSEN voor het zout bij bepaalde hoeveelheden te verkoopen in gesoldeerde blikken. Wegens de practische bezwaren, die hieraan verbonden waren, werd later een internationale prijsvraag omtrent de zoutverpakking uitgeschreven en het slot is geweest de thans ingevoerde briketteering (zie o. a. het verslag der verg. van het *Ind. Genootschap* van 29 Maart 1904 bl. 89).

Doch de practijk te Djombang leverde ook andere quaesties op en wel in de eerste plaats klachten der bevolking over onbillijke verdeeling der dienstplichtigheid, daar waar communaal naast individueel bezit wordt aangetroffen. Een inlander, individueel grondbezitter, verklaarde aan den Controleur SCHMALHAUSEN, dat de diensten, welke de dessa in verband met dat bezit eischte, zóó drukkend waren, dat hij, indien daarin geen verandering gebracht werd, afstand wilde doen van zijne bezitting ten behoeve der dessa. Deze man was een energiek, spaarzaam inlander, die zijne gronden door ontginning en aankoop verkregen en gemeend had, daarin de zekerste geldbelegging te zullen vinden. Om deze zaak tot klaarheid te brengen, was een helder inzicht noodig in den agrarischen toestand der afdeeling, in het verband dat de dessa stelt tusschen grondbezit en diensten en eene juiste kennis van den druk van deze. Een persoonlijke navraag in 50 dessa's en 71 gehuchten schonk de overtuiging dat ingrijpende maatregelen hoogst noodig waren. Het resultaat was eene uitvoerige studie over het grondbezit en de daarmede samenhangende diensten met voorstellen tot duurzame verbetering, die ingevolge Gouvs. besluit van 4 Aug. 1888 No. 1 in het volgende jaar bij THIEME & Co. te Soerabaja werd uitgegeven onder den titel: „Voorstel tot afschaffing der heerendiensten en tot inkrimping der gemeentediensten in de afdeeling Djombang, benevens de daarop betrekking hebbende besluiten van den Resident van Soerabaja", door H. E. B. SCHMALHAUSEN, Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur op Java en Madura. Dit geschrift lokte o. a. eene aan-

kondiging uit van nu wijlen Prof. P. A. VAN DER LITH in de Mei-afl. van *De Indische Gids* 1889, bl. 860, waarin de verdiensten van het werk worden geschetst en die zulk een juist licht op den werkkring werpt, als men het volgende leest: „Brengt de betrekking van Controleur bij het binnenlandsch bestuur in Indië, vooral tegenwoordig, in ruime mate hare bezwaren en teleurstellingen mede, aan den anderen kant biedt zij zooveel gelegenheid aan om reeds op betrekkelijk jeugdigen leeftijd werkzaam te zijn in het belang van het algemeen, dat ik slechts weinig bedieningen ken, meer begeerenswaardig voor hem, die niet alleen fortuin of „carrière maken" najaagt, maar er veeleer naar streeft tot zegen van velen werkzaam te zijn, ten einde later met zelfvoldoeninng te kunnen zeggen, dat men niet te vergeefs geleefd heeft. Hoeveel nut een Controleur, bekwaam en ijverig, en met grondige kennis toegerust, in zijne afdeeling, ja zelfs in veel wijderen kring kan stichten of voorbereiden, daarvan vindt men een sterk sprekend voorbeeld in de aangekondigde brochure. Want wanneer de voorstellen, die de heer SCHMALHAUSEN hier bespreekt, aan zijne verwachting voldoen, dan zal de bevolking der afdeeling Djombang van honderdduizenden dagdiensten worden bevrijd, zonder dat 's lands belang of de algemeene veiligheid er iets bij zullen verliezen, gezwegen nog van de meer ingrijpende voorstellen, om de heerendiensten geheel af te schaffen. Aangenaam trof mij de zakelijke toon, die over het algemeen in het rapport heerscht, dat hoofdzakelijk bestaat uit mededeeling van feiten, den schrijver door lange ervaring bekend, en van de conclusiën, die daaruit voortvloeien, zonder zich in bespiegelingen in te laten of theorieën op den voorgrond te zetten. Vanzelf krijgt men vertrouwen in den man, die na rijp onderzoek en besprekingen met inlandsche hoofden en minderen aantoont, welke verspilling van werkkracht het gevolg is van zorgeloosheid en ondoordachte regelingen en is men geneigd mede te gaan met zijne bewering, dat die onnoodige druk met weinig moeite vermeden kan worden".

Het is dan ook geen wonder dat SCHMALHAUSEN deel ging nemen aan het heerendienstonderzoek en uit de inleiding van het bekende (in 1903 voltooide) Eindrésumé van den hoofdambtenaar

F. FOKKENS blijkt, dat hij in 1890 het onderzoek voltooide in Zuid-Soerabaja, in het volgende in Kediri en daarop in Madioen, waarvan het résumé in 1892 werd ingediend.

Een ander vraagstuk, dat reeds in 1890 zijn gedachten bezig hield, was „De overbevolking op Java en hare gevolgen", waarover eene brochure het licht zag. Hij meende dat door algemeene invoering van erfelijk individueel bezit er eerder eene scheiding zoude tot stand komen tusschen de bezittende landbouwers, die in de dessa behoorlijk aan den kost kunnen komen en de onterfden, die daardoor tot emigratie gedreven, het hunne zouden bijbrengen tot ontwikkeling der buitenbezittingen. Deze brochure werd o. a. in de *Locomotief* besproken door F. die aantoont, dat toen reeds een emigratieproef genomen werd naar Soekapoera in de Preanger. Het emigratie-vraagstuk is sedert meer algemeen te berde gebracht, het voor en tegen kan hier onbesproken blijven, doch het is opmerkelijk dat SCHMALHAUSEN hier weder een van de eersten was, die in dit denkbeeld heil zocht.

De zeven jaren in de residentie Banjoemas doorgebracht gaven aanleiding om weder andere onderwerpen in studie te nemen. Vooraf zij hier de opdracht der regeering vermeld tot het doen van een dienstreis naar Duitsch Nieuw-Guinea, waar het bestuur der toenmalige Duitsche Nieuw-Guinea maatschappij door tusschenkomst van den Duitschen Consul te Batavia herhaaldelijk verzocht om vergunning tot het aanwerven van Nederlandsch-Indische werklieden voor die kolonie. De Regeering wenschte in 1894 echter geen vergunningen meer te verleenen, alvorens bij Haar de zekerheid bestond dat die lieden aldaar niet blootgesteld waren aan het gestel sloopende klimaatsinvloeden en dat hun toestand aldaar overigens in algemeenen zin bevredigend was. Bij Gouv. besluit van 24 Mei 1894 No. 39 werd hem de opdracht verstrekt zich met het op 9 Juni vertrekkende stoomschip „Lubeck" daarheen te begeven. Een korten tijd vertoefde hij aldaar en de Regeering was zoo tevreden over zijn rapport, dat zij hem een gratificatie waardig keurde. Jammer dat zijne gezondheid door in die streken opgedane malaria, hier een gevoeligen knak kreeg.

In Banjoemas was destijds een ontwerp tot bevloeiing van het zuidelijk deel van dat gewest aanhangig, dat aanleiding gaf tot het 14 Maart 1894 gedagteekende, en in de *Locomotief* van 21 en 22 Maart geplaatste opstel „Irrigatie en industrie", waarin de schrijver meende te moeten waarschuwen tegen te hoog gespannen verwachtingen omtrent rentabiliteit van irrigatiewerken door verhooging van landrente. Tevens werden de gevolgen bestudeerd, die het oprichten van een paar suikerfabrieken in de bedoelde streek zoude hebben. Als leerzame critiek op de destijds zeer optimistische voorstellingen omtrent de voordeelen van irrigatie, is dit artikel van blijvende waarde.

In 1899 verscheen een brochure van den toenmaligen Assistent-Resident van Poerbolinggo over: „Twee onderwerpen van actueel belang op koloniaal gebied: I Europeesch en inlandsch bestuur en II Een uitstapje op belastinggebied", waarvan in *De Indische Gids* van 1899 II bl. 1375 een aankondiging voorkomt. Merkwaardiger nog is hetgeen de heer E. B. KIELSTRA in de *Tijdspiegel* van 1900 over dit geschrift en den schrijver zegt: de heer SCHMALHAUSEN..... „bekend als een van die Indische ambtenaren, die geen moeite te groot achten, om, na ernstig onderzoek, aan te sporen tot verbetering van toestanden, tot opheffing van misstanden in de Indische maatschappij. Naar de woorden van een dergelijk, tot oordeelen bevoegd persoon, luisteren wij gaarne. Uit zijne ondervinding toont hij ons thans sommige gebreken, die ons bestuur op Java aankleven: scherp soms, maar altijd waardig; en zoowel in het belang van ons gezag als in dat van de inlandsche bevolking zocht hij naar middelen, om die gebreken weg te nemen. Dergelijke mannen verdienen onze sympathie, te meer naarmate, helaas! zij zeldzamer zijn. Men behoeft niet met elke beschouwing en gevolgtrekking van den schrijver in te stemmen, om te erkennen, dat hij zich zeer verdienstelijk maakt, door over menig onderwerp nieuw licht te verspreiden".

Die scherpte en dat afwijken in inzichten van heerschende denkbeelden waren nu juist niet geschikt om altijd en met ieder den vrede te bewaren en de voorstanders der destijds ingevoerde reorganisatie volgens de plannen van den heer MULLEMEISTER

zullen wel wat vreemd hebben opgezien van hetgeen een regent blijkens den schrijver hem vertelde: „De regeeringscommissaris begon met te zeggen dat ieder regent, die tegen zijn voorstel was, blijken gaf van onbekwaamheid of te oud was voor zijn betrekking. Toen mij nu de vraag gedaan werd, of ik er mij mede kon vereenigen dat de betrekkingen van Patih en Wedono-Kota in den vervolge in één hand zouden zijn, heb ik maar ja gezegd, want ik kon mij zelf toch geen brevet van ongeschiktheid geven; maar als u het mij oprecht vraagt, dan ben ik er erg tegen".

Een ander punt dat vooral in Banjoemas aan de orde was, betrof den allertreurigsten toestand, waarin de veestapel van dit gewest zich bevond en het was hierover, dat SCHMALHAUSEN als Assistent-Resident een uitvoerige nota opmaakte, gedagteekend 29 Jan. 1898, waarin belangrijke nota's van de betrokken regenten waren opgenomen. De regeering vond geen termen om de publicatie van dit stuk te vergunnen, doch uit een later artikel uit Magetan, geschreven in het *Tijdschrift voor het Binnenl. Bestuur* (deel XX, afl. 1 en 2) blijkt, dat vooral in Poerbolinggo de toenemende bevolking en bebouwing de oorzaak was van gebrek aan veevoeder en weidegronden, waardoor de veestapel zoo sterk in gehalte achteruitging. In de hoogere streken was nog betrekkelijk overvloed van bosch en wildernis, waar het vee naar hartelust kon grazen. In Magetan was juist door de ontwouding van de Lawoe de gelegenheid in de bovenstreken minder gunstig, doch hier lagen in de benedenlanden meer gronden braak. Het verschil dezer beide observaties was een gereede aanleiding om tegen generaliseeren te waarschuwen.

En nu liep weldra de Indische loopbaan ten einde, en in het vaderland teruggekeerd kwamen de tijdingen over het gebrek dat op Java dreigde, over de inzinking der inlandsche welvaart, over de kwade jaren 1900—1902, en de vriend van Indië greep nogmaals naar de pen en schreef in *De Indische Gids* van Augustus 1902 (bl. 1033) zijn artikel: „Waaraan heeft Java behoefte?" Wij zullen niet resumeeren wat toen geschreven werd, doch alleen de aandacht vestigen op het warme hart, dat uit dit opstel spreekt en toen o. a. het *Algemeen Handelsblad* twijfel opperde aan de

uitspraak dat de Javaan verarmt, greep de oud-schrijver voor Indië nogmaals naar de pen en in een uitvoerige Repliek (t. a. p. bl. 1537) werd de strijd met dat blad aangebonden en zelfs aangetoond, hoe het soms met zichzelf in tegenspraak was. Waar de strijd loopt over zulke ingewikkelde onderwerpen van beleid en inzicht in maatschappelijke verhoudingen, zal altijd stof tot meeningsverschil blijven. Was dit er niet, de regeertaak ware oneindig lichter, dan feitelijk het geval is. Men mag het met een warm strijder voor hetgeen hij meent dat de waarheid is niet altijd eens zijn, dit is nog geen reden om hem te verwijten dat hij zijn onderwerp niet meester is. Wij zijn allen slechts eenzijdige menschen, die maar een enkele glimp der waarheid te zien krijgen en die zich kunnen vergissen. In vele gevallen heeft SCHMALHAUSEN gelukkige denkbeelden gehad, in andere is hij misschien te kort geschoten, maar wat hem als mensch hoog deed staan, zijn trouw, onbaatzuchtig, liefdevol hart, in enger kring gewaardeerd, was ook de oorzaak, die hem doet eeren in zijn arbeid: hij had hart voor zijn werk, voor het land, waaraan hij zijn krachten wijdde, voor het volk, waaronder hij verkeerde. Zulk een fijngevoelige gemoedsaard brengt ook wel verdriet mede, en al sierde de regeering in 1898 hem met het officierskruis der Oranje-Nassau-orde, niet altijd ondervond hij medewerking en waardeering; doch daar staat de troost tegenover dat ieder, die als deze ambtenaar bezield is met onbaatzuchtig streven, een voorbeeld geeft en een ideaal dient waardoor hij de traditie helpt hoog houden, die het corps ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur moet blijven bezielen, zal ons gezag in Indië niet te gronde gaan.

J. E. DE M.

HOOFDSTUK I.

Eenige algemeene beschouwingen omtrent de economische toestanden in de inlandsche maatschappij.

Wanneer vreemdelingen Java bezocht hebben, zijn zij meestal opgetogen. De een noemt het land „a dream of beauty", de ander „l'île enchantée", een derde „een paradijs". Een land, dat zooveel enthousiasme vermag op te wekken, moet wel zeer bekoorlijk zijn. De natuur is hier inderdaad liefelijk en grootsch tevens.

Het warme, vochtige, echt tropische klimaat roept een bij uitstek weelderigen plantengroei in het leven. De dorpen der inlanders (desa's) liggen geheel verscholen in het groen en zijn meestal omgeven door rijstvelden. Jonge rijstplantjes vormen een prachtig groen tapijt, dat onze gedachten onwillekeurig terugvoert naar de Hollandsche weiden. Alleen missen wij de veldbloemen en is de kleur van het groen iets teerder. Op den achtergrond verheffen zich veelal indrukwekkende gebergten. Stel u dit landschap voor, overgoten door de heldere tropische zon, en het zal u duidelijk zijn, waarom reizigers in de uitbundigste bewoordingen die natuur prijzen. Verlaat men de vlakte en betreedt men het bergland, dan openen zich de schoonste vergezichten, zoodat de beschouwer niet kan nalaten zijn bewondering te uiten.

Maar niet alleen over de natuur zijn vreemdelingen in verrukking. Ook de goede vormen, de zachtheid en meegaandheid van den inlander treffen hen zeer. Verder verbazen zij zich over het groote aantal dorpelingen, dat men steeds op de landwegen ziet. Het lijken dikwijls eindelooze processies van mannen,

vrouwen en kinderen. Dit is zeer gemakkelijk te verklaren, wanneer wij in aanmerking nemen, dat Java, een bergland bij uitnemendheid, veel dichter bevolkt is dan Nederland, terwijl de bevolking er niet, zooals in ons land, grootendeels in de steden geconcentreerd is. (In Nederland woont een vijfde gedeelte der bevolking in de drie voornaamste steden des lands: Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage. Op Java vormt de bevolking van de drie groote steden Batavia, Soerabaja en Semarang ongeveer $^1/_{27}$ van de geheele bevolking.)

Opzettelijk sprak ik hier over het oordeel van vreemdelingen, want vele Europeanen, die langen tijd op Java verblijf hebben gehouden, zijn niet meer zoo opgewonden over land en volk. Zij hebben de keerzijde van de medaille gezien, waarvan het bestaan bij een vluchtig bezoek zelfs niet vermoed wordt.

Maar al moge bij nadere kennismaking Java niet zulk een idyllisch oord zijn als het schijnt in de oogen van vele reizigers, dit neemt niet weg, dat het als kolonie waarschijnlijk eenig op de wereld is.

De bevolking van Java bestaat voornamelijk uit drie elementen: Javanen, Soendaneezen en Madureezen. In mijn beschouwingen zal hier voornamelijk sprake zijn van de Javanen, die de groote meerderheid vormen. Geheel sluit ik mij aan bij prof. Veth, waar hij in zijn „Java" zegt: „.....het overwicht der Java„nen berust niet alleen op hun uitgestrekt gebied en hun getal„sterkte. In die eigenaardige halfbeschaving die Java kenmerkt, „hebben zij den hoogsten trap bereikt. Hunne taal is de meest „ontwikkelde en verfijnde. Bij hen behoort schier uitsluitend „te huis wat Java op het gebied van literatuur en kunst merk„waardigs aanbiedt. Zij hebben alle recht als de typen der tegen„woordige bevolking van Java beschouwd te worden, en als zoo„danig bij iedere ethnografische beschrijving des eilands op den „voorgrond te staan".

Nagenoeg de geheele bevolking van Java woont op het land. Wanneer men zich een beeld wil vormen van de natuurlijke

gesteldheid van het eiland Java, moet men zich een land voorstellen, bestaande uit hooge gebergten, afgewisseld door vlakten, die bedekt zijn met een dicht net van dorpen en rijstvelden.

De kern der Javaansche bevolking wordt gevormd door landbouwers. Hierop vestig ik uitdrukkelijk de aandacht, want zooals de toestanden *nu* zijn, beduidt achteruitgang van den landbouw achteruitgang van welvaart voor geheel Java. Bij den landbouw vergeleken zijn alle andere bronnen van inkomsten van betrekkelijk weinig beteekenis. Wij, Europeanen, staren ons gewoonlijk blind op de bekende koloniale stapelproducten, zooals: suiker, koffie, tabak, thee, enz., en zijn met het den mensch eigen egoïsme geneigd deze als de belangrijkste factoren in de volkshuishouding te beschouwen. De redenen hiervan liggen voor de hand:

1e. Kennen wij ze als koloniale producten, omdat ze genotmiddelen zijn, die in geen Europeesche huishouding ontbreken.

2e. Is de handel op de koloniën grootendeels daarvan afhankelijk.

3e. Is het Nederlandsche kapitaal daarbij voor millioenen en millioenen betrokken.

4e. Vinden vele Europeanen bij die cultures een goed bestaan.

5e. Brengen die cultures geld in omloop bij de inlandsche bevolking; dit geld dient weer voor een groot gedeelte om de belastingen aan te zuiveren. Zoodoende is ook de schatkist ten nauwste daarbij betrokken.

Verreweg de voornaamste cultuur is die van de suiker, waarvan de productie op het oogenblik op ± 11.000.000 picol (1 picol is ruim 60 K.G.) kan gesteld worden. Wanneer wij aannemen, dat van iedere picol suiker ƒ3.50 aan den inlander ten goede komt, wat zeker niet te laag is geschat, zou de suikercultuur dus 's jaars ƒ38.500.000 onder de bevolking brengen of per hoofd (wanneer men het zielental stelt op ± 27.000.000), gemiddeld ± ƒ1.43 's jaars en per huisgezin van vijf personen ± ƒ7.15. Wanneer bij de overige Europeesche cultures te zamen (thee, tabak, koffie, indigo en kinine) dezelfde som verdiend werd, wat niet het geval zal zijn, dan zou uit de stapelproducten te zamen ± ƒ77.000.000 of gemiddeld per hoofd ± ƒ2.86 en per huisgezin

± ƒ1430 voordeel getrokken worden. Deze berekening zal echter voor de praktijk te hoog zijn, omdat daarbij geen rekening is gehouden met het feit, dat de gronden, die beplant worden met suiker, in gewone omstandigheden met producten voor de inlandsche markt worden bebouwd, terwijl in mindere mate hetzelfde geldt voor de met indigo en tabak beplante gronden, zoodat de betaalde huur of schadeloosstelling voor den afstand dier gronden voor den landbouwer geen zuivere winst voorstelt. Bij de voornaamste cultuur, die van suikerriet, mist hij bij verhuur zijner gronden altijd één padieoogst en één oogst van tweede gewassen; dikwijls zelfs één padieoogst en twee oogsten van tweede gewassen, waarvan de gezamenlijke opbrengst veelal een grooter bedrag vertegenwoordigt dan de grondhuur, die hij ontvangt.

Maar Europeanen zijn daarbij niet direct betrokken en daarom wordt er weinig op gelet. Zeer kortzichtig van ons, want onze welstand hangt ten nauwste samen met die van den Javaan. Boekdeelen worden volgeschreven over de Europeesche cultures en het lot van hen, die er bij betrokken zijn; maar wie trekt zich het lot van den Javaanschen landbouwer aan? — En dan nog, welke uitwerking hebben de woorden van de enkelen, die daarvoor belangstelling toonen? —

Wanneer ambtenaren zich gedrongen gevoelen de aandacht der Regeering op misstanden en euvels te vestigen, dan worden hun voorstellen, hoe billijk en hoe goed zij ook gemotiveerd zijn, dikwijls „onder het loodje gelegd". Bijna altijd zijn zij ten doode opgeschreven, wanneer er financiëele opofferingen en ingrijpende hervormingen aan de uitvoering verbonden zouden zijn. Ik spreek hier uit eigen ervaring. En wat mij overkomen is, staat stellig niet op zichzelf. Ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur wonen echter te verspreid, en hebben daardoor te weinig voeling met elkander, dan dat zij nauwkeurig op de hoogte zouden kunnen zijn van ieders lotgevallen in het ambtelijke. Maar wat ik er van vernam bevestigde mij in de meening, dat anderen gelijke ondervindingen hebben opgedaan. Natuurlijk niet wat de details, maar wel wat de hoofdzaken betreft.

Toen ik in 1893 van Pasoeroean als secretaris naar Banjoemas werd overgeplaatst, trof mij in het bijzonder het slechte uitzicht van het vee. In 1894 benoemd tot Assistent-Resident van Poerbolinggo, kwam ik al spoedig tot de conclusie, dat hetzelfde ook geldt voor die afdeeling van de Residentie Banjoemas.

Ik vatte daarom het voornemen op (Januari 1895) te trachten door een veearts een grondig onderzoek naar den veestapel te doen instellen. Hierbij trof ik het niet gelukkig, daar telkens òf de plaats van den veearts van Poerworedjo (Residentie Bagelen), wiens bemoeiingen zich ook over Banjoemas uitstrekken, onvervuld was, òf de titularis na een verblijf van enkele maanden werd overgeplaatst, waardoor hem de tijd ontbrak de meer afgelegen gedeelten van zijn gebied te bezoeken.

Een begin van uitvoering van het voorgenomen onderzoek had plaats in Januari 1897. De toenmalige veearts inspecteerde met mij de veemarkt van de vlakte van Tjakjana, waar het slechtste vee wordt aangetroffen. Na de inspectie zeide hij mij oorspronkelijk gedacht te hebben, dat ik overdreven had, maar nu te moeten erkennen, dat ik nog een te gunstige beschrijving had gegeven, daar hij zich zelfs geen voorstelling had kunnen maken van zulk een ellendige verzameling beesten als hij gezien had.

Deze veearts werd ziek en tengevolge daarvan overgeplaatst; eerst in October 1897 had een nauwgezet onderzoek plaats door zijn opvolger. Diens opinie over den veestapel, naar aanleiding van de gehouden inspectie te Boekatedja, was, dat hij nog nimmer zulk een verzameling van onoogelijk, klein, vervallen, mager en afgewerkt vee had aanschouwd. De enkele uitzonderingen, die aan redelijke eischen beantwoordden, deden naar zijn meening het ellendige van de rest alleen sterker uitkomen, waaronder zich dieren bevonden, die wat grootte aangaat, meer op geiten dan op runderen geleken. Mijn bewering, dat dergelijk vee geheel ongeschikt is voor den ploeg gespannen te worden, werd dan ook door dezen deskundige niet als overdreven beschouwd; hij was het ook met mij eens, dat het aanfokken en onderhouden van dergelijke dieren onmogelijk voordeel kon afwerpen.

Maar niet alleen over het vee van Boekatedja, ook over den toestand van het vee der geheele afdeeling Poerbolinggo (zielental 300.000, hoofdmiddel van bestaan landbouw) luidde zijn oordeel zeer ongunstig. Den slechten toestand schreef hij toe aan onvoldoende voeding en aan slechte verzorging.

Mijn ondervindingen met het veeonderzoek in de afdeeling Poerbolinggo behandel ik eenigszins uitvoerig, omdat de lezer daaruit kan zien, met hoe onbegrijpelijk veel moeite het dikwijls gepaard gaat om zelfs maar tot een begin van uitvoering te komen, waar het maatregelen geldt, die ten doel hebben de voornaamste belangen der inlandsche bevolking te bevorderen. In *Januari 1895* drong ik reeds aan op een onderzoek, terwijl het vermelde rapport van den veearts dagteekent van *November 1897*. Dit was geen toeval, maar een gevolg van de geheel onvoldoende inrichting van den veeartsenijkundigen dienst.

De afdeeling Poerbolinggo stond, wat het slechte gehalte van het vee betreft, in de Residentie Banjoemas niet alleen; daarom won ik het advies in van drie Regenten dier Residentie. Ook zij waren van oordeel, dat de bestaande toestand hoogst ongunstig was, en dat er op de een of andere wijze raad geschaft moest worden.

Reeds herhaalde malen deed ik de onaangename ervaring op, dat voorstellen met betrekking tot belangrijke onderwerpen nooit verder kwamen dan het een of ander bureau, zoodat dan van de betreffende aangelegenheid verder niets gehoord werd. Deze klip hoopte ik dezen keer te ontzeilen. In de eerste plaats gold het een zeer belangrijk onderwerp; verder meende ik, waar ik mijn opinie kon staven met de nota's van een deskundige en van drie Regenten, vasten grond onder de voeten te hebben. Daarom wendde ik mij per rekest tot de Regeering met verzoek mijn nota en die der Regenten te mogen publiceeren. Publiciteit zou m.i. verhinderen, dat ook deze aangelegenheid, evenals andere, doodgezwegen werd.

Een beschikking verkreeg ik echter niet. Mijn rekest dagteekende van Januari 1898. Toen ik in October 1899 naar elders werd overgeplaatst, had ik nog geen bericht ontvangen, terwijl

ik verder officiëel nooit iets van de zaak heb gehoord, maar wel zijdelings heb vernomen, dat de Regeering mijn zienswijze omtrent de publicatie niet deelde.

De afdeeling Poerbolinggo telt evenveel zielen als de provincie Overijsel. Laten wij nu eens voor een oogenblik aannemen, dat het hier die provincie gold en niet de afdeeling Poerbolinggo. Zouden de bestuurslieden in Nederland er zich dan zoo kalm bij neerleggen, wanneer de koeien neiging vertoonden, om tot het peil van geiten te naderen? En wanneer het nu eens niet uitsluitend de belangen van den Javaanschen landbouwer betrof, maar er invloedrijke Europeesche kapitalisten bij betrokken waren, zou men dan het kwaad hebben laten voortwoekeren, zonder eenige ernstige poging aan te wenden om het in zijn voortgang te stuiten?

Onze volksvertegenwoordiging is bitter slecht op de hoogte van koloniale zaken en, wat nog erger is, de belangstelling ontbreekt dikwijls geheel. Moest niet bij de behandeling der Indische begrooting van 1899/1900, de zitting van de 2e Kamer verdaagd worden, doordat een te gering aantal leden aanwezig was om de zitting te kunnen laten doorgaan? Zou ons klein land onzen geestelijken horizon ook bekrompen maken? Dit behoeft toch geenszins, dat hebben onze voorouders wel anders bewezen. Hier is toch wel een der gelegenheden, waarbij ook een klein land zich groot kan toonen. En het groot zijn strookt in dit geval ook zoo uitnemend met ons eigenbelang. Zouden de velen, die door hun lauwheid, waar het koloniale belangen geldt, ook hun steentje er toe bijdragen om een verderfelijke politiek te doen voortduren, zich er wel een duidelijke voorstelling van maken, wat Nederland zou zijn zonder Insulinde?— De ellende, die het gevolg zou zijn van het gemis onzer koloniën, stellen wij ons niet goed voor oogen.

De Indische ambtenaren denken over het algemeen „het zal onzen tijd wel uithouden", en vinden het het gemakkelijkst zich door den sleur te laten mededrijven. In Nederland acht men het te vermoeiend om de verstrekte gegevens zoo heel nauwkeurig na te pluizen en laat men zich goedig met een kluitje in het riet sturen.

De postspaarbank is hiervoor een sprekend bewijs. Nadat zij *twee* jaren bestaan had, bedroeg de gemiddelde inleg van den inlander nog niet **1 cent,** terwijl de landbouwstand onder de inleggers door afwezigheid schittert. Het was ook wel te voorzien, dat in een land, waarvan de inheemsche bevolking zoo arm is als die op Java, de postspaarbank, voor het inlandsche element althans, niet aan de verwachtingen zou beantwoorden. Desniettegenstaande werd door den Minister CREMER zelfs die minimale inleg (die toen nog veel geringer was), als bewijs aangehaald voor de goede economische toestanden der inlandsche bevolking; en wat sterker is, de Tweede Kamer, met uitzondering van het lid VAN KOL, nam die verklaring zonder protest aan. Waar het Indië betreft, is men dan al met een bitter ziertje tevreden. [1])

Moet die goedgeloovigheid toegeschreven worden aan onkunde of deinst men er voor terug de toestanden flink onder de oogen te zien?

De bewerkers van den grond zijn, tenminste op het oogenblik nog, niet alleen het talrijkste, maar ook het beste gedeelte der bevolking van Java. Zij zijn aan huis en erf gebonden en verplaatsen zich niet dan in de uiterste noodzakelijkheid. Onder hen worden de minste opiumschuivers aangetroffen en het aantal strafzaken, dat onder hen voorkomt, is betrekkelijk gering. Zij vormen, wat men voor Java de bezittende klasse zou kunnen noemen. Zij hebben meestal een erf met huisje in eigendom en tevens het recht op de bewerking en de opbrengst van een stuk der dorpsgronden, dat zij dan met hun gezin zelf bewerken.

---

[1]) In Nederland werd de postspaarbank in het jaar 1882 opgericht. Op ± 4.000.000 zielen was toen reeds een vermogen van *f* 41.760.000 in particuliere spaarbanken vastgelegd, of per hoofd ± *f* 10.—; desniettegenstaande was de inleg op de rijkspostspaarbank na verloop van het *eerste* jaar *f* 2.157.710, of per hoofd ± *f* 0.50, terwijl daarnaast de particuliere spaarbanken in omvang bleven toenemen.

Is het nu tegenover zulke cijfers niet al te dwaas om een één cents inleg voor Java als bewijs van welvaart te beschouwen, zelfs al neemt men in aanmerking dat een cent op Java een veel grooter koopwaarde heeft dan in Nederland?

Aan die lusten zijn echter groote lasten verbonden. Op hen drukken in de eerste plaats de heeren- en cultuurdiensten, terwijl de zwaarste gemeentediensten, n.l. de pantjendiensten (het kosteloos verrichten van werk bij de dorpshoofden), wederom in den regel geheel voor hun rekening komen. Desniettegenstaande staat de Javaansche landbouwer, wat stand betreft, boven den niet-landbouwer.

Reeds tegenwoordig is niet meer elke Javaan landbouwer; integendeel, de tijd is niet ver meer, dat in vele streken tegenover iederen landbouwer een niet-landbouwer zal staan. In de uitsluitend door Javanen bewoonde Residenties, valt weinig of niets meer te ontginnen, althans niet van beteekenis, tegenover den aanzienlijken jaarlijkschen aanwas der bevolking. Anders is het gesteld in de Preanger-Regentschappen en in de Residenties Probolinggo en Bezoeki, maar ook daar neemt de bevolking geregeld toe. Het is te verwachten, dat wat in die streken nog woeste grond is, na verloop van niet te langen tijd door de daar wonende Soendaneezen en Madoereezen ontgonnen zal zijn. De Javaan aardt er niet; pogingen door de Regeering aangewend om Javanen uit Bagelen naar de Preanger-Regentschappen over te brengen zijn daardoor mislukt.

Zelf was ik er in het begin van mijn loopbaan getuige van, hoe in het Zuiden van de Residentie Bezoeki de Javanen op den duur niet opgewassen bleken te zijn tegen de Madoereezen. De Javaan blijft dus aangewezen op de uitsluitend door hem bewoonde Residenties.

In vroegere jaren trachtte de bevolking zelf het aantal landbouwers zooveel mogelijk uit te breiden. Hoe grooter aantal handen voor het verrichten van heerendiensten beschikbaar was, hoe lichter de individueele taak werd. Dit ging zoo lang door in de dichtst bevolkte gedeelten van Java tot ongeveer ieders aandeel in den bouwgrond een zeker minimum bereikt had, waar beneden de opbrengst voor hem en de zijnen niet meer voldoende zou zijn. Van toen af kreeg men communaal bezit met een vast getal deelhebbers en werd, daar het zielental steeds toeneemt, in die streken het aantal niet-landbouwers steeds grooter. Vroe-

ger vormden zij een onbeduidende klasse; dit is echter geheel veranderd.

Tot verduidelijking diene hier een opgave, betrekking hebbende op twee dichtbevolkte streken:

AFDEELING POERBOLINGGO 1895.

DISTRICT.	Aantal desahoofden en leden desabestuur.	Aantal landbouwers.	Totaal kolommen 2 en 3.	Lieden, die alleen een erf bezitten.	Lieden, die noch veld noch erf bezitten.	Totaal kolommen 5 en 6.
Poerbolinggo	1523	9817	11340	2681	5529	8210
Kertonegara.	975	6558	7530	1022	2284	3306
Tjabejan . .	1154	6887	8041	1758	4003	5761
Voor de afd.	3652	23262	26914	5461	11816	17277

Het aantal der niet-landbouwers bedroeg dus hier ± 39 pCt. tegen ± 61 pCt. landbouwers.

AFDEELING SIDHOARDJO.[1])

DISTRICT.	Aantal huisgezinnen, die bouwgrond of vischvijvers bezitten + de huisgezinnen van leden v/h. desabestuur.	Aantal huisgezinnen van niet-landbouwers en niet-vischvijverbezitters.
Djinggolo III . .	68 %	32 %
Rawapoeloe II . .	65 %	35 %
Djinggolo IV . .	63 %	37 %
Rawapoeloe I . .	58 %	42 %
Djinggolo II . .	54 %	46 %
Djinggolo I . .	51 %	49 %
Voor de geheele afd.	ruim 59 %	bijna 41 %

[1]) Omtrent de afdeeling Sidhoardjo stonden mij niet zulke uitvoerige statistieken ten dienste. Vischvijverbezitters staan in deze afdeeling minstens gelijk met landbouwers, wat maatschappelijke welvaart betreft.

Hieruit ziet men, dat bij de bespreking der economische toestanden ook met de klasse der niet-landbouwers rekening moet worden gehouden. In cultuurstreken, vooral bij de suikerindustrie en op de erfpachtsperceelen, vinden zij een middel van bestaan. In het algemeen zijn het de niet-landbouwers, die de meeste vruchten trekken uit de suikercultuur. (Hierop zal later uitvoerig teruggekomen worden). In streken waar cultures ontbreken en waar geen inlandsche nijverheid op eenigszins groote schaal wordt gedreven, verdienen zij dikwijls een karig bordje rijst door hun diensten bij den inlandschen landbouw te verleenen.

Waar de rijstvelden niet meer voor uitbreiding vatbaar zijn, zooals in de sterk bevolkte streken natuurlijk dikwijls het geval is, neemt de klasse der niet-landbouwers steeds toe en loopen zij elkander in den weg. Te verwonderen is het dan ook niet, dat het meerendeel der gestraften tot de klasse dier lieden behoort. Zooals wij reeds opmerkten was in 1895 in de afdeeling Poerbolinggo de verhouding van landbouwer tot niet-landbouwer 61 : 39; van de 476 in 1894 voor den politierechter wegens diefstal, misbruik van vertrouwen en oplichterij gestrafte mannelijke personen waren daar 130 landbouwers en 346 niet-landbouwers; die cijfers waren voor hen, die voor den landraad en het omgaand gerecht terechtstonden, respectievelijk 38 en 154.

Ook in de Javaansche maatschappij wordt de strijd om het bestaan gestreden; maar wij Europeanen zien dit niet zoo van nabij, en de vorm, waarin die strijd zich openbaart, spreekt meestal niet zoo onmiddellijk tot ons gemoed als dit in de Westersche maatschappij het geval is. Iemand, die haveloos gekleed van de koude bibbert, wekt meer ons medelijden op dan een Javaan, die voor enkele centen uren in de brandende zon moet werken. Overvloedig aanbod van werkkrachten roept ook in de Javaansche wereld *botsing van verschillende belangen* te voorschijn en *scherpe concurrentie* komt ook hier voor. Een paar voorbeelden ter illustratie mogen hier volgen.

Toen ik in 1894 Assistent-Resident werd van Poerbolinggo, was daar sedert enkele jaren een suikerfabriek in werking; de streek was vruchtbaar, dichtbevolkt en zonder inlandsche nij-

verheid van eenige beteekenis. De invloed, dien de suikerindustrie uitoefent op den algemeenen economischen toestand van de streek waar zij gedreven wordt, was reeds lang een onderwerp van studie voor mij geweest. Hier trof ik nu een fabriek, die eerst sedert enkele jaren was opgericht en ik kon dus hier betrekkelijk gemakkelijk de toestanden nagaan, zoowel vóór als nà de oprichting. Tijdens die onderzoekingen trof het mij herhaaldelijk, dat een zekere klasse van inlanders tegen die industrie gekant was en wel op een zoo heftige wijze, als ik in andere gewesten niet had waargenomen.

De klasse in kwestie bestond uit eenigszins gegoede landbouwers, die behalve hun communaal aandeel ook nog gronden inhuurden van hun dorpsgenooten, welke gronden dan door hun knechten bewerkt werden. Met veel moeite kwam ik er eindelijk achter, wat de ware oorzaak was van hun ontstemming. De werkgevers, in dit geval de landbouwers, hadden het vóór de invoering der nieuwe industrie geheel in hun macht de loonen der niet-landbouwers te drukken, want elk jaar vermeerdert die klasse van lieden. Na de oprichting der fabriek kwam daarin spoedig verandering, omdat zij aan velen werk verschafte en wel tegen hooger loon dan inlanders elkander onderling betalen. Wilde dus de inlandsche werkgever hetzelfde werk verricht hebben als vroeger, dan was hij wel genoodzaakt daarvoor in meerdere of mindere mate hooger loon te betalen. Vandaar de antipathie.

De niet-landbouwers daarentegen verklaarden zich eenstemmig ten zeerste ingenomen met de nieuwe fabriek, daar zij nu meer konden verdienen en zich dus beter konden voeden en kleeden.

Het tweede voorbeeld, dat ik hier wil aanhalen, heeft betrekking op de rijstcultuur, de nationale cultuur bij uitnemendheid. Wanneer de padie rijp is en geoogst moet worden, wordt dit werk verricht door vrouwen, die in natura worden betaald. In vroeger jaren bedroeg het snijloon in de meeste streken $^1/_5$ van de hoeveelheid gesneden padie; in zeer dicht bevolkte streken moeten de vrouwen zich thans soms tevreden stellen met $^1/_9$, in enkele gevallen soms met $^1/_{11}$ of $^1/_{13}$, natuurlijk een gevolg van

het overvloedig aanbod van werkkrachten. (In de afdeeling Magetan bedroeg het snijloon veertig jaren geleden $^1/_2$, $^2/_7$ of $^1/_3$, op het oogenblik $^1/_6$). Ik was er zelf getuige van hoe vrouwen, na een paar uren geloopen te hebben, op de plaats harer bestemming aankwamen om dan te ondervinden, dat zij aan het snijden geen deel konden nemen, omdat er reeds te veel helpsters waren. Sommige barstten in tranen uit en gingen wanhopig aan den kant van den weg zitten. Zulke toestanden kan men eerst leeren begrijpen na een langdurig verblijf in de binnenlanden, wanneer men ten minste genoeg belang stelt in land en volk om steeds de oogen open te houden.

Wanneer reizigers, die Java slechts voor korten tijd bezoeken en dan nog veelal uitsluitend voor hun genoegen, Java een aardsch paradijs noemen en geen woorden genoeg weten te vinden om aan hun bewondering voor land, volk en instellingen lucht te geven, toonen zij daardoor van het volksleven zelfs geen flauw begrip te hebben en geheel op uiterlijkheden af te gaan. Hoe zou men ook na een verblijf van enkele weken, op zijn hoogst van enkele maanden, een grondig oordeel over vreemde toestanden kunnen hebben? Wij voelen ons echter gevleid door al dien aan ons koloniaal beheer toegezwaaiden lof, waarvan een groot gedeelte op ons afstraalt, en pluizen de zaken dan maar liever niet zoo uit.

Hoe weinig Nederlanders, die ettelijke jaren op Java hebben doorgebracht, hebben ook zelfs maar een flauw begrip van het Javaansche desaleven, al brengt hun werkkring hen in onophoudelijke en dikwijls nauwe aanraking met de inheemsche bevolking.

Zoo bleek b.v. een administrateur, die reeds vele jaren op dezelfde landelijke onderneming werkzaam was en uitstekend de Javaansche taal verstond en sprak, van meening te zijn, dat men mij wat wijs gemaakt had, toen ik hem mededeelde, dat in verscheiden desa's het snijloon voor de padie $^1/_9$ bedroeg en bij exceptie zelfs $^1/_{11}$ en $^1/_{13}$; hij woonde al dertig jaren in de streek en had nooit anders gehoord dan dat het snijloon $^1/_5$ bedroeg. Naar aanleiding van mijn raad zich dan eens op de hoogte te

stellen, erkende hij na eenigen tijd, dat hetgeen hij beweerd had, wèl dertig jaren geleden van toepassing was geweest, maar dat nù mijn opgave de juiste was.

Wat nog sterker is: de hooge Javaansche hoofden hebben soms nog veel erger dwaalbegrippen en slaan dikwijls de plank mis op een wijze, die wel eens aan het dwaze grenst, waar het toch eenvoudige zaken geldt, hun eigen volk betreffende. Bij een bezoek aan een Regent informeerde ik naar het gemiddelde snijloon in zijn Regentschap en tevens naar het gemiddelde aantal vrouwen, dat gewoonlijk gebruikt werd voor het snijden van een bouw padie. Volgens hem bedroeg het snijloon gemiddeld $^1/_7$ en het aantal vrouwen pl.m. 60. Een paar uur later vroeg ik hem, wat een vrouw dan wel op een dag met het snijden van padie verdienen kon. Hij meende zoo ongeveer 2 gèdengs (bos, geen bepaalde maat). Op mijn vraag, hoeveel een gèdeng waard was, antwoordde hij pl.m. *f*0.50. Ik maakte toen een berekening, gebaseerd op zijn eigen opgaven. Het was een eenvoudig rekensommetje: één vrouw verdient per dag een hoeveelheid padie ter waarde van *f*1 (zijnde $^1/_7$ van het door haar gesneden product), dus 60 vrouwen verdienen een waarde aan padie van *f*60, zoodat per bouw voor een waarde van *f*420 aan padie gesneden zou zijn. Toen merkte onze Regent, dat er ergens een grove fout moest schuilen, want op Java is geen bouw gronds te vinden, die ook maar in de verste verte voor *f*420 aan padie oplevert. Wij maakten samen de berekening nog eens over naar juiste gegevens en kwamen toen tot het resultaat, dat de waarde van de verdiende padie hoogstens *f*0.09 per dag bedroeg.

Om die onnoozele waarde van 9 centen door zwaar werk in de brandende zon te verdienen, loopen, zooals wij zagen, vrouwen dikwijls uren ver en worden dan soms nog afgewezen. Zulke feiten werpen een helderder licht op de wezenlijke toestanden dan tallooze oppervlakkige verslagen en redevoeringen.

De snel toenemende bevolking van Java vindt weinig gelegenheid tot uitbreiding van het door haar bewoonde grondgebied. De emigratie naar andere eilanden van den Archipel is tot nu toe onbeteekenend en kan daarom hier buiten beschouwing blijven. Het door de eigenlijke Javanen bewoonde gedeelte is het dichtst bevolkt, terwijl emigratie van Javanen naar de door Soendaneezen en Madoereezen bewoonde streken, zooals wij reeds opmerkten, niet plaats vindt. Verder is het eiland Madoera reeds dicht bevolkt en daarbij niet vruchtbaar; de Madoereezen zwermen dan ook uit naar de Residenties Probolinggo en Bezoeki en vestigen zich dan daar voor goed.

In de Residenties, die uitsluitend door Javanen bewoond zijn, verreweg het belangrijkste gedeelte van het eiland, kunnen de ontginningen onmogelijk gelijken tred houden met de toeneming van het zielental. Terwijl de oppervlakte, die de erven in beslag nemen, natuurlijk van jaar tot jaar toeneemt, is nieuw ontginbare grond meestal niet in voldoende mate aanwezig. De bevolking van Java neemt jaarlijks met ± 500.000 zielen toe, dus een vermeerdering van ± 100.000 huisgezinnen. Wanneer wij nu aannemen, dat ieder nieuw huisgezin zich moet tevreden stellen met een nieuw erf ter grootte van $^1/_{10}$ bouw of 50 vierkante Rijnlandsche Roeden, dan wordt jaarlijks een oppervlakte van 10.000 bouw gronds tot erf gemaakt. Voor één jaar beduidt dit cijfer zoo veel niet, maar reeds na twintig jaren, een betrekkelijk kleine tijdruimte in het leven van een volk, zullen voor dit doel 200.000 bouw ($^1/_{18}$ van den thans in gebruik zijnden bouwgrond, zie bl. 16), in beslag zijn genomen.

Slechts ongaarne en door bepaalden nood gedwongen zal de inlander rijstvelden in erven omzetten, voornamelijk omdat in vele streken het communaal aandeel slechts even voldoende is voor hem en zijn gezin. De allerslechtste gronden worden ook niet voor erven gebruikt, omdat er dan niets zou kunnen tieren. Voor den aanleg van nieuwe erven zijn in elk geval bebouwbare gronden noodig. Dit is dus een factor. waarmede wel degelijk rekening moet worden gehouden, waar wij met een reeds dicht bevolkt eiland te maken hebben. Eenige cijfers speciaal betrekking hebbende op de

toeneming der bevolking en der ontginningen op Java (1) geeft de heer HOMAN VAN DER HEIDE in zijn werk „Beschouwingen aangaande de volkswelvaart en het irrigatiewezen op Java, in verband met de Solo-vallei-werken". Gedurende het tijdvak 1885--1896 nam, in het daar behandelde gedeelte van Java, de bevolking toe met $21^1/_2$ pCt. (zielental in 1885 17.439.000, in 1896 21.074.000). Om de toeneming van den bouwgrond te kunnen bepalen, moeten wij dien in drie groepen splitsen. In een land als Java, dat reeds zoo lang in cultuur is gebracht, hebben de ontginners van oudsher de voordeeligste gronden het eerst bewerkt, zoodat hetgeen nog te ontginnen valt, uit den aard der zaak niet tot de beste gronden behoort. De statistiek wijst dan ook aan, dat in het vermelde tijdvak 1885—1896 de sawahs zijn toegenomen met $3^1/_3$ pCt. (1885: 2.631.000 bouw, in 1896: 2.720.000 bouw), de tegalvelden met 16 pCt. (1885: 566.000 bouw, in 1896: 656.000 bouw) en de gogovelden met 32 pCt. (1885: 114.000 bouw, in 1896: 151.000 bouw). De totale uitgestrektheid bebouwbare grond steeg van 3.311.000 tot 3.527.000 bouw, dus met **$6^1/_2$ pCt.,** terwijl de bevolking, zooals hierboven is vermeld, met **$21^1/_2$ pCt.** toenam. Bij de beoordeeling dezer cijfers dient men nog in aanmerking te nemen, dat weliswaar de uitgestrektheid grond is gestegen met $6^1/_2$ pCt., maar het meerendeel der nieuwe gronden minderwaardig was (slechts 50.000 bouw sawah tegen 90.000 bouw tegalvelden en 37.000 bouw gogovelden), zoodat de opbrengst alleen reeds door de kwaliteit van de gronden, afgescheiden van andere factoren, die daarop invloed hebben gehad, onmogelijk met $6^1/_2$ pCt. kon toenemen.

De bovenvermelde cijfers zijn door den heer HOMAN VAN DER HEIDE ontleend aan de Koloniale Verslagen. Er wordt wel eens twijfel geopperd aangaande de juistheid der in die verslagen voorkomende cijfers. Het is mogelijk, dat daarop veel valt aan te merken, maar wèl geven zij den algemeenen gang van zaken aan, voor zooverre statistieke gegevens verstrekt worden. Dit bleek mij o.a. bij het opmaken van een staatje omtrent de toeneming van den bouwgrond in de afdeeling Magetan over de jaren 1885—1896.

1) Met uitzondering van de Residenties Batavia, Soerakarta en Djokjakarta.

UITGESTREKTHEID.

	Sawahs van levend water voorzien.	Sawahs van regen afhankelijk.	Tegalvelden.	Totale uitgestrektheid bebouwbare grond.
1885	31436	7133	12533	51102
1896	31528	8080	15003	54611
Toeneming	nog niet $^1/_3$ %	± 13 %	± 20 %	± 7 %

In deze streek zijn de opmetingen geschied door het kadaster, zoodat wij dus van de nauwkeurigheid overtuigd kunnen zijn. In de jaren 1885—1896 steeg het zielental van 228.820 tot 258.529, dus 13 pCt. Dat het percentage hier slechts 13 bedraagt en voor geheel Java $21^1/_2$, vindt zijn oorzaak in het feit, dat Magetan, dat reeds in 1885 vrij dicht bevolkt was, voor een groot gedeelte zeer bergachtig is en daardoor aan minder monden voedsel kan verschaffen.

Volgens de Koloniale Verslagen nam in de afdeeling Magetan het aantal erven gedurende hetzelfde tijdvak vrij wel in dezelfde verhouding toe als de bevolking. Het zielental vermeerderde met ± 30.000, het aantal erven met ± 2700. Lang niet elk huisgezin houdt er een eigen erf op na in een dergelijk bergterrein, waar in vele gedeelten stukken gronds, geschikt om als erf te worden aangelegd, betrekkelijk zeldzaam zijn; zij wonen dan in een eigen huis op andermans erf (menoempang). Zoo laat zich hier, ofschoon een Javaansch huisgezin gemiddeld kan worden gerekend uit vijf personen te bestaan, het getal van ruim tien personen op één erf verklaren.

Terwijl elders het toenemend aantal monden werkt als een prikkel om den bodem meer productief te maken door intensieve cultuur als anderszins, neemt op Java de productie, bouwsgewijze berekend, niet toe. Gedurende de jaren 1885 tot en met 1890 bedroeg de gemiddelde jaarlijksche oogst 66.6 millioen picol padie; in het volgens zesjarig tijdvak (1891 tot en met 1896) bleef de

productie constant. Daar de bouwgrond, al was het niet veel, toch altijd eenigszins was toegenomen, valt er niet alleen geen *vooruitgang*, maar bepaald *achteruitgang* te constateeren. Men ziet hier dus het verontrustende verschijnsel, dat de bevolking snel toeneemt, de bouwgrond slechts weinig vermeerdert en de productie per bouw achteruitgaat. Het gewicht van dit verschijnsel springt eerst recht in het oog, wanneer men in aanmerking neemt, dat de landbouw verreweg het voornaamste middel van bestaan is voor het geheele Javaansche volk.

Het spreekt vanzelf, dat in een land zoo groot als Java plaatselijke afwijkingen van den beschreven toestand zullen voorkomen ; maar de statistiek bevestigt, dat achteruitgang de *algemeene richting* is.

Het is niet meer dan natuurlijk, dat bijzonderheden over de afzonderlijke deelen van het land slechts door enkele personen uit eigen ervaring verschaft kunnen worden. Wanneer men dergelijke bijzonderheden over een beperkt gebied, dat men uit eigen ondervinding heeft leeren kennen, onder de oogen der machthebbenden brengt, loopt men steeds gevaar, indien de mededeelingen niet in den smaak vallen, zich te hooren toevoegen: „het is maar een achterafhoek" (Historisch). Of de toestanden der beschreven streek in hoofdzaak ook op andere plaatsen van Java worden teruggevonden, daarin verdiept men zich liefst niet, terwijl men niet bedenkt, dat Java niet gevormd wordt door Buitenzorg, Batavia, Semarang en Soerabaja, maar omgekeerd die plaatsen hun reden van bestaan ontleenen aan de verzameling van verachte achterafhoeken, die te zamen nagenoeg geheel Java vormen.

Als ambtenaar van het Binnenlandsch Bestuur is het natuurlijk mijn lot geweest speciaal met die versmade achterafhoeken kennis te maken. Omtrent één daarvan, n.l. de afdeeling Poerbolinggo (Residentie Banjoemas), wensch ik hier het een en ander mede te deelen, omdat de besproken verschijnselen (achteruitgang van den veestapel en van de opbrengst der rijstvelden bij steeds toenemende bevolking) daar in bijzonder sterke mate op den voorgrond treden en de oorzaken daarvan betrekkelijk gemakkelijk zijn op te sporen.

Een Europeesch ingezetene dier afdeeling, die er reeds lange jaren gevestigd was, deelde mij eens mede, dat, naar zijn overtuiging de padieproductie gedurende de laatste dertig jaren met **30** pCt. per bouw was achteruitgegaan. De gepensionneerde Regent en oude desahoofden bevestigden de juistheid dezer mededeeling. Daarom verzocht ik den Patih die zaak eens nauwkeurig te onderzoeken en mij den uitslag van zijn bevindingen mede te deelen. Aan de mij verschafte inlichtingen ontleen ik de volgende tegenstelling tusschen den vroegeren en den tegenwoordigen toestand.

A. VEESTAPEL.

Oude toestand.

Vroeger trof men in deze afdeeling meer buffels aan dan koeien; de sawahs waren nog vet, het gras groeide er welig op, zoodat krachtig vee voor de bewerking van den grond noodig was; om deze reden hielden de landbouwers er meer buffels dan koeien op na.

Er was toen veel meer vee, bovendien was het sterker. Weideplaatsen waren er in overvloed, omdat er nog veel bosch was.

De meeste sawahs werden jaarlijks slechts éénmaal met

Tegenwoordige toestand.

De buffel is al meer en meer verdrongen door het rund. Het laatste is goedkooper, zijn onderhoud vereischt niet veel zorg, de bewaking is gemakkelijker, terwijl jonge runderen een grooter weerstandsvermogen hebben dan jonge buffels. Bovendien moet men rekening houden met het voedsel (welk punt beneden ter sprake zal komen).

Het vee is èn in getalsterkte èn in kracht achteruitgegaan. De oorzaak hiervan is, dat de desa's in de vlakte gelegen, niet genoeg veevoeder kunnen krijgen, want de bosschen en wildernissen, die vroeger tot weideplaats dienden, zijn ontgonnen.

Bovendien worden de sawahs het geheele jaar beplant met

padie beplant; tweede aanplant van padie kwam niet voor, terwijl tweede gewassen slechts in geringe mate verbouwd werden, zoodat het weiden van het vee op de sawahs gedurende een groot gedeelte van het jaar op voldoende wijze voorzag in de behoefte aan voedsel.

padie als hoofdaanplant en met padie als tweede aanplant, of wel met tweede-gewassen. Zelfs worden vele sawahs jaarlijks **driemaal** beplant, *éénmaal* met padie en *tweemaal* met tweede gewassen.

Indien er een enkele desa zou zijn, die hare sawahs niet bewerkte voor den tweeden aanplant, maar ze voor weiden liet dienen, dan nog zou dit weinig resultaat geven, want dadelijk zouden naburige desa's hun vee daar ook laten weiden.

Zij, die vee hebben in laag gelegen streken, kunnen, daar er geen grasvlakten meer zijn, dat alleen op de sawahs laten weiden gedurende den tijd, dat er niets op staat, nl. een à twee maanden na het snijden van den hoofdaanplant padie en 1 à 3 maanden na het snijden van den tweeden aanplant padie of van het tweede-gewas. De sawahs, die drie keer beplant worden, kunnen slechts 1 à 2 maanden als weide dienen en wel na het snijden van den hoofdaanplant padie.

Gedurende den tijd, dat de sawahs beplant zijn, kan men het vee alleen weiden langs de dijken, wegen en rivieren. Natuurlijk is dit lang niet voldoen-

de, zoodat men voor 's avonds gras moet snijden.

Gedurende 2 à 3 maanden is het gras zeer moeielijk te verkrijgen, n.l. van den tijd af, dat het bewerken der sawahs voor den hoofdaanplant bijna afgeloopen is, totdat de geplante padie 1—2 maanden oud is, want gedurende dien tijd groeit er geen gras op de sawahs en dijkjes. Dan moet er zelfs gras gekocht worden uit de desa's in het gebergte, die 5 à 10 paal van de woonplaats verwijderd zijn; voor het snijden van een picollan (een vracht, geen bepaald gewicht), moet men daar aan den bezitter van het tegalveld of tuin 2 à 3 duiten geven.

Vroeger werd het vee van eenige desa's van de vlakte soms naar het gebergte gebracht. Dit was echter zeer lastig, terwijl bovendien veel vee gestolen werd. De veebezitters willen dit dan ook niet meer doen.

B. GROND.

Oude toestand.

De sawahs waren nog vet; het gras groeide er welig op. De meeste sawahs werden slechts

Tegenwoordige toestand.

De sawahs zijn mager geworden; gras groeit er bijna niet meer op, omdat de sawahs jaar-

eens per jaar bewerkt; waardoor het vee veel zwaarder werk moest verrichten. In dien tijd bewerkte de landbouwer zijn grond nog zooals het behoorde, er was vee in overvloed en dit was nog sterk genoeg, zoodat de opbrengst der sawahs steeds meer dan voldoende was.

Ieder landbouwer was gewoon zijn gronden met vee te bewerken.

Al bezat men het zelf niet, dan nog was het gemakkelijk hulp te verkrijgen van de desalieden en wel zonder betaling van geld. Alleen moest men hem, die bij het geleende vee was, te eten geven.

lijks zonder tusschenpoozen beplant worden, zoodat de grond hoe langer hoe meer uitgeput wordt.

Noodzakelijk zou het dus zijn, dat men zijn grond beter ging bewerken dan vroeger, o.a. diep beploegen en eggen, maar aangezien de veestapel, zoowel wat aantal als kracht betreft, is achteruitgegaan, geschiedt het bewerken der sawahs niet zooals het behoort, waarvan het gevolg is, dat de opbrengst minder wordt.

Zij, die genoeg vee bezitten, kunnen hun sawahs wel naar behooren bewerken; voor hen, die zelf geen vee hebben, is het lastig, omdat hulp niet gemakkelijk te krijgen is.

Het leenen van vee zonder betaling komt haast niet meer voor. Men betaalt per dag 33 cent voor een span gedurende eenige uren. Vele lieden zijn echter niet in staat die huur te betalen; zij bewerken hunne sawahs dan ook in het geheel niet meer met vee, doch doen alles af met de patjol. [1])

[1]) Een soort spade.

C. GRONDBEWERKING.

Met gebruik van vee voor de bewerking van een bouw sawah.

Oude toestand.	Tegenwoordige toestand.
1. Ploegen gedurende 8—12 dagen. Deze bezigheid geschiedde het eerst, ook met het oog op het gras, dat, tijdig ondergeploegd, als mest kon dienen.	Aanleggen van zaadbeddingen, 3 dagen arbeid, evenals onder no. 2 hiernaast. (De zaadbeddingen worden dus nu aangelegd vóór het ploegen).
2. Zaadbeddingen aanleggen. Voor dezen aanleg met de hulp van één persoon, die de patjol hanteerde, en voor het uitzaaien waren 3 dagen noodig.	Ploegen gedurende 6—8 dagen.
3. Madonie, het bewerken met de patjol van de kanten der sawahs, die niet beploegd kunnen worden, en nampengi, het schoonmaken der dijkjes; hieraan werden 12 dagen besteed.	Madonie, nampengi en galengi (het in orde maken der dijkjes) gedurende 6 dagen.
4. Voor den eersten keer eggen, metjahi, het fijn maken der aardkluiten, gedurende 8 dagen.	Ngebak, bepatjollen (in plaats van eggen, zooals onder no. 4 hiernaast), gedurende 12 dagen.
5. Galengi (zie onder no. 3 hiernaast); 8 dagen arbeid.	
6. Voor den tweeden keer eggen om het gras te verwijde-	Voor den eersten keer eggen (in plaats van voor den tweeden

ren; 4 dagen arbeid. Hierbij moest iemand helpen voor het „mendoeli" (het met de patjol fijnmaken der aardkluiten, welke niet geëgd kunnen worden).	keer, zooals onder no. 6 hiernaast), gedurende 5 dagen.
7. Namping of njoekoer, het schoonmaken der dijkjes en het verwijderen van het gras, dat reeds opgekomen is; 4 dagen arbeid.	Namping of njoekoer, gedurende 4 dagen.
8. Voor den derden keer eggen, onggler; het effen maken van den grond, nadat hij heelemaal schoongemaakt is; 3 dagen arbeid.	Voor den tweeden keer eggen; 3 dagen arbeid.
9. Ngajahi; het verwijderen van het gras, dat nog niet verrot is en nog niet met de aarde vermengd is; 12 dagen arbeid.	Ngajahi gedurende 2 dagen.
Na afloop hiervan had men de padie kunnen planten, want de verschillende grondbewerkingen waren hiermede afgeloopen. De zaaipadie was echter nog niet oud genoeg (zie no. 3 en no. 9). Men moest nog veertien dagen wachten alvorens de zaaipadie den vereischten leeftijd van 60 dagen had verkregen, dien de zaaipadie moet hebben om geschikt te zijn voor de uitplanting.	Tegenwoordig kan men na afloop van de grondbewerking onmiddellijk de padie planten, omdat het zaad reeds vóór die bewerking is uitgestrooid. Zelfs gebeurt het dikwijls, dat het zaad te oud wordt, maar nog niet overgeplant kan worden, omdat de sawahbewerking nog niet afgeloopen is.

Uit het vorenstaande blijkt duidelijk, dat de bewerking vroeger deugdelijker was dan tegenwoordig.

De landbouwers weten wel, dat een langere bewerking der sawahs en diep ploegen en eggen een betere opbrengst verzekert dan haastige bewerking, maar thans volgt men de oude werkwijze niet meer. — Volgens het oordeel der oude desahoofden moet dit aan de volgende oorzaken worden toegeschreven.

1e. Het begin van de wijziging in de grondbewerking valt samen met de invoering der Gouvernements-indigocultuur in deze afdeeling. Toen ter tijd ontbrak het aan liefhebbers voor een aandeel in de velden, voornamelijk door de zware diensten, die voor die gedwongen cultuur van de landbouwers geëischt werden. Doordat het aantal landbouwers gering was, werd ieders aandeel betrekkelijk groot; dit, gevoegd bij de drukkende cultuurdiensten, had tot gevolg, dat aan de padiecultuur niet de noodige zorg werd besteed.

Na de intrekking der indigocultuur had de landbouwer minder diensten voor het Gouvernement te verrichten, zoodat hoe langer hoe meer desalieden landbouwer wenschten te worden, waardoor ieders aandeel in de sawahs kleiner werd. Maar de oude methode van grondbewerking was nu eenmaal gewijzigd en men vond het toen niet meer noodig den grond te bewerken, zooals het behoorde.

2e. Thans zijn de sawahs het geheele jaar door beplant; het gras heeft daardoor geen tijd meer om tot wasdom te komen, zoodat het omwerken van den grond veel minder moeite kost. De landbouwer neemt die bewerking dan ook veel lichter op, hij zaait thans uit, voordat de grond goed bewerkt is en is dan genoodzaakt zijn veld zoo gauw mogelijk klaar te maken voor den aanplant, omdat anders de zaailingen te oud worden.

3e. Het vee is thans niet zoo krachtig meer, zoodat het niet in staat is diep genoeg te ploegen of te eggen. Men is er zelfs toe gekomen in ploeg en eg wijzigingen te brengen, hierin bestaande, dat bij den ploeg de ketting, waarmede het ijzer

daaraan verbonden is, werd ingekort, zoodat dit ijzer toch horizontaal staat, maar nu niet zoo diep in den grond kan dringen; bij de eg staan tegenwoordig de tanden een weinig schuin naar achteren, waardoor het voorttrekken vergemakkelijkt wordt.

4e. De thans minder deugdelijke wijze van grondbewerking wordt zelfs door de bezitters van goed vee in praktijk gebracht. Zij volgen ook de tegenwoordige werkwijze, omdat die betrekkelijk weinig inspanning van hun dieren vergt, waardoor zij dan later in de gelegenheid zijn hun ploegvee tegen betaling aan anderen te verhuren.

De toestand in de landstreek, waarvan hier sprake is, geeft een duidelijk beeld van de richting, waarin zich de Javaansche volkshuishouding beweegt.

De achteruitgang van de padieproductie moet hier toegeschreven worden aan oppervlakkige bewerking en onophoudelijke beplanting van den grond; dit laatste is weder een gevolg van het steeds toenemend aantal monden op een oppervlakte bebouwden grond, die weinig of niet vergroot wordt. De bevolking is er zeer dicht, de grond vruchtbaar. Veel sawahs worden tweemaal 's jaars met padie beplant. Gebrek aan water is er niet. Hier ziet men een sterk voorbeeld hoe de padieproductie ook in een goed geïrrigeerde streek kan achteruitgaan. Waar de bevolking over genoeg water te beschikken heeft, is zij geneigd steeds door, zonder afwisseling, rijst te planten. Zoo werden mij in een andere afdeeling stukken grond aangewezen, waarvan in **twee** jaren **vijf** malen padie geoogst was.

Door verandering van standplaats werd ik in staat gesteld over verschillende in dit werk behandelde onderwerpen, ook voor de afdeeling Magetan, Residentie Madioen, nauwkeurige gegevens te verzamelen. Met den Regent van Magetan en met de oudste dorpshoofden der afdeeling heb ik de toestanden van voorheen en thans dikwijls besproken. Wanneer de inlandsche landbouw ter sprake kwam, werd natuurlijk het eerst de rijstcultuur behandeld. Uit hun mededeelingen bleek mij, dat ook hier, vergeleken met dertig jaren geleden, de opbrengst per bouw met minstens 25 pCt.

is achteruitgegaan. De oorzaken hiervan bleken eveneens te zijn slordige bewerking en achteruitgang in kwaliteit van den grond. Terwijl de Patih van Poerbolinggo mij had medegedeeld, dat het gras op de afgesneden sawahs minder welig tiert, maakten ook hier de oude desahoofden een gelijksoortige opmerking, n.l., dat de „roempoet blêmblên" (een zeer hoog opschietende grassoort, bijzonder geschikt voor veevoeder) heeft moeten wijken voor de „roempoet adas-adassan", een zeer laag groeiende grassoort, waarvan het vee maar weinig profijt kan trekken. Ook door hen wordt dit toegeschreven aan verarming van den bodem, die verder ook zou blijken uit het verdwijnen van een zeker soort kleine aardworm, „loer" genaamd, die alleen in vette gronden schijnt voor te komen. Volgens inlandsche opvatting verdwijnt die worm, wanneer de oorspronkelijk rijke gronden uitgeput raken en vertoont hij zich weder, wanneer diezelfde gronden flink bemest worden.

Waar de vorm van de eg en de ploeg reeds veranderd moest worden (een verschijnsel, dat ik ook in eenige desa's eener andere afdeeling waarnam), omdat de oude werktuigen voor het tegenwoordige vee te zwaar zijn en te veel weerstand te overwinnen geven, behoeven wij ons over achteruitgang in productie niet te verwonderen. Zelfs de rijke bodem van Java weigert om steeds in dezelfde mate voort te brengen, wanneer de grond nooit met rust wordt gelaten, niet wordt bemest en onvoldoende wordt bewerkt.

Hoe zou echter op Java de toestand kunnen verbeteren zoolang het vee van zulk een treurig gehalte is, dat vele dieren de noodige kracht missen om in het landbouwbedrijf behoorlijke diensten te kunnen verrichten.

Tot zoover is hier uitsluitend gesproken over den achteruitgang in physieke kracht van het vee, trouwens een zeer belangrijke factor. Maar hierbij blijft het helaas niet. Reeds lang werd er de aandacht op gevestigd, dat de toeneming van den veestapel geen gelijken tred houdt met de vermeerdering der bevolking. Zoo bedroeg b.v. gedurende het tijdvak 1859 t/m 1868 op elke duizend inlanders het aantal beesten 294; in 1895 was dit gedaald

tot 231. Maar wanneer wij de statistieken, die tot deze uitkomst leiden, nauwkeuriger beschouwen, komen wij nog tot een andere gevolgtrekking.

In 1895 telde de Residentie Banjoemas 195.101 beesten tegen in 1885 197.313; hier valt dus een bepaalde vermindering te constateeren. De achteruitgang is in het grootste gedeelte dezer Residentie nog veel belangrijker dan deze cijfers aangeven, zooals blijkt, wanneer men de afdeeling Tjilatjap buiten beschouwing laat, omdat het westelijke gedeelte dier afdeeling, Madjenang genaamd, in een buitengewonen toestand verkeert. Eerst sedert kort is die weinig bevolkte streek met goede gronden in het verkeer opgenomen. De immigratie naar die afdeeling is belangrijk, terwijl het vee er overvloedig voeder vindt. Nemen wij alleen de vier overblijvende afdeelingen der Residentie Banjoemas, n.l. Banjoemas, Poerwokerto, Poerbolinggo en Bandjernegara, en maken wij een vergelijking tusschen den veestapel op 1 Januari 1891 en 1 Januari 1897, zoo krijgen wij de volgende cijfers:

	Buffels.	Runderen.	Paarden.	Totaal.
1891	71.162	65.623	9.264	146.049
1897	65.443	62.896	7.791	136.120

In den tijd van **zes** jaren is de veestapel in deze vier afdeelingen der Residentie Banjoemas achteruitgegaan met 5729 buffels of 8 pCt., met 2727 runderen of 4 pCt. en 1473 paarden of 16 pCt. De geheele veestapel ging achteruit met 9.929 stuks of 7 pCt. Hier heeft men dus een belangrijke vermindering, niettegenstaande èn bevolking èn beplante oppervlakte eenigszins toenamen. In de bedoelde zes jaren steeg het bevolkingscijfer van de vier genoemde afdeelingen van 942.977 tot 985.525, dus een vermeerdering van 5 pCt., de uitgestrektheid sawahs van 96.701 tot 99.909 bouw of 3 pCt., terwijl de uitgestrektheid jaarlijks beplante tegalvelden van 41.889 op 45.091 bouw kwam, dus een vermeerdering van 7 pCt.

Nu moet men niet veronderstellen, dat het hier een op zichzelf staand geval geldt. Integendeel, in meer van de dicht bevolkte gewesten doet zich hetzelfde verschijnsel voor, zooals o.a. duidelijk

blijkt uit de volgende opgaven betreffende de Residenties Japara en Soerabaja.

Gewest.	Bevolking.		Percentage.	Veestapel.		Percent.
	1885	1895		1885	1895	
Japara...	831.457	938.247	+ 13%	150.092	146.781	— 2%
Soerabaia	1.831.138	2.114.540	+ 15%	392.017	378.019	— 3%

Het hieronder volgend staatje geeft een duidelijk overzicht van den achteruitgang van den veestapel in de afdeeling Magetan van de residentie Madioen, waarbij ik, tengevolge van mijn persoonlijke bekendheid met die afdeeling, ook de cijfers betreffende de verschillende soorten van vee kan mededeelen.

	Zielental.	Buffels.	Koeien.	Paarden.	Totaal.
1885	228.820	28.640	36.203	10.032	74.875
1896	258.529	27.261	33.930	7.983	69.174
	+ 13 %	— 5 %	— 6 %	— 21 %	— 7½ %

Deze cijfers spreken voor zichzelf. Verdere toelichting is overbodig.

Ware de achteruitgang van den veestapel in die streken toe te schrijven aan epidemieën, dan zou men voor de toekomst geen zorg behoeven te hebben. Na het heerschen der veepest nam de veestapel van Bantam gedurende de jaren 1885—1895 toe met 50 pCt. (van 71.548 tot 107.721), die van Krawang met 30 pCt. (57.600 tot 75.477). Waar echter van geen veepest of dergelijke epidemieën sprake is, maar de achteruitgang moet worden toegeschreven aan gebrek aan veevoeder, waar het vee dus als het ware verdrongen wordt door den mensch, is de toestand zeer ernstig. Hoe dichter Java bevolkt wordt, hoe talrijker de streken zullen worden, waar men voor deze moeilijkheid komt te staan. Wat achteruitgang van den veestapel voor Java beteekent, wordt duidelijk gezegd in het ontwerp eener landrente-ordonnantie van Dr. SOLLEWIJN GELPKE: „De eenige bezitting, waarop de Javaan bogen kan is de veestapel. Hierop alleen, schreef Hopkins ¾ eeuw geleden, zou bij eene executie beslag te leggen zijn, en zoo is het nog".

Niet alleen bij landbouw en veeteelt, maar ook bij de andere takken van bedrijf vallen vele bedenkelijke verschijnselen op te merken.

Naast de Europeesche cultures, waarbij de inlander alleen de taak van daglooner vervult, neemt de inlandsche nijverheid een uiterst bescheiden plaats in; vele takken van bedrijf zijn reeds verdrongen door den machtigen stroom der Europeesche industrie. Zonder steun is de Javaan daartegen niet opgewassen. Aan voorbeelden om dit feit te staven ontbreekt het niet. Zoo hebben b.v. de Twentsche katoentjes voor het grootste gedeelte de oude solide Javaansche weefsels verdrongen. Niet alleen verlaat het daarvoor uitgegeven geld nu het land, terwijl het vroeger onder de bevolking bleef circuleeren, maar ook vermeerdert het aantal werkzoekende handen, naarmate een tak van inlandsche nijverheid achteruitgaat of wel geheel verdwijnt. Wanneer men op een passar rondwandelt, kan men zien hoe de Javaansche markt overstroomd wordt door een eindelooze sleep van goedkoope voortbrengselen uit het buitenland.

De petroleum heeft het inlandsch product, de katjangolie, verdrongen, lucifers den ouden vuursteen. Men zal wel de opmerking maken, dat ook Java tegenwoordig veel petroleum produceert, maar het hoofddeel van de opbrengst komt niet den inlander ten goede, doch wordt besteed aan machinerieën, salarissen van Europeesch personeel, directeuren en commissarissen en dividenden aan aandeelhouders. Volgens een opgave voorkomende in de Indische bladen, keerde de Dordtsche Petroleummaatschappij over 1899, over een kapitaal van *f*15.000.000, een dividend uit van 9 pCt. of *f*1.350.000. Hierbij komen nog aanzienlijke bedragen voor tractementen, tantièmes enz. aan het Europeesch personeel, terwijl slechts een betrekkelijk klein bedrag aan de inlandsche bevolking ten goede komt. De inlanders zelf gebruiken ook meer en meer petroleum in plaats van de katjangolie, een product van den inlandschen landbouw, dat geen Europeesche tusschenkomst vereischt en waarvan dus de geheele opbrengst aan de inlandsche bevolking ten goede komt.

Het geld, aan lucifers besteed, vloeit geheel het land uit, zon-

der dat daartegenover eenig equivalent staat. Daarenboven zijn èn petroleum èn lucifers gedurende de laatste jaren de belaste artikelen bij uitnemendheid, waardoor de inlander zwaar gedrukt wordt.

Vele takken van inlandsche nijverheid leiden een kwijnend bestaan; andere gaan geheel te niet. Vergeleken met den landbouw, zijn zij van weinig belang. Voor den uitvoer tellen zij zoo goed als niet mede; zij voldoen alleen nog aan locale behoeften, voor zoover die buiten het bereik liggen van de buitenlandsche grootindustrie. Hun domein wordt van dag tot dag kleiner. Ook in dit opzicht blijkt dus de toestand der Javaansche volkshuishouding niet rooskleurig te zijn. Maar er zijn nog andere factoren, die het hunne bijdragen tot den algemeenen achteruitgang.

Volgens de tabellen, voorkomende in de brochure van Dr. W. BURCK „Over de oorzaken van den achteruitgang van de Gouvernements-koffiecultuur op Java", was de gemiddelde jaarlijksche opbrengst van de gedwongen koffiecultuur tot 1889 ruim 850.000 picol. Ofschoon de prijs per picol koffie door den Minister Keuchenius van *f*14 op *f*15 gebracht werd, is de oogst zoodanig verminderd, dat waar het Gouvernement vóór 1889 's jaars nog gemiddeld ± *f*12.000.000 betaalde, dit nu niet meer dan gemiddeld *f*3.000.000 bedraagt [1]), een nadeelig verschil dus voor de bevolking van ± *f*9.000.000.

In verschillende gedeelten van Java vond de bevolking compensatie door de ontginning van talrijke erfpachtsperceelen voor de particuliere koffiecultuur, maar zooals wij allen weten, doorloopt die cultuur thans een zeer moeilijken tijd! Vele ondernemingen werden eenvoudig verlaten, terwijl op de overblijvende onderhoud en loonen tot een minimum werden teruggebracht.

De uitgestrektheid gronds, door de particuliere suikerindustrie in beslag genomen, is in de laatste jaren aanmerkelijk uitgebreid, maar de loonen zijn daarentegen niet onbelangrijk gedaald. In 1886 maakte ik met behulp van gegevens, ontleend aan de boeken van verschillende fabrieken in de Residentie Soerabaja, een

---

[1]) Dit werd geschreven omstreeks 1900.

berekening waaruit mij bleek, dat destijds de suikerindustrie onder den een of anderen vorm per bouw ruim ƒ500 onder de bevolking bracht; voor het tegenwoordige zal dat cijfer niet meer bedragen dan ƒ350. Toch brengt de suikerindustrie op het oogenblik, niettegenstaande de lagere loonen, nog ongeveer hetzelfde bedrag onder de inlandsche bevolking in omloop, daar de uitbreiding van de cultuur de verlaging der loonen in dit opzicht ongeveer compenseert. Maar sedert 1886 is de bevolking met eenige millioenen toegenomen, zoodat gemiddeld per hoofd en per huisgezin ook hier weder een vermindering van inkomsten valt te constateeren.

Wanneer de suikerindustrie nog dezelfde som van ƒ38.000.000 onder de bevolking brengt, dan bedroeg dit over 1886 gemiddeld per hoofd ƒ1.75 of per huisgezin ƒ8.75 en is het tegenwoordig gemiddeld ƒ1.41 en ƒ7.05, dus een achteruitgang van ongeveer ƒ0.34 per hoofd van de bevolking of ongeveer ƒ1.70 per huisgezin.

Wij zien dus, dat noch de koffie-, noch de suikercultuur, hoe bloeiend deze laatste ook is, den achteruitgang der rijstcultuur kunnen compenseeren. Volgens de vroeger reeds vermelde opgaven, voorkomende in het boek van den heer HOMAN VAN DER HEIDE, die getrokken zijn uit de Koloniale Verslagen, is de totale productie gedurende de tijdvakken 1885/90 en 1891/6 onveranderd gebleven, n.l. 66.6 millioen picol padie, niettegenstaande de uitgestrektheid der met rijst bebouwde velden eenigszins is toegenomen; de productie is dus bouwsgewijze achteruitgegaan.

Een groot gedeelte van Java is reeds sedert langen tijd in cultuur, wordt jaar in jaar uit met hetzelfde gewas beplant, terwijl zooals vroeger reeds betoogd is, de cultuurwijze in het algemeen geen verandering ten goede heeft ondergaan, maar zelfs in vele streken oppervlakkiger en slordiger geschiedt dan vroeger, zoowel tengevolge van achteruitgang in kwantiteit en kwaliteit van den veestapel, als door dringende behoefte om zoo spoedig mogelijk van de velden te kunnen oogsten. Dit laatste is weder een gevolg van de snelle toeneming der bevolking.

Wat is nu natuurlijker, dan dat de aldus mishandelde gronden allengs minder beginnen op te brengen en het daarop geteelde gewas minder weerstandsvermogen tegen vele ziektekiemen blijkt te bezitten.

In het Octobernummer van *De Indische Gids* van 1899 deelde de controleur Meyboom een staatje mede omtrent de opbrengst der landrente en het bedrag der afschrijvingen wegens misgewas gedurende de jaren 1878 tot en met 1897. Dit neem ik hierbij over, omdat er belangrijke gevolgtrekkingen uit te maken zijn.

JAREN.	Bruto aanslag der landrente (a)	Afschrijving wegens misgewas.	JAREN.	Bruto aanslag der landrente (b)	Afschrijving wegens misgewas.	Afschrijving wegens verduistering van belastinggelden
1878	ƒ 18.083.000	ƒ 652.000	1888	ƒ 19.891.000	ƒ 482.000	ƒ 12.177
1879	„ 18.804.000	„ 453.900	1889	„ 15.713.000	„ 611.600	„ 5.917
1880	„ 19.150.000	„ 369.300	1890	„ 16.482.000	„ 1.322.900	„ 2.870
1881	„ 19.348.000	„ 369.000	1891	„ 16.465.000	„ 1.275.000	„ 4.427
1882	„ 19.428.000	„ 411.300	1892	„ 16.465.000	„ 525.400	„ 8.299
1883	„ 19.672.000	„ 1.112.000	1893	„ 16.465.000	„ 772.400	„ 1.481
1884	„ 19.800.000	„ 268.000	1894	„ 17.413.000	„ 240.400	„ 3.875
1885	„ 19.873.000	„ 469.700	1895	„ 17.560.000	„ 338.100	„ 10.030
1886	„ 19.734.000	„ 497.400	1896	„ 17.730.000	„ 696.100	„ 12.118
1887	„ 19.249.000	„ 245.700	1897	„ 17.749.000	„ 901.300	„ 1.983
Totaal der 10 jaren.	ƒ 193.141.000	ƒ 4.848.700		ƒ 171.933.000	ƒ 7.165.200	ƒ 63.177
Gem. p. jaar.	„ 19.314.000	„ 484.000		„ 17.193.000	„ 716.500	„ 6.317

(*a*) In deze opgave is de landrente van Madoera *niet* begrepen.
(*b*) In deze opgave is de landrente van Madoera *wel* begrepen.

Ter vergelijking der cijfers van de beide tienjarige tijdvakken dienen de totalen der laatste 10 jaren (1888-1897) te worden verminderd met de landrente en afschrijvingen van Madoera in dat

decennium; de gemiddelde bruto aanslag der landrente wordt alsdan voor Java *f*16.406.000, de gemiddelde afschrijving *f*683.600 en de zuivere opbrengst ruim *f*15.700.000.

De gemiddelde jaarlijksche opbrengst der landrente bedroeg gedurende het tijdvak 1888/97 dus *f*2.900.000 minder dan gedurende de tien vorige jaren, en dat niettegenstaande de uitgestrektheid belastbare grond iets toenam. De draagkracht der bevolking werd dus minder. Verder zien wij een aanzienlijke toeneming van het bedrag der afschrijvingen wegens misgewas, een bewijs, dat de padie meer dan vroeger aan ziekte onderhevig is. Voor elke *f*100.000, die de schatkist derft, lijdt de inlandsche landbouw en de bevolking, daar de landrente gemiddeld 10 pCt. van de bruto opbrengst bedraagt, negen maal het verlies, dat de Regeering lijdt, dus voor elke *f*100.000 mindere opbrengst der landrente een verlies van ± *f*900.000.

Wanneer wij een juist beeld willen geven van de verandering in de economische toestanden der bevolking in verband met de padiecultuur, hebben wij op twee factoren te letten:

1e. dat de productie van de thans in cultuur zijnde gronden achteruitgaat, terwijl door gebrek aan woeste gronden, die mindere productie niet voldoende kan worden gecompenseerd door nieuwe ontginningen.

2e. dat het zielental sterk toeneemt; elk jaar komen op Java ± 500.000 nieuwe monden voedsel vragen.

Waar de gemiddelde jaarlijksche padieproductie op Java (zonder Madoera en met uitzondering van de particuliere landerijen en de Vorstenlanden) volgens de Koloniale Verslagen, de eenige verkrijgbare gegevens, 66.6 millioen picol padie bedroeg op een zielental van 17.439.000 in 1885 en van ± 22.800.000 in 1900, leverde de rijstcultuur, berekend naar een gemiddelden prijs van *f*2.50 per pikol padie, *f*166.500.000 op, uitmakende over het jaar 1885 per hoofd *f*9.75 of per huisgezin *f*47,35, over 1900 resp. *f*7.30 en *f*36.50; dus een vermindering van *f*10.85 per huisgezin.

Of die gegevens op zichzelf absoluut juist zijn, is hier van minder belang, daar het doel alleen is, een denkbeeld te geven

van de vermindering der inkomsten per huisgezin getrokken uit de padiecultuur en veroorzaakt door de factoren, die wij reeds noemden. Dat de opgaven uit de Koloniale Verslagen omtrent de rijstproductie niet ver bezijden de werkelijkheid zijn, blijkt, wanneer wij de totale waarde dier productie volgens de Koloniale Verslagen (*f*166.500.000), vergelijken met de opgebrachte landrente, waarvan de cijfers absoluut juist zijn en die voor Java, met uitzondering van Madoera gedurende de jaren 1888 tot en met 1897, na aftrek van de vrijstellingen wegens misgewas, ruim *f*15.700.000 bedroeg.

De waarde van den oogst, waarvan deze belasting, die gerekend wordt gemiddeld 10 pCt. van de bruto-opbrengst van het hoofdgewas te bedragen, geheven werd, kan dus gesteld worden op ruim *f*157.000.000. Daar de landrente behalve van de sawahs, ook geheven wordt van tegalvelden, die in den regel niet met padie beplant worden, moet volgens deze berekening de waarde van den totalen padieoogst minder bedragen dan *f*157.000.000. Het verschil tusschen het aldus berekende bedrag en de in de Koloniale Verslagen voorkomende cijfers kan op onderscheiden wijzen verklaard worden. Het is mogelijk, dat in de praktijk de geheven landrente gemiddeld iets meer dan 10 pCt. bedraagt, maar ook kan de gemiddelde padieprijs te hoog zijn genomen. In elk geval blijkt, dat de opgave omtrent de padieproductie, voorkomende in de Koloniale Verslagen, niet ver bezijden de waarheid zal zijn. De daaruit opgemaakte gevolgtrekking, betreffende de vermindering van de inkomsten, door de bevolking uit de rijstcultuur genoten, berust dus op een betrouwbaren grondslag.

Het bespreken van economische toestanden op Java brengt eigenaardige bezwaren mede, omdat de groote massa van het volk lezen noch schrijven kent. De inlandsche ambtenaren, zelfs zij, die een meer wetenschappelijke opleiding hebben genoten, hebben het geleerde niet zoodanig verwerkt, dat zij over economische vraagstukken logisch kunnen denken, terwijl zij evenmin hun gedachten in een behoorlijken vorm kunnen wêergeven. Ook be-

twijfel ik zeer of zij, al hadden zij die bekwaamheid, daartoe de noodige zelfstandigheid zouden bezitten. Alleen wanneer hun over een zeker onderwerp bepaalde, duidelijke vragen worden gesteld, zijn de goeden onder hen in staat daarop, na navraag, juiste antwoorden te geven. Maar nog nooit ontmoette ik een inlandsch hoofd, dat uit eigen beweging een ook voor Europeanen leerzame studie gemaakt had. Als Europeesch ambtenaar kan men een enkele maal gebruik maken van onderzoekingen door een collega-ambtenaar verricht, maar voor het overige is men op eigen onderzoek aangewezen, wanneer men zich behoorlijk van den toestand op de hoogte wil stellen. Ik heb mijn eigen ervaringen zooveel mogelijk aangevuld met betrouwbare gegevens van elders, en hoop er op deze wijze in geslaagd te zijn in groote trekken een juist beeld te geven van den achteruitgang der economische toestanden bij de inlandsche bevolking. Als voorname factoren, die daartoe hebben medegewerkt, vonden wij:

1e. Achteruitgang der padieproductie per bouw berekend.

2e. In vele streken achteruitgang van den veestapel met het vooruitzicht, dat het aantal dier streken steeds zal toenemen.

3e. Het verdwijnen of kwijnen van vele takken der Javaansche nijverheid.

4e. Derving van inkomsten door snellen achteruitgang der koffiecultuur.

5e. Vermindering der inkomsten, per hoofd genoten bij de suikerindustrie, niettegenstaande de uitbreiding dier cultuur.

HOOFDSTUK II.

De Javaansche Maatschappij.

Volgens mijn opinie is de Javaan niet de engel, waarvoor enkelen hem verslijten, noch de gepersonifiëerde luiheid en indolentie, die anderen in hem zien.

Als motto zou ik dus boven dit hoofdstuk hebben kunnen plaatsen: „ni cet excès d'honneur, ni cette indignité".

Over het algemeen is het voor een Europeaan zeer moeilijk, zich een billijk en rechtvaardig oordeel te vormen over den inlander. Tusschen de Westersche- en de Oostersche maatschappij gaapt een afgrond, die niet te overbruggen is. Niets hebben zij gemeen. Ras, godsdienst, karakter, taal, staan lijnrecht tegenover elkander. Het is onmogelijk de levensbeschouwingen van Westerling en Oosterling te vereenigen. Bij het individu verdringt de een altijd de andere. Hiermede bedoel ik niet kleine uiterlijkheden, die tot het wezen van den mensch niets afdoen; ik wil er alleen op wijzen, dat deze twee tegenstrijdige vormen van beschaving niet in het gemoedsleven van *één* mensch tot ontwikkeling kunnen komen.

Wie er geheel in slaagt zich te vereenzelvigen met de Javaansche begrippen omtrent het maatschappelijk leven en er zich mede kan vereenigen, blijft, al moge hij van huis uit „pur sang" Europeaan zijn, au fond geen Westerling meer, en zal zich in de Europeesche maatschappij later niet thuis gevoelen. Omgekeerd voelt de Javaan, wien de Westersche begrippen door een langdurig verblijf in Europa in hart en nieren zijn doorgedrongen, zich in de Javaansche maatschappij misplaatst, tenzij hij na het doorworstelen van een ongelukkige periode van ontevredenheid en melancholie er toe komt den vruchteloozen strijd op te geven en weder Javaan te worden.

Het spreekt van zelf, dat Javanen, die een volledige Europeesche opleiding hebben gehad, tot nu toe zeer zeldzaam zijn en bij de bespreking van het Javaansche volkskarakter buiten beschouwing kunnen gelaten worden. Het droevige van hun lot ontgaat ook aan verstandige inlanders van goeden huize niet. Een Regent van den ouden stempel, een degelijk mensch, getroostte zich zeer vele opofferingen voor de opvoeding zijner talrijke zonen, die hij òf de Hoofdenschool òf de Hoogere Burgerschool liet bezoeken. Hij waakte er echter zorgvuldig voor, dat zij desniettegenstaande Javanen bleven, in dien zin, dat zij zich aan de gewoonten en overleveringen van hun volk moesten houden, omdat zij anders, volgens zijn opvatting, ongelukkige en onbruikbare menschen zouden worden, zwevende tusschen Ooster- en Westerling. Zijn zonen bekleeden op het oogenblik allen een eervolle plaats in de inlandsche maatschappij, maar allen zijn in gewoonten, manieren en kleeding volkomen Javaan gebleven.

Doch slechts zeer weinig inlanders bezoeken de Hoofdenschool of de Hoogere Burgerschool.

Zooals wij allen, is ook de Javaan een mengelmoes van goed en kwaad, maar naar mijn meening overheerscht het goede. Wie door een langdurig verblijf op Java in nauwe aanraking komt met het volk, leert de beminnelijke trekken in het volkskarakter waardeeren.

De Javanen zijn over het algemeen uiterst matig en hebben aangeboren goede vormen. Men kan jarenlang in de binnenlanden van Java hebben gewoond, zonder ooit een dronken Javaan te hebben gezien, of tooneelen te hebben bijgewoond, die het gevoel van betamelijkheid kwetsen. Zij zijn in de hoogste mate plooibaar en gedwee (een natuurlijk en onvermijdelijk gevolg van eeuwenlange onderdrukking) en hebben een diep ontzag voor hun meerderen. Deze karaktereigenschap weerspiegelt zich in de taal, die verschilt, naarmate een mindere tot zijn meerdere of een meerdere tot zijn mindere spreekt. Met een voor ons Westerlingen onbegrijpelijke vaardigheid weet de inlander zich steeds van deze vormen te bedienen, zonder er flaters mede te begaan, iets, wat wij hem niet licht zouden nadoen.

Bij feesten in de desa ziet men nooit stuitende tooneelen; ieder neemt de plaats in, die hem toekomt, en ieder wacht zijn beurt af bij het bedienen, waarbij de ouderen van dagen voorgaan. Zoo was ik eens tegenwoordig bij een slametan (feest) voor 2400 menschen, gegeven als belooning voor hun hard werken bij het dichten van een dijkbreuk. Zij werden in groepen van 800 gespijzigd, waarbij alles zoo rustig en ordelijk toeging, dat niet de minste wanklank dat aardige tooneel verstoorde.

Vele Europeanen zijn, zoolang ze op Java verblijf houden, te veel geneigd de goede eigenschappen der inlanders te onderschatten, die zij eerst recht leeren waardeeren, wanneer zij de baldadigheid van de lagere volksklasse in Nederland weer aanschouwen.

In hun onderling verkeer zullen de inlanders zelden een gegeven woord breken of een belofte niet nakomen. Dit is des te merkwaardiger, omdat allerlei overeenkomsten gewoonlijk op goed vertrouwen aangegaan worden en van weerszijden meestal geen zweem van wettig bewijs voorhanden is. Tot voor korten tijd was dit b.v. nog het geval met alle arbeidsovereenkomsten bij de voornaamste nijverheid van Java, de suikerindustrie; voor een deel is dit nog zoo gebleven en gaat de fabrikant dus geheel af op de eerlijkheid van den inlander.

De contracten, gesloten met menschen, die het suikerriet vervoeren of gedurende den maal-tijd vast emplooi in de fabriek vinden, worden nog steeds aangegaan op zoodanige wijze, dat aan het verbreken van de overeenkomst wettelijk geen nadeelige gevolgen zijn verbonden, wat beide partijen zeer goed weten. [1])

De contract-koelies maken zelden deel uit van de gezeten desabevolking en behooren tot die categorie van personen, waaronder de meeste overtredingen voorkomen. Toch wordt het aan die

---

[1]) De grondhuurordonnantie (*Staatsblad* 1895, No. 247), die het registreeren der grondhuurcontracten verplichtend stelt, heeft dan ook niet haar ontstaan te danken aan kwade praktijken van de inlandsche bevolking, maar heeft meer in het bijzonder tot doel te verhinderen, dat de Europeaan misbruik maakt van de economische zwakte van den inlander.

lieden verleende voorschot in de meeste gevallen vrijwel aangezuiverd.

Menigmaal is bij het lezen der verslagen van suikerfabrieken mijn aandacht getrokken door het feit, dat op de verleende voorschotten weinig of niets behoefde te worden afgeschreven. Volgens een opgave van acht Europeesche administrateurs van suikerfabrieken in de Residentie Pasoeroean, was in 1892, op een gezamenlijk bedrag van zes en twintig duizend gulden voorschotten aan contract-koelies, op het einde van de suikercampagne *f*1213 niet aangezuiverd, dus nog geen 5 pCt. Rekent men verder, dat een deel niet aan onwil, maar aan ziekte moest worden toegeschreven, en dus een gedeelte der schuld bij de volgende campagne kan worden verrekend, dan blijkt wel, dat over het algemeen de inlandsche bevolking tegenover de suikerfabrikanten eerlijk haar verplichtingen nakomt. Nu weet ik wel, dat, althans vroeger, de fabrikant er wel eens een mouw aan paste door zijn eigen rechter te zijn, en zich de macht aanmatigde om onaangezuiverde karrenvoorschotten terug te krijgen door beslag te leggen op kar en trekdieren. Maar daarover kwamen bijna nooit klachten in, omdat de inlander besefte, dat hij die behandeling wel verdiend had. Over het algemeen zal hij zich zelden beklagen over een harde, onaangename bejegening, ja zelfs over handtastelijkheden, wanneer hij weet, dat hij schuld heeft. Meent hij echter verongelijkt te zijn, dan koestert hij wrok, en zal zich òf bij de gestelde autoriteiten beklagen, òf zijn eigen rechter zijn.

De Javanen zijn over het algemeen vrijgevig en zeer royaal, ofschoon de meeste zoo goed als niets bezitten. Wie thuis niet meer te eten heeft, tracht bij een bloedverwant een onderkomen te vinden, omgekeerd neemt hij den bloedverwant bij zich, wanneer de fortuin hem eens toegelachen heeft. Dergelijke toestanden zijn verklaarbaar in een maatschappij, waar nagenoeg niemand iets bezit, ieder van de hand in den tand leeft en ouderen van dagen geheel aangewezen zijn op de vrijgevigheid hunner kinderen en familie. Uit hoeveel leden een Javaansche familie bestaat, blijft zelfs voor den Europeaan, die ze langen tijd kent, meestal een mysterie. Wanneer men goed op de hoogte meent te zijn, hoort

men b.v. onverwacht, dat deze of gene de tweede vader van den verhaler is en dat hij er ook een paar pleegmoeders op na houdt, en zelf, behalve zijne eigen, nog een paar aangenomen kinderen heeft. Dit geeft in de familierelaties natuurlijk een eindelooze verwarring.

De als phenomeen te beschouwen gefortuneerde inlander is dikwijls buitengewoon gierig. In een welvarende streek van Java ontmoette ik, jaren geleden, dikwijls een flink breedgeschouderd inlander, niet jong meer overigens, die mijn aandacht trok door zijn zonderlinge kleeding. Volgens geruchten bezat die inlander ± ƒ60.000, en was evenzeer bekend om zijn in de oogen der bevolking onmetelijk fortuin als om zijn gierigheid. Moeilijk daarmede te rijmen scheen mij het feit, dat hij er vier vrouwen op na hield. Toen ik hem eens vroeg, of dit zijn huishouden niet zeer duur maakte, gaf hij mij verbaasd ten antwoord: „Duur? In het geheel niet; zij krijgen geen eten, voordat zij het verdiend hebben door het snijden van het voeder voor mijn beesten, daarvoor zou ik anders moeten betalen. Er is dus geen sprake van, dat mijn vier vrouwen mijn huishouding duur maken".

Deze man was zoo gierig, dat hij zelfs in zijn kleeding afweek van de Javaansche zeden, die meebrengen, dat de inlanders zich kleeden overeenkomstig de gebruiken der landstreek, waar zij thuis behooren, een gewoonte, waaraan zelfs de armsten vasthouden.

Hoogst ongaarne zullen zij iets dragen, waarvan snit en stof van de gebruikelijke afwijken, omdat daarin volgens hun opvatting iets belachelijks schuilt. En uitgelachen te worden (maloe, verlegen, beschaamd gemaakt te worden) is een van de ergste dingen, die een inlander kunnen overkomen. Maar onze rijke man stoorde zich blijkbaar niet aan de meening zijner landgenooten. Zijn baadje bestond namelijk uit een vrij slordig samengestelde lappendeken, in de onmogelijkste kleur- en stofcombinatie's; een ander kleedingstuk van die soort scheen hij er niet op na te houden, tenminste onveranderlijk wandelde hij in de bewuste lappendeken rond.

Gefortuneerde inlanders behooren, zooals ik reeds opmerkte,

tot de groote uitzonderingen Als type van de Javaansche bevolking kan men veilig beschouwen den van de hand in den tand levenden Javaan, die in den regel steeds bereid is zijn armoede met nog armeren te deelen. Deze trek van het volkskarakter, hoe beminnelijk ook op zich zelf, brengt ernstige nadeelen mede. Toch moeten wij bij de tegenwoordige toestanden op Java dankbaar zijn, dat de Javaan zóó is en niet anders.

Wat een namelooze ellende zou er geleden worden, wanneer de Javanen niet bijna zonder uitzondering bereid werden gevonden om zieke familieleden te huisvesten, weezen aan te nemen en ouden van dagen kost en inwoning te verschaffen. De enkele ziekeninrichtingen, die men op de groote plaatsen aantreft, beteekenen natuurlijk niets tegenover de behoeften van een volk van 27.000.000 zielen; andere instellingen van weldadigheid ontbreken zoo goed als geheel.

Er is nog een andere karaktertrek van het volk, die den vreemdeling aangenaam aandoet. Gebrekkigen of mismaakten, op Java niet zooveel voorkomend als in Westersche landen, zal men nooit door de dorpsjeugd hooren uitjouwen, zooals dit in onze maatschappij zoo dikwijls geschiedt.

Menigmaal hoort men, m.i. ten onrechte, beweren, dat de inlander van nature „dom" is. De ondervinding heeft mij geleerd, dat velen vlug van begrip zijn en vatbaar om met betrekkelijk weinig moeite tot een hoogeren trap van ontwikkeling gebracht te worden.

Wij begaan een grove onrechtvaardigheid, wanneer wij inlanders toetsen aan ons zelven, en de Javanen beoordeelen naar den maatstaf van den beschaafden Europeaan, die van zijn jeugd af goed en geregeld onderwijs heeft genoten. Den Javaan zijn niet, zooals den ontwikkelden Europeaan, de gangbare begrippen van goed en kwaad met zorg bijgebracht. Hem staan ook niet de middelen ten dienste, die de Westersche beschaving aanbiedt om den gezichtskring te verruimen. Zelfs is een vergelijking niet wel mogelijk met de minder bedeelden in ons vaderland, waar men er reeds sedert geruimen tijd naar streeft de kleine lieden zooveel mogelijk te ontheffen van drukkende belastingen en alle

kinderen in de gelegenheid te stellen om kosteloos onderwijs te genieten.

Op Java betalen de rijke Europeanen aan belasting zoo goed als niets, de arme inlander des te meer, terwijl men nog steeds voortgaat juist die artikelen te belasten, welke hij dagelijks gebruikt (accijns op petroleum en lucifers).

In beginsel zijn wij geen overheerschers meer, maar opvoeders van de inlandsche bevolking. Het wordt dan ook kwalijk genomen wanneer men ons nog als „overheerschers" betitelt. In de praktijk is het echter onmogelijk gebleken met de volksopvoeding zelfs nog maar een begin te maken. Inrichtingen van onderwijs voor de groote massa van het volk ontbreken zoo goed als geheel. Terwijl men in het moederland met alle bereikbare middelen het volk door goed volksonderwijs tracht op te heffen en daarnaast ambachtsscholen, landbouwcursussen, enz., invoert, wordt op Java voor het *volks*onderwijs nog zoo goed als niets gedaan, maar de belastingschroef zoo zwaar mogelijk aangezet.

Wanneer het volk thans nog onwetend is, wie draagt dan daarvan de verantwoordelijkheid? Zeker wij, die de koloniale administratie zoo voeren, dat er geen geld beschikbaar blijft voor de eerste behoeften van hen, die van hun armoede de belastingen opbrengen. Wij moesten over de zoogenaamde domheid van den Javaan zwijgen, omdat er een aanklacht in schuilt tegen ons koloniaal beleid, waarop wij tegenover vreemden zoo trotsch zijn.

Gelukkig voor ons is het volk echter niet dom, maar wel zeer onontwikkeld. Wanneer iemand onontwikkeld is en nooit onderwijs heeft genoten, kan het later zeer goed blijken, indien hij in de gelegenheid gesteld wordt, het verzuimde in te halen, dat hij verre van „dom" is (waaronder, volgens mijn meening, niet anders verstaan kan worden dan een zekere stompheid van vermogens, die door oefening en onderwijs wel eenigszins verbeterd, maar niet geheel weggenomen kan worden). Aan een dergelijke stompheid van vermogens lijden de Javanen in het algemeen niet, zooals mij bleek bij een zeer interessante proef, die ik gedurende eenige jaren heb genomen met gestraften, aangewezen om de erven der Gouvernements-huizen schoon te houden. Als Assis-

tent-Resident heb ik gedurende geruimen tijd degenen, die straffen van niet te korten duur hadden te ondergaan, uitgekozen om een proef te nemen. Mijn doel was tweeledig.

In de eerste plaats wenschte ik mij zekerheid te verschaffen omtrent den aanleg van den desaman, en in de tweede plaats omtrent de bruikbaarheid van verschillende materialen, die Java overvloedig oplevert en waarvan tot nu toe voor de nijverheid weinig of geen profijt wordt getrokken. Wie geen geleerde, maar praktische inlichtingen omtrent de meest gewone materialen wil inwinnen, weet niet tot wien hij zich wenden moet, en ondervindt eerst recht, hoe oppervlakkig onze bekendheid met land en volk nog is gebleven. Er zijn, behalve bij de groote Europeesche cultures, geen personen in Indië, bij wie men tegelijkertijd theoretische ontwikkeling en praktische vaardigheid in handwerk of nijverheid aantreft. Bij het nemen van proeven op dat gebied is men dus geheel op zichzelf aangewezen, daar van hoogerhand nooit pogingen zijn aangewend om in den bestaanden toestand eenige verbetering te brengen. Bij de onpraktische opleiding, die de Europeesche ambtenaren krijgen, hebben zij slechts een zeer geringe kennis van de voornaamste voortbrengselen van het land. De inlandsche ambtenaar weet er iets meer van, maar staat in praktische ervaring achter bij den gewonen desaman. De inlandsche nijverheid houdt zich in het algemeen slechts bezig met het verwerken van materialen tot de meest gewone zaken, die òf in huis noodig zijn òf op de pasar verhandeld worden. Daarin is de inlander onbegrijpelijk handig, maar daarbij blijft het dan ook.

Langzamerhand had zich de overtuiging bij mij gevestigd, dat dit wel anders kon worden, en dat door een betere opleiding van de inlandsche werkkrachten de nijverheid tot grooter ontwikkeling zou zijn te brengen. Daarom besloot ik zelf, een proef te nemen en koos ik daarvoor gestraften, omdat daaraan verscheiden voordeelen verbonden waren. In de eerste plaats verzuimden die menschen niets. Verder vervielen bij hen grootendeels de bezwaren, voortvloeiende uit den natuurlijken afkeer, dien de inlander heeft van nieuwigheden, waarvan hij het nut niet dadelijk inziet.

De inlander, die over het algemeen schroomvallig van aard is, zou zich uit eigen beweging nooit hebben durven wagen aan de werkzaamheden, die ik door de voor mijn proef uitgekozen gestraften liet verrichten. De meeste voorwerpen, die ik hen liet namaken, hadden zij nog nooit gezien. Voor het slagen van mijn proef was noodig, dat de lieden onder voortdurend toezicht stonden, hetgeen alleen te bereiken was met gestraften.

Nu bleef er nog een bezwaar over; mij persoonlijk ontbrak de praktische kennis, noodig ter bereiking van mijn doel: materialen en voortbrengselen van het land een anderen en meer waardevollen vorm te geven dan de inlander in het dagelijksch leven pleegt te doen. Ik moest eerst bij de leerlingen in de leer gaan en links en rechts bij inlanders en inlandsche hoofden inlichtingen inwinnen over de praktische bruikbaarheid van grondstoffen, enz. Toen ik mij op deze wijze eenigszins op de hoogte had gesteld, kon ik er toe overgaan, aan mijn denkbeelden uitvoering te geven.

Ik wensch niet uit te weiden over de vervaardigde voorwerpen en de gebezigde materialen, maar meen hier in het bijzonder het licht te moeten laten vallen op de eigenaardigheden van de vervaardigers, omdat het mijn doel is, in dit hoofdstuk een karakterschets te geven van den Javaan. Zeer opvallend was het gebrek aan zelfvertrouwen, wanneer er een voorwerp gemaakt moest worden, dat de aan het werk gestelde gestraften nooit gezien hadden. Dit kwam vooral uit bij nieuwelingen. Onveranderlijk hoorde men bij dergelijke gelegenheden: „koela boten waged" (ik ben er niet toe in staat). Toch kwam het hoogst zelden voor, dat de een of ander inderdaad niet in staat bleek te zijn het van hem gevergde werk te verrichten. Maar om de lieden er toe te brengen werkelijk te doen, wat ze konden, was het in de eerste plaats noodig, dat ik zelf een levendige belangstelling toonde, geduldig hun opmerkingen en bezwaren aanhoorde, en ook duidelijk uitlegde, wat van hen verlangd werd. Beurtelings moest ik aanmoedigen, beloonen en straffen (dit laatste maar met hooge uitzondering). Vóór alles moet de inlander merken, dat hij met een onverzettelijken wil te doen heeft, die niet rust, voor dat het doel bereikt is. Men moet die lieden als het ware wakker schudden. Wat in den beginne

met blijkbaren tegenzin, later met onverschilligheid verricht werd, eindigde met een aangename bezigheid te worden, vooral wanneer er een kleine belooning in het vooruitzicht was gesteld.

Wanneer de ijver van den een of ander soms wat verflauwde, was, om den verdwaalde weder op het rechte spoor te brengen, gewoonlijk de bedreiging voldoende: „Als je dat nu weer verkeerd doet, ben je zeker te dom om het te leeren, en dan moet je maar weer den tuin gaan vegen". Zij vonden daarin iets vernederends. Aardig was het om hen gade te slaan zonder dat ze het wisten, wanneer er juist iets voltooid was. Dit voorwerp deed dan de ronde onder de andere gestraften en werd naar behooren bewonderd en besproken. Maar het meest van allen was gewoonlijk de vervaardiger zelf er over opgetogen, en dikwijls bekeek hij dan zijn schepping met een gezicht, waarop duidelijk te lezen stond: „Hoe heb *ik* dat kunnen maken". Waren zij eenmaal op dit punt gebracht, dan kostte het in het vervolg betrekkelijk weinig moeite. Maar er was heel wat geduld noodig voor het zoo ver was. Ik kan den lezer verzekeren, dat men bij een proef als ik genomen heb dikwijls zijn ziel in lijdzaamheid moet bezitten. Maar toegeven aan drift zou de geheele zaak bedorven hebben; want tegenover driftige uitvallen wordt de Javaan, die aan een vaste leiding gewillig gehoorzaamt, zoogenaamd „bingoeng", d.i. hij raakt de kluts kwijt, en dan valt er niets meer met hem te beginnen.

Het succes dat mijn „atelier", zooals het schertsenderwijze genoemd werd, vooral in de Javaansche wereld had, was buitengewoon. De vervaardigde voorwerpen wekten de grenzenlooze verbazing der eenvoudige desalieden op. Een oud vrouwtje, dat vruchten te koop kwam aanbieden, scheen er maar niet genoeg naar te kunnen kijken. Toen haar gevraagd werd, waarom zij niet wegging, zeide zij, nog gaarne te willen blijven toezien, omdat zij maar niet kon begrijpen, dat het haar landslieden waren, die zulke prachtige dingen maakten. Prachtig dan altijd in de oogen van een desavrouwtje. Maar ook inlandsche hoofden vonden geen woorden genoeg om hun verwondering te uiten, en konden maar niet begrijpen, dat er nog zooveel in hun volk zat.

Verder was het opmerkelijk, hoe de lieden, vooral zij, die een langeren straftijd hadden door te maken, (echter nooit langer dan één jaar; want degenen, die een langdurige straf hebben te ondergaan, worden buiten hun woonplaats te werk gesteld) bij hun ontslag uit de gevangenis in hun voordeel waren veranderd. Zij waren vlugger van begrip geworden, velen toonden belangstelling in hun werk en verschaften zelfs omtrent het verwerken van sommige materialen ongevraagde inlichtingen, die later zeer juist bleken te zijn. Ook opperde de een of ander wel eens een nieuw denkbeeld, dat in de praktijk zeer goed voldeed. Verder bleek mij, dat men rekening moest houden met den individueelen aanleg der lieden, dien zij zelf niet kenden, of althans niet kenbaar konden maken, maar die soms door een of ander toeval aan het licht kwam. Zoo toonde een van de leerlingen een buitengewone weerbarstigheid en ongeschiktheid voor alles, totdat hij aan het mattenmaken werd gezet, iets wat hij te voren nooit gedaan had. Van toen af veranderde de man geheel en werd even ijverig en begrijpelijk als hij vroeger lui en dom was geweest. Zeer enkelen toonden zich van den aanvang af begeerig om te leeren en deden steeds hun uiterste best. Omtrent een van hen bewaarde ik een duidelijke herinnering. Die man kon in den aanvang letterlijk niets, en wist nauwelijks een hamer van een beitel te onderscheiden. Bij het einde van zijn halfjarigen straftijd leverde hij een zeer net afgewerkt djatihouten vouwstoeltje af, dat bij mij als een persoonlijke herinnering nog lang in gebruik is gebleven.

Ofschoon gestraften in Indië spreekwoordelijk als lui en vadsig bekend staan, was ik menigmaal in de gelegenheid op te merken, dat zij, die in het een of ander onderwezen werden, weigerden zich door hun kameraden van het werk te laten afleiden, wanneer een kleine belooning in het vooruitzicht was gesteld voor de nette en spoedige afwerking van hun taak. Daarentegen bleven de overige gestraften, die het gewone tuinwerk moesten verrichten, even lui en vadsig als altijd.

Men meene echter niet, dat een ambtenaar van het Binnenlandsch Bestuur volstaan kan met eenvoudig bevelen uit te vaar-

digen, en dat de rest dan wel vanzelf in orde komt. Niets is minder juist dan dat. Zonder persoonlijke toewijding en zonder een vasten wil komt er niets van terecht. Een der resultaten van mijn proefneming is geweest, dat het mij in mijn overtuiging bevestigd heeft, dat het gros der Javanen niet dom, en bij geschikte leiding zeer goed voor ontwikkeling vatbaar is. Ik kan mij dus in het geheel niet vereenigen met het ongunstig oordeel, dat in dit opzicht dikwijls wordt uitgesproken over het Javaansche volk, waarvoor nooit iets gedaan is om het tot een hooger peil van ontwikkeling te brengen. Aan den anderen kant zou ik willen waarschuwen tegen idealistische opvattingen omtrent capaciteit en karakter der inlanders. Naar mijn meening zouden zij zeer goed te vormen zijn tot goede handwerkslieden, maar meer zou ik voorloopig niet van hen durven verwachten. Het is echter volstrekt niet onmogelijk, dat de Javaansche kleine boer gemiddeld niet dommer zou blijken te zijn dan zijn Hollandsche collega, wanneer de levensomstandigheden van beiden gelijk waren. Toch bestaat er naar mijn meening een principieel onderscheid. Neem tien duizend Hollandsche boeren, dan zal men daaronder een groot percentage vinden met middelmatige vermogens, een klein percentage van zeer achterlijken, maar ook, en daarop komt het vooral aan, enkelen, die ver boven het gros uitsteken en geschikt zijn om baanbrekers te worden. Het komt mij voor, dat de laatste categorie bij het Javaansche volk vooralsnog ontbreekt.

Natuurlijk is het niet mogelijk te voorspellen, wat er eenmaal, in den loop der eeuwen, onder gunstige omstandigheden uit een volk kan groeien. Het hier behandelde en besprokene heeft dan ook alleen betrekking op het tegenwoordige en de naaste toekomst, waarmede wij toch in de eerste plaats rekening hebben te houden.

Van groot belang voor de kennis van het Javaansche volkskarakter acht ik ook de beantwoording van de vraag: is de Javaan van nature lui of is hij het niet? Het is uiterst moeilijk in de ziel van den Oosterling te lezen en de drijfveeren van zijn handelingen te begrijpen. Ziet men een Javaan tegen een schrale betaling met zware lichamelijke inspanning de tallooze plantgeu-

len in de suikerrietvelden graven bij een temperatuur, die steeds over de 80° is, dan is men geneigd hem met een nijvere bij te vergelijken. Dienzelfden indruk krijgen wij in nog hoogere mate, wanneer wij inlanders voor een klein geldelijk voordeel groote tochten zien volbrengen. Zoo herinner ik mij b.v. een inlander uit Koeningan die telkens naar de hoofdplaats van de Residentie Banjoemas kwam, een afstand van acht dagen loopens, om voor een waarde van ± *f*6 aan worteltjes te venten; hij wandelde dan, wanneer hij zijn koopwaar aan den man had gebracht, dien zelfden afstand terug, en herhaalde zijn tour de force, zoo dikwijls hij een nieuwen voorraad worteltjes kon opdoen. Komen wij zoowel mannen als vrouwen tegen, die, om enkele centen te verdienen, onverdroten zware lasten langs steile bergpaden omhoog torsen, dan bekruipt ons een gevoel van medelijden. Zien wij daarentegen, hoe een inlander, wanneer hij eens bij uitzondering geen geldgebrek heeft, en dus de onmiddellijke dwang tot werken ontbreekt, met blijkbaar welbehagen dagen en dagen achtereen kan luieren, en den geheelen tijd in half wakenden, half droomenden toestand kan doorbrengen, zonder den minsten aandrang te gevoelen om zelfs maar de lichtste bezigheid ter hand te nemen, dan vinden wij hem uit den grond van ons hart een lui schepsel.

De Javaan mist de innerlijke aandrift tot geregeld werken, die de Noord-Europeesche volken over het algemeen toonen. Maar zijn levensomstandigheden beletten hem meestal zijn neiging bot te vieren; vandaar de zonderlinge afwisseling tusschen zware inspanning en groote vadsigheid.

Thans laat ieder werkgever, de inlandsche niet uitgezonderd, zooveel mogelijk op taak werken. Doet hij dit niet, dan moet er onophoudelijk toezicht worden gehouden, want uit plichtgevoel alleen zal de inlander zich niet inspannen.

Dikwijls heb ik echter bij mijzelf gedacht, dat ik onder gelijke omstandigheden, bij zoo groote hitte, slechte voeding, schrale betaling en volslagen gemis aan rechtszekerheid, niet ijveriger zou zijn. Het is volstrekt niet zeker, dat de volksaard geen wijziging ten goede zou kunnen ondergaan, wanneer de economische toestanden op Java verbeterden.

De Javaan is zacht en gedwee van aard, ziet vreeselijk tegen soesah (beslommeringen) op, terwijl eeuwenlange onderdrukking hem heeft geleerd op volmaakte wijze te huichelen, wanneer hij veronderstelt zich daardoor soesah van den hals te kunnen schuiven. Voorts is hij met wantrouwen vervuld, wanneer bestuursambtenaren hem vragen stellen of hem trachten te overtuigen van het nut der een of andere nieuwigheid. Dit is een zeer pijnlijke waarheid, maar wij kunnen met Tijl Uilenspiegel zeggen: wij hebben het er naar gemaakt. Is b.v. het resultaat van het landrenteonderzoek van Dr. SOLLEWIJN GELPKE niet zoodanig geweest, dat de inlanders den indruk moesten krijgen, dat men van hun goedgeloovigheid misbruik had gemaakt. Wanneer hun herhaaldelijk uit naam der Regeering door de met het onderzoek belaste ambtenaren verzekerd wordt, dat het niet te doen is om verhooging van belasting, maar enkel om een betere regeling, dan nemen zij dat letterlijk op en vertrouwen, dat zij in geen geval meer zullen moeten betalen dan vroeger. Van kringenstelsels hebben zij natuurlijk geen flauw begrip. Het eenige, wat den inlander bijblijft, is: vóór het onderzoek betaalde ik zooveel, nà het onderzoek zooveel meer; dus ben ik bedrogen. Materieel hebben de maatregelen, die uit het landrenteonderzoek voortgevloeid zijn, de schatkist tijdelijk eenig voordeel bezorgd, maar moreel hebben ze ons veel kwaad gedaan. Sedert dien tijd heeft de inlander, wanneer een bestuursambtenaar zich met hem bemoeit, altijd de angstige gewaarwording: voorzichtig zijn, ze komen weer wat van ons halen. Uiterlijk laat hij daarvan echter niets merken, luistert schijnbaar met de meeste belangstelling, knikt herhaaldelijk op toestemmende wijze, laat ook af en toe een hartgrondig „noen inggih" (om u te dienen) hooren. Maar tegelijkertijd neemt hij zich voor niets te doen van wat die mijnheer hem daar zoo mooi heeft aangeraden, of althans, als het onvermijdelijk mocht blijken een begin van uitvoering aan de ontvangen voorschriften te geven, dit zoo oppervlakkig mogelijk te doen, er zoo spoedig doenlijk mede uit te scheiden en tot den ouden toestand terug te keeren. Tot openlijken tegenstand zal hij niet spoedig overgaan; maar des te beter weet hij een taktiek van lijdelijk verzet door

te voeren. Persoonlijk deed ik in dit opzicht merkwaardige ondervindingen op, toen ik indertijd, dertien jaren na het bewuste landrenteonderzoek, met het hoofd eener desa moeite deed om de bevolking het nut en voordeel van bemesting te doen inzien. Wij spraken af, dat hij één bouw zijner ambtsvelden bij wijze van proef en voorbeeld zou bemesten. Dit gebeurde dan ook en de bemeste bouw bleek na den oogst tien picol padi meer opgebracht te hebben dan dezelfde uitgestrektheid zijner overige rijstvelden. De geheele bevolking der desa was getuige geweest van dit resultaat; daarom meende ik, dat de gelegenheid schoon was, om ze over te halen dezelfde methode te volgen, wat niet anders, dan in hun eigen voordeel kon zijn. Een eenstemmig koor van „noen inggih" was het antwoord. Iedereen scheen overtuigd en niemand opperde eenige bedenkingen. Door vroegere ondervindingen bij dergelijke zaken wijs geworden, verzocht ik een Europeeschen planter, die dagelijks met de bewoners dier desa in aanraking kwam, voor mij te informeeren, of zij werkelijk zulke goede voornemens hadden. Het uitgebrachte rapport luidde allesbehalve bemoedigend. Zij bleken volstrekt niet van plan te zijn algemeen mest te gebruiken; zij begrepen wel, dat de opbrengst daardoor grooter werd, maar meenden, dat er van bestuurswege natuurlijk alleen op bemesting werd aangedrongen om in den vervolge meer landrente te kunnen heffen, wat in hun oogen al het voordeel te niet deed. Toen ik dat wist, nam ik de moeite er nog eens met den Regent heen te gaan, om hun de verzekering te geven, dat van vermeerdering van belasting geen sprake zou zijn, zoodat zij van het meerdere werk ook al het voordeel zouden genieten. Weer was het antwoord eenstemmig: „Noen inggih". Naar huis gaande, sprak ik er met den Regent over en vroeg hem mij eens oprecht te vertellen, of hij werkelijk dacht, dat de bevolking er van overtuigd was. „Geen kwestie van", zeide hij lachende, „U persoonlijk gelooven zij misschien wel, maar zij weten bij ondervinding heel goed, dat een ambtenaar van uw rang in dergelijke zaken volstrekt niet het laatste woord heeft".

Niet alleen door de gevolgen van het landrenteonderzoek, maar ook door andere maatregelen is wantrouwen gezaaid in de harten

der bevolking, b.v. bij de invoering van een hoofdgeld in verband met de inkrimping der heerendiensten. Hierover schreef indertijd het *Algemeen Handelsblad*, naar aanleiding van het besprokene in de vergadering van het Indisch Genootschap van 17 Februari 1900: „Zooals bekend, heeft men indertijd een aan„tal heerendiensten afgeschaft en daarentegen aan de heeren„dienstplichtigen een hoofdgeld van één gulden 's jaars opgelegd. „In Passoeroean werd enkele jaren geleden dit hoofdgeld op „*f* 1.50 gebracht, ten einde de heerendiensten verder te kunnen „inkrimpen.

„En ziet, kort daarop neemt de Indische Regeering het be„sluit, dat de koeliearbeid voor de irrigatiewerken weder in hee„rendienst zou worden verricht. Men vermeerderde eerst de „belasting in geld....., daarna de belasting in arbeid".

Het *Handelsblad* vermeldt hierbij, dat door dien maatregel, die aanleiding gaf tot rechtmatige ontevredenheid der bevolking, slechts een gering bedrag bespaard werd. Het is te begrijpen, dat de inlandsche bevolking door dergelijke regeeringsmaatregelen wantrouwend is geworden.

De zedelijke begrippen van den inlander zijn weinig ontwikkeld. Terwijl de meesten onzer vrij duidelijke voorstellingen hebben omtrent goed en kwaad, al handelen wij er ook niet naar, houdt de inlander er een geheel andere zedeleer op na. Ofschoon hij zelden een bepaalde belofte zal breken, kan hij voor het overige liegen, alsof het gedrukt staat, wat men hem niet al te kwalijk moet nemen, want de man kan met „waarheid" in de desa heelemaal niet terecht. Zelfs een valsch getuigenis of een meineed zal hem geen slapelooze nacht kosten. Wordt hij tot gevangenisstraf veroordeeld, dan vat hij dat meer op als een ongelukkig toeval dan als iets onteerends, terwijl ook zijn desagenooten het niet als een schande beschouwen. De inlandsche boei is dus voor den inlander geen afschrikwekkend oord, zooals de gevangenis voor den Europeaan. Wel is de inlander bevreesd voor een gevangenisstraf voor langer dan één jaar, omdat daaraan overbrenging naar een andere streek van Java of naar de buitenbezittingen verbonden is.

Over het algemeen heeft de inlandsche bevolking gebrek aan wilskracht en volharding, en mist zij den geest van initiatief en organisatie. In het dagelijksch leven is de inlander kalm, zijn kalmte grenst soms aan apathie. Maar wanneer zijn hartstochten eenmaal opgewekt zijn, ontsteekt hij soms in blinde woede en valt iedereen aan, die binnen zijn bereik komt (de zoogenaamde toestand van „mata gelap", d.i. van woede niet meer kunnen onderscheiden). Zin voor orde, netheid en zindelijkheid hebben de Javanen zeer weinig. Meestal dragen zij hun kleeren zoolang, tot ze bijna in stukjes en lapjes van het lijf vallen. In den regel dragen zij dag en nacht dezelfde kleeren. Van behoorlijke zorg voor hun goed hebben zij geen begrip, zij sparen het b.v. niet door bij de tropische stortbuien of bij zwaar werk, waarbij het veel te lijden heeft, oude kleedingstukken te dragen. Zij wasschen hun goed zeer dikwijls, zonder het echter grondig te reinigen, want zeep is een groote weelde in een Javaansch huishouden. Herstellen doen zij weinig en slecht, maar zij zijn verzot op nieuwe en mooie kleeren. Spaarzaamheid en overleg zijn in het algemeen ver te zoeken; de meesten zijn zorgeloos en denken niet aan den dag van morgen. Nog veel minder dan de kunst om geld te verdienen, verstaat de inlander het om verdiend geld goed te besteden. De oude en algemeene zegswijze, dat de inlander een kind is, heeft, waar het geldzaken betreft, nog niets van haar kracht verloren. Gewoonlijk danst het geld hem tusschen de vingers. Zoodra het een eenigszins belangrijke som betreft, schiet zijn voorstellingsvermogen te kort. Met honderd gulden meent hij ongeveer de geheele wereld leeg te kunnen koopen. De inkomens van welgestelde Europeanen lijken hem onuitputtelijke goudmijnen toe. Inlandsche bedienden kunnen niet begrijpen dat hun meesters zich in hun uitgaven moeten beperken. Wanneer ik zooveel geld had als U, zal b.v. een vrouwelijke bediende tot hare meesteres zeggen, zou ik er zes paarden op na houden en elke maand zes nieuwe japonnen bestellen, iets wat zij en de overgroote meerderheid harer rasgenooten in dat geval zeker zouden doen, om binnen korten tijd tot over de ooren in schulden te steken. Evenals een kind wordt de inlander onweerstaanbaar aan-

getrokken door alles wat blinkt, flikkert en glinstert. Dan let hij er niet meer op of hetgeen hij koopt, duurzaam is, en of hij het werkelijk noodig heeft. Vandaar dat de inlander zulk een gretig afnemer is van goedkoope, Europeesche fabrikaten, die, vluchtig bekeken, heel wat lijken, maar feitelijk niets anders dan prullen zijn. Spiegeltjes vooral zijn gewilde artikelen, en dit niet alleen bij de schoone sexe; zelfs de leelijkste, vuilste dwangarbeider houdt er dikwijls naast zijn sigarettenkoker een spiegeltje op na. Opzichtige voorwerpen zijn zeer gezocht. Bij den aankoop daarvan zondigt de inlander meestal op grove wijze tegen den goeden smaak en geeft hij de voorkeur aan de schreeuwendste kleuren.

Wanneer het echter zijn eigen kunstvormen geldt, heeft de inlander een zeer gekuischten smaak. Bij het batikken b.v. zijn de kleuren meestal gedempt, maar toch zeer fraai en in volkomen harmonie.

Volharding en overleg zijn eigenschappen, die de Javaan in het algemeen mist. Ook denkt hij weinig na, waar het zijn financiën betreft. Oogenblikkelijk nut of oogenblikkelijk voordeel begrijpt hij wel, maar met de toekomst rekening houden kan hij uiterst moeielijk. De toestand van chronisch geldgebrek, waarin het meerendeel der inlanders steeds verkeert, is echter ook allesbehalve dienstig om spaarzaamheid aan te kweeken. Komt hij in aanraking met rassen, die meer overleggend van aard zijn, zooals Europeanen en Chineezen, dan wordt hij altijd het kind van de rekening.

Men trekke uit het vorenstaande echter niet het besluit, dat de inlander, die in den regel niets bezit, of als hij bij hooge uitzondering eens wat geld heeft, het roekeloos verspilt, niet op het slijk der aarde gesteld zou zijn. Integendeel, het gesprek loopt in de meeste gevallen, zoowel bij mannen als bij vrouwen, over geld; gewoonlijk is daarbij slechts sprake van in onze oogen zeer minieme bedragen, b.v. enkele centen. Maar voor hen zijn dergelijke bedragen niet onbeteekenend, want meer dan enkele centen daags zijn voor het levensonderhoud van ieder individu niet beschikbaar.

Toch zet iedere Javaan, zoodra hij den volwassen leeftijd be-

reikt heeft, een huishouden op. Niet trouwen is volgens Javaansche begrippen onnatuurlijk. Javaansche bachelors bestaan niet; ook kan men zonder overdrijving zeggen, dat alle Javaansche vrouwen in haar leven eens zijn gehuwd geweest.

Op Java doet zich hetzelfde verschijnsel voor als in de Westersche landen, dat het aantal der vrouwen dat der mannen aanzienlijk overtreft (er zijn ± 750.000 meer vrouwen dan mannen). Veelwijverij komt bij de Javanen, ofschoon zij, met uitzondering van enkele Christenen en heidenen, Islamieten zijn, betrekkelijk weinig voor, ook al omdat de economische toestanden dit meestal niet gedoogen. Wel ziet men, dat sommige inlanders achtereenvolgens verscheiden vrouwen huwen, maar dit is toch meer uitzondering dan regel, vooral bij den gezeten landbouwersstand. Bedienden en de vlottende bevolking zijn op dit punt minder streng van zeden. Bij hen komt scheiden en hertrouwen dikwijls voor. De kinderen volgen nu eens den man, dan weder de vrouw, meestal de laatste.

In tropische landen zijn, zooals men weet, de vrouwen spoedig volwassen, maar ook spoedig oud. De gezeten desaman, die in den regel steeds met een en dezelfde vrouw getrouwd blijft, zal, wanneer die vrouw oud is geworden, slechts uiterst zelden er toe overgaan een tweede en jongere vrouw er op na te houden, wanneer hij er niet voor kan zorgen, dat zij een afzonderlijk huis of erf ter bewoning krijgt; hij zal dan liever zijn fortuin buitenaf zoeken. Liefde in de meer edele beteekenis van het woord kent de Javaan niet. De beroemde idylle van Saidjah en Adinda uit den Max Havelaar is een juweeltje van poëzie, maar de daarin beschreven gevoelens en gewaarwordingen zijn den Javaan vreemd.

Mijn indrukken omtrent het karakter van den Javaan, n.l. van den kleinen man (van de hoofden is hier geen sprake), samenvattende, kom ik tot het besluit, dat hij lang geen engel, maar nog veel minder een duivel is. Wie vele jaren in de binnenlanden heeft gewoond, en uit den aard zijner betrekking in nauwe aanraking met het Javaansche volk is gekomen, leert zacht oordeelen over de ongunstige zijden van het karakter der Javanen; hun gebreken

zijn misschien gedeeltelijk aangeboren, maar zeker ook voor een deel toe te schrijven aan den invloed der economische toestanden. Hoever die invloed gaat, kunnen wij, Europeanen, niet met zekerheid weten; de afstand tusschen ons en den desaman is veel grooter dan die tusschen de hoogere klasse der Europeesche samenleving en den Europeeschen werkmansstand. In onze Westersche maatschappij hebben wij kunnen zien, dat enkele personen, niet tot den werkmansstand behoorende, die zich de moeite en de opoffering hebben getroost, het leven van den gewonen werkman gedurende een tijd zelf mede te maken, maatschappelijke misstanden hebben kunnen waarnemen, waarvan de hoogere standen het bestaan vroeger zelfs niet vermoed hadden. Maar onze kennis van breede lagen der Javaansche maatschappij is nog veel oppervlakkiger. Een Europeaan, die het Javaansche volkskarakter grondig zou willen leeren kennen, en juist beoordeelen, zou het leven van den gewonen desaman gedurende een niet te korten tijd volkomen moeten meeleven, iets waaraan in de praktijk groote bezwaren zouden zijn verbonden. Mij persoonlijk komt het waarschijnlijk voor, dat verbeterde levensomstandigheden ook op het volkskarakter een gunstigen invloed zouden uitoefenen, en dat het Javaansche volk bij geschikte leiding zeer goed tot een hooger peil van ontwikkeling kan worden opgevoerd.

Tegenwoordig is Java verdeeld in Residenties; de Residenties wederom in Assistent-Residenties of Afdeelingen. In den regel vindt men naast het Europeesche hoofd van het plaatselijk bestuur in elke Afdeeling een Regent, als hoogsten vertegenwoordiger der inlandsche bevolking, zoodat gewoonlijk Afdeeling en Regentschap twee verschillende benamingen voor dezelfde streek zijn. De Afdeeling wordt op haar beurt verdeeld in districten, die bestuurd worden door wedono's of districtshoofden. Een district bestaat weder uit onderdistricten, met hun onderdistrictshoofden of assistent-wedono's, terwijl een onderdistrict is samengesteld uit verscheiden desa's, met hun desahoofden, bijgestaan door het desabestuur. Het aantal desa's, die samen een onderdistrict vormen, loopt zeer uiteen.

Tot nu toe is de desa de administratieve eenheid. De aanslag in de landrente, de verdeeling der heerendiensten, de indeeling bij de Gouvernements-koffiecultuur, geschieden niet individueel, maar desa's-gewijze. Ook in het dagelijksch spraakgebruik staat de desa op den voorgrond; wanneer b.v. het nut van een of ander uit te voeren werk wordt besproken, dan spreekt men van het aantal desa's, die er van zullen profiteeren, of bij grootere werken van onderdistricten. Wanneer een suikerfabrikant gronden heeft ingehuurd, spreekt hij niet van de individuen, maar wel van de desa's, waarmede hij in relatie is getreden. Zelfs groote steden zijn niets anders dan een samengroeiing van ettelijke desa's of kampongs. De stad Soerabaja b.v. bestaat uit 19 kampongs, die ieder staan onder hun afzonderlijk desahoofd en desabestuur.

De Javaansche desa in de binnenlanden vertoont maar één hoofdtype. Natuurlijk is de eene desa veel grooter of volkrijker dan de ander, maar een desa met ± 4000 zielen behoort al tot de allergrootste; de kleinste soort zal door niet meer dan enkele huisgezinnen gevormd worden. Maar of de desa klein of groot is, altijd is de Javaan hartstochtelijk gehecht aan het stukje grond waar hij geboren en getogen is, en waar hij in den regel zijn geheele verder leven slijt. De desa is „de kleine wereld", waarin zich het leven van den gewonen Javaan afspeelt; in de gebruiken en instellingen dier miniatuurwereld teekenen zich getrouw de volksdeugden en volksgebreken af. Wij kunnen de menschen niet van de instellingen en de instellingen niet van de menschen scheiden. Daarom behoort op de karakterschets van den Javaan onmiddellijk een beschrijving der Javaansche desa te volgen; deze beide vullen elkaar aan, waardoor veel verklaard wordt, wat bij oppervlakkige beschouwing tegenstrijdig schijnt.

Een Javaansche desa gelijkt in niets op een Hollandsch dorp, waarvan men, wanneer men het nadert, meestal reeds van verre een of meer torenspitsen ziet, daarna eenige verspreide woningen of boerenhofsteden, en allengs de dorpsstraat. Een Javaansch dorp daarentegen lijkt, op eenigen afstand gezien, een fraai groen boschje, te midden der rijstvelden; geen huizen, geen torenspitsen, geen fabriksschoorsteenen treffen het oog. De uiterste rand

van dit boschje wordt gewoonlijk gevormd door de reusachtige, maar toch sierlijke pluimen der bamboestoelen. Door hun fraaie welving en fijn gebladerte doen zij denken aan reusachtige veeren.

De bamboe is een der schoonste en ook tevens een der nuttigste gewassen. Een desa zonder bamboestoelen is op Java nergens anders te vinden dan in het gebergte op zoodanige hoogte boven den zeespiegel, dat het gewas er niet meer tieren wil.

Tusschen en achter de bamboe verheffen zich de slanke, kaarsrechte stammen der pinang (betelpalm); nog hooger rijzen de cocospalmen, populair „klappers" genoemd. De groene kruinen vertoonen zich allerwege en vormen met de bamboe en de pinang een fraai geheel. Bevindt men zich echter in het dorp, dan valt de klapper, wat schoonheid betreft, bij nadere kennismaking niet mede. De bladerkroon is van nabij beschouwd bij volwassen boomen niet fraai, maar op een afstand gezien versieren zij het Indische landschap. In tegenstelling met de pinang is de stam meestal krom; vooral oude hooge boomen maken den indruk, alsof zij op het punt staan te vallen en bij een eenigszins hevigen windstoot zeker ontworteld zullen worden. Een Europeaan voelt zich, wanneer hij onder hooge klapperstammen wandelt, allicht eenigszins angstig te moede, wegens het gevaar, dat een der zware vruchten, zoo groot als kinderhoofden, plotseling van den tros zal loslaten, en op hem zal vallen. Het vruchtvleesch der jonge klappers is een geliefkoosd voedsel der eekhoorntjes; een door een eekhoorntje aangetaste vrucht bereikt zijn vollen wasdom niet, maar valt voor dien tijd naar beneden. Het is dus inderdaad niet zonder eenig gevaar onder klapperboomen te vertoeven.

Van verre beschouwd zou men meenen, dat geen zonnestraaltje in een Javaansch dorp kan doordringen, maar bij nadere kennismaking ondervinden wij, dat er volstrekt niet meer lommer is, dan noodig is om de felle Indische zon eenigszins te temperen. De weg, waarlangs men het dorp bereikt, is gewoonlijk goed. Java bezit een uitstekend aangelegd wegennet; de dorpswegen, die op de hoofdwegen uitkomen, zijn meestal ook goed onderhouden. Zoodra men de grens van het groene geboomte bereikt

heeft, waartusschen het dorp verscholen ligt, ziet men aan weerskanten van den dorpsweg de erven verrijzen, terwijl het geheele dorp door talrijke zijweegjes doorsneden is, die ieder op hun beurt weder omzoomd zijn door erven.

Een Javaansch erf is een zonderling tusschending tusschen boerderij, boomgaard en tuin; het is noch het een noch het ander, maar het heeft toch met alle drie enkele trekken gemeen. In verreweg de meeste gevallen is de bewoner een kleine boer, of is hij althans op een of andere wijze bij het boerenbedrijf betrokken. Daarvan ziet men de duidelijkste kenteekenen in de aanwezigheid van primitief landbouwgereedschap, van een hoogst eenvoudige inrichting tot stalling van vee, en, last not least, van een „loemboeng", d.i. een afzonderlijk gebouwtje, bestemd tot berging der ongebolsterde rijst (padie). Een boomgaard, een regelmatige en verzorgde aanplanting van vruchtboomen, vindt men op de Javaansche erven gewoonlijk niet; wel, behalve de bamboe, steeds ook klappers, pinang, pisang, en enkele andere vruchtboomen, variëerende naar uitgestrektheid van het erf, grond en landstreek. In den regel staat alles schots en scheef door elkander, en vindt men dan ook dikwijls vruchtboomen op allerlei plaatsen, waar een verdwaalde pit is neergevallen. Van tuinaanleg dus geen spoor.

Verder is gewoonlijk geen grassprietje op den grond te bekennen; zooveel mogelijk tracht de inlander, althans in de onmiddellijke nabijheid van zijn huis, den grond droog, hard, en geheel vrij van onkruid of gras te houden om slangen en ander ongedierte te weren. Als het eenigszins kan, verbrandt hij dagelijks de droge bladeren en den afval van de huishouding. Behalve de groote gewassen, en de vruchtboomen, die wij reeds noemden, teelt hij ook, maar eveneens zonder vast plan, kleinere gewassen, die hij gebruikt bij het gereedmaken van toespijzen bij de rijst. Somtijds beplant hij ook een kleine uitgestrektheid met tweede-gewassen, zooals b.v. kětela. Daarenboven zijn er enkele siergewassen, die de inlander gaarne om zich heen ziet, ook al leveren ze hem geen direct voordeel op. De crotons b.v. met hun fraaie, bont gekleurde bladeren zijn bijzonder geliefd, evenzoo

de kĕmbang sĕpatoe, die met haar groote, frischroode bloemen vroolijk en scherp afsteekt tegen het omringende groen. De weelderige tropische natuur geeft aan elk plekje gronds, waarop maar iets groeien wil, een vriendelijk aanzien.

Enkele fijne vruchtsoorten vindt men slechts op de erven der aanzienlijken; hiertoe behooren o.a. de kĕpĕl en de sawoe manilla. De kleine man neemt als vanzelfsprekend aan, dat hij ze niet aanplanten mag.

De afsluiting tusschen de erven onderling of tusschen erf en weg wordt gevormd door een omheining (pagger), meestal vervaardigd uit gespleten bamboe. Soms bestaat de pagger ook uit een haag van levende stammetjes, verbonden door bamboelatten. Gewoonlijk gebruikt men hiervoor plantensoorten, die zich gemakkelijk laten stekken en vlug groeien, zooals kĕmbang sĕpatoe, dadap, waroe, enz.

Iets huiselijks en gemoedelijks geeft het losloopend pluimgedierte. Meestal houden de inlanders er slechts kippen op na; enkelen ook eenden. Verder behooren de bekende en beruchte gladakkers, met een rimpel in het voorhoofd, en, wanneer zij van het echte ras zijn, met één liggend en één staand oor, tot de onafscheidelijke attributen van de desa. Hieruit make men niet de gevolgtrekking, dat de inlander een hondenvriend is. Gewoonlijk behandelt hij het dier ruw en onverschillig, het moet zelf zijn eten zoeken en dient alleen als waker. Daarentegen behandelt hij zijn perkoetoet, een soort duifje, met werkelijke zorg en liefde, maar dit is een luxe diertje, waarvan hij niet het minste profijt trekt. Het zacht gekir dezer dieren schijnt de gehoorzenuwen aangenaam aan te doen, en past dan ook wel bij de stille, kalme omgeving. Dezelfde zorg toont de inlander voor zijn vechthanen, maar die zorg komt niet zoozeer voort uit belangstelling voor de dieren zelf, als wel voor het doel, waartoe zij gebruik worden met het onafscheidelijk daaraan verbonden gedobbel. Spelen en dobbelen is een hartstocht van vele inlanders.

Over het algemeen heeft de Javaan echter weinig hart voor dieren, en laat hij het hun aan een goede geregelde verzorging ontbreken. Het vee vertoont, zooals wij reeds bespraken, op vele

plaatsen een vrij bedenkelijke neiging tot achteruitgang in qualiteit en quantiteit, waarvan gebrek aan veevoeder wel de hoofdoorzaak is, maar wat ook gedeeltelijk te wijten is aan gebrekkige verzorging en onoordeelkundige verdeeling van het werk der dieren.

Ook hierin betoont de inlander gebrek aan doorzicht, en is hij slechts op onmiddellijk voordeel bedacht. Hij haalt b.v. uit zijn vee, wat er uit te halen is, onbekommerd of daardoor het ras achteruitgaat en hij per slot van rekening zelf de dupe wordt van zijn achteloosheid. De Madurees is in dit opzicht geheel anders; deze is buitengewoon gehecht aan zijn sapi's (koeien), die over geheel Java bekend zijn om hun fraaien bouw en groote lichaamskracht. Dit is zeker voor een groot deel te danken aan de goede zorg, die de Madurees aan die dieren besteedt. Wanneer hij 's avonds moe thuis komt, zal hij eerst voor het voer der koeien zorgen en niet zelf gaan eten, voordat die dieren van het noodige voorzien zijn. Op Madura zijn de sapi-wedstrijden een werkelijk nationaal vermaak.

De Javaan zal noch aan zijn koeien, noch aan zijn buffels die zorg besteden. Hun stalling, op het erf en in de nabijheid van het huis gelegen, is meestal hoogst primitief en bestaat uit een enkel afdakje van een of ander tijdelijk materiaal vervaardigd, b.v. alang alang of kadjang. De dieren moeten dan 's nachts vastgelegd worden, en staan met de hoeven in den modder. Soms huisvesten de Javanen hun vee in een betere inrichting, een koekraal, die op vier stijlen rust en eveneens van een atappen dak voorzien is. De vier stijlen zijn dan ongeveer op halve manshoogte boven den grond verbonden door stevige dwarslatten, die aan eene zijde naar willekeur verwijderd kunnen worden. Somtijds wordt de vloer gevormd door naast elkander gelegde klapperstammen. Dikwijls staan ook in een koekraal de beesten in het vuil, maar regen en wind hebben hier tenminste geen vrij spel; het vee behoeft 's nachts ook niet vastgelegd te worden en kan zich dus ruimer bewegen. Voor paarden wordt een gedogan opgericht, dat wil zeggen, een stal, waarin het dier niet op den bodem staat, maar op een vloer, die een halven meter van den grond verwijderd is.

Paarden zijn over het algemeen schaarsch in de desa; quantiteit en qualiteit verminderen op vele plaatsen zelfs zeer snel. Zoo deelde b.v. de Regent van Banjoemas mij mede, hoe hij zich herinnerde, dat in 1855 de postpaarden, waarvoor steeds inheemsche dieren werden gebruikt, nog vier voet hoog waren; thans is het ras er erbarmelijk achteruitgegaan en maken de „katjes", die men langs den weg ziet, een belachelijken indruk.

Een tjikarveerverhuurder [1]) koopt een paardje, gebruikt het onophoudelijk, en als het na een tijd op en versleten is, koopt hij een ander. Medelijden kent hij in dat opzicht niet. [2])

Dikwijls treft men op de erven ook geiten en schapen aan, die voornamelijk geteeld worden om ze te slachten. Schapen en geiten vormen den hoofdschotel bij de inlandsche feestmaaltijden. Eenden worden gewoonlijk ter wille van hun eieren in groote troepen gehouden, en bewaakt door een eendenhoedertje. Gezouten eendeneieren zijn een geliefde, goedkoope en uiterst voedzame volksspijs. Katten ziet men weinig; zij zijn gewoonlijk onooglijk en leelijk. Bijenteelt wordt sporadisch en dan op gebrekkige wijze beoefend. Korven kennen de inlanders niet, maar zij maken een soort nestje voor de bijen gereed, door op een duidelijk zichtbare plaats een uitgehold stuk hout op te hangen en dan kalm af te wachten tot het de bijen belieft daarbinnen hun huishouding op te zetten. De was verkoopen zij meestal aan Chineezen, die deze stof smelten, en met andere bestanddeelen vermengen, om dit mengsel dan als zoogenaamde batikwas aan inlanders, met goede winst, te verkoopen. Honig gebruiken zij soms als lekkernij.

Wanneer er levend water op het erf geleid kan worden, gebeurt het wel eens, dat de bewoner die leiding over een kleine uitgestrektheid zeer verbreedt en uitdiept, zoodat er een klein vijvertje ontstaat met stroomend water; hierin kweekt hij dan zoetwater-

[1]) Een tjikarveer is een tweewielig en van veeren voorzien zeer licht voertuig, voor personen bestemd.

[2]) Tegen het mishandelen van dieren in den een of anderen vorm bestaan wel strafbepalingen, maar met de geringe middelen, die aan de politie ten dienste staan, blijven zij vrij wel een doode letter.

visch, de bekende ikan goeramé, of ook wel goudvischjes. Deze wijze van vischteelt, die altijd op kleine schaal geschiedt, levert hoogstens een bijverdienste. [1])

Het middelpunt van het erf wordt natuurlijk gevormd door het huis van den eigenaar. Het woord huis is eigenlijk een veel te weidsche naam voor de hut, waarin de inlander zijn leven slijt. Fundamenten behoeft hij niet te graven. Hij hoogt eenvoudig op de plaats, waar de woning zal komen, den grond wat op, en stampt de aarde vast. Ziedaar de vloer. Den bovenbouw maakt hij geheel van bamboe, de wanden van gespleten bamboe, en de bedekking van het schuin afloopende dak van alang-alang. Ramen zijn er niet, ventilatie geschiedt eenvoudig door de wanden. Het losse vlechtwerk geeft aan de lucht vrij spel. Soms maakt de bewoner daarin een vierkante opening, en voorziet die van bamboestijlen, maar gewoonlijk heerscht er binnenshuis een halfduister, tenminste vergeleken bij het schitterend zonlicht buiten. De deur, eveneens van bamboe gemaakt, wordt meestal van binnen gesloten. Meer welgestelde inlanders trachten zooveel mogelijk het geraamte der woning van hout op te trekken, en gebruiken voor dakbedekking gaarne pannen of zink. Bamboe is in vele opzichten een uitstekend bouwmateriaal; maar het is weinig duurzaam, waardoor aanhoudende reparaties noodig zijn. Hetzelfde is het geval met de dakbedekking van alang-alang. Zoodra de regenmoesson invalt, is het een lekken zonder einde. Een bamboehuis moet na eenige jaren vernieuwd worden, de dakbedekking eveneens. Bovendien is het gevaar voor brand bij alang-alang-dakbedekking zeer groot. Daar brandstichting in de desa een geliefkoosde wraakneming is, valt het gemakkelijk in te zien, dat zij, die het betalen kunnen, zich zoo spoedig mogelijk pannen of zink aanschaffen. Op de meeste afdeelings-hoofdplaatsen is dit zelfs verplichtend gesteld, omdat daar de huizen gewoonlijk dichter op elkander staan, en dus het brandgevaar nog grooter is.

Bamboe en alang-alang zijn zeer licht, daarbij zijn de huizen

[1]) Van geheel anderen aard en beteekenis zijn de uitgestrekte vischvijvers, die in de onmiddellijke nabijheid der zee zijn gelegen, en eveneens de groote vischkweekerijen in de Preanger Regentschappen.

klein; het gebeurt dikwijls, dat men een bamboehuis of -hut met alang-alang dakbedekking bij gedeelten op de schouders van enkele lieden voorbij ziet dragen, met de bedoeling het elders weder op te zetten. Bij het bouwen verleenen de desagenooten elkander hulp; de bamboe wordt meestal op het erf gekweekt, en de alang-alang in de wildernissen gesneden. De helpers ontvangen geen geld voor hun diensten, maar wel worden zij op het een of ander onthaald. Zoo is men beurtelings helper en geholpene. Dit klinkt wel heel lief en aardig; maar er zijn ernstige schaduwzijden aan den bestaanden toestand verbonden. Want de kleine man woont in krotten, die wel poëtisch onder het lommer verscholen liggen, maar geheel ongeschikt zijn om bij de bewoners gevoel voor orde, netheid en zindelijkheid aan te kweeken. Dikwijls kan men in de courant lezen van een brand, waarbij b.v. honderd huizen een prooi der vlammen geworden zijn, en de schade, met inbegrip van meubilair en andere bezittingen, b.v. *f*2500 bedraagt, wat dikwijls nog een overdreven schatting is. Zeker zijn de hutjes zooals men ook in boeken kan lezen, zeer schilderachtig, bij maanlicht zelfs bekoorlijk; maar om er dien indruk van te behouden, is het wel noodig, dat een ander ze bewoont, en men zelf Europeesche gewoonten kan volgen. Wanneer men een huis met aarden vloer moet bewonen, zooals ik eens eenigen tijd heb moeten doen, krijgt men eenigszins een denkbeeld van de verdrietelijkheden, die het bewonen van de primitieve inlandsche huizen moet meebrengen. Het gaat met het gemis van een behoorlijke woning als met zooveel andere dingen: wij weten eerst recht, welken invloed zij op ons leven hebben, wanneer wij ze geheel of tijdelijk moeten missen.

De armste inlander op Java kan genieten van licht, lucht, zonneschijn en groen, gelukkig voor hem zaken, die tot nu toe aan de scherpe oogen van den fiscus ontsnapt zijn; maar zelfs te midden van die voorrechten leiden de meesten een armzalig leven, waarin slechts plaats is voor materiëele belangen. „En in Indië zijn de boomen altijd groen". Met deze woorden kenschetst Daum [1])

[1]) De bekende romanschrijver, die onder het pseudoniem MAURITS vele voortreffelijke romans over Indische toestanden geschreven heeft.

het pijnlijke contrast, dat de liefelijke en weelderige tropische natuur vormt met het menschenleed, dat in haar midden geleden wordt. Gewoonlijk denken wij er niet verder over na en knoopen wij onbewust aan het denkbeeld van zonneschijn en groen de voorstelling van onbezorgdheid en kalm geluk vast. Wij blijven toeschouwers uit de verte en kunnen ons slechts met groote moeite eenige voorstelling maken van de levenssfeer van den gewonen desaman. Wanneer het mogelijk ware de Europeanen op Java gedurende een drietal maanden het bestaan van den kleinen man te doen meemaken, dan zou het zeker klaagliederen zonder einde regenen, in plaats van het luchthartige optimisme, waarmede wij ons nu in slaap sussen.

Bij de verdere beschrijving van de desa en den bewoner in zijn dagelijksche omgeving en doen en laten, zullen wij tevens gelegenheid hebben de aandacht te vestigen op het lief en leed, dat in die kleine wereld doorgemaakt wordt.

Wanneer men uit het schitterende zonlicht in de vrij flauw verlichte hut treedt, doet men verstandig, goed uit de oogen te kijken. Want de vloer, die uit aangestampte aarde bestaat, is dikwijls hobbelig, en vertoont hier en daar kleine kuilen. In den beginne heeft men moeite de voorwerpen te onderscheiden, maar na een tijdje went ook dit. Een plafond is er niet; men ziet eenvoudig tegen den onderkant van het dak aan. Meestal bestaat de woning slechts uit één vertrek. Het meubilair is gewoonlijk van bamboe vervaardigd, en bestaat uit een groote, ruime ligplaats, een paar matjes, enkele mandjes, soms eenige grof afgewerkte stoelen en tafels, en een groote kist, de eenige bergplaats, die de familie er op na houdt, voor wat ze aan waarde mocht bezitten. Verder bestaat het huisraad uit wat aardewerk. Alles te zamen vertegenwoordigt een minieme waarde, en bezit volstrekt geen duurzaamheid.

Ook het koken van den dagelijkschen pot geschiedt op een uiterst eenvoudige wijze. Soms binnenshuis, soms in een afzonderlijk gebouwtje, dat door de Javanen „pawon" genoemd wordt. Er wordt op den vloer eenvoudig een houtvuurtje aangemaakt, omgeven door een kleinen wal van steenen. Hierop rust de aarden

pan, waarin zij hun sterk gekruide groenten koken, die zij als toespijs bij de rijst nuttigen. Hun hoofdvoedsel, de rijst zelf, wordt met groote zorgvuldigheid en handigheid klaar gemaakt. Daartoe gebruiken zij een aarden, soms een koperen pan, „dandang" genoemd, die een hoogen vorm en vrij nauwen hals heeft. In den hals past een vlechtwerk van bamboe, dat zoo gemaakt is, dat de punt vrij ver in de pan doordringt. Wanneer nu het water in de dandang aan den kook is gebracht, kan de stoom alleen door het bamboevlechtwerk ontsnappen. De halfgare rijst wordt éénmaal in een aarden bak overgestort, met een grooten lepel flink omgewerkt, en met een paar scheppen kokend water besproeid, waarna men haar rustig gaar laat stoomen. De toebereide rijst vormt een droge korrelige massa, en is toch goed gaar.

De verlichting der woning geschiedt door middel van een klein walmend blikken lampje, zonder lampeglas, dus uiterst primitief. Maar petroleum is een duur artikel, waarmede zuinig wordt omgesprongen in de Javaansche huishouding. De inlander staat dan ook vroeg op, en gaat in den regel zeer vroeg slapen.

Over het algemeen weet hij uiterst handig gebruik te maken van hetgeen de tropische natuur oplevert, maar aan bewerking van de natuurproducten doet hij weinig. Daardoor draagt alles, wat hij in zijn dagelijksche omgeving gebruikt, een primitief karakter. Wil hij eens iets anders hebben, dan valt hij onmiddellijk in de goedkoope voortbrengselen der buitenlandsche industrie. Maar daar hij in den regel te arm is om zich veel van dergelijke zaken aan te schaffen, blijft hij meestal bij de natuurproducten van zijn eigen land, die hem dikwijls niets kosten, daar de materialen gewoonlijk op zijn eigen erf te vinden zijn, en iedere inlander van zijn prille jeugd af ze pasklaar leert maken voor het doel, waarvoor hij ze gebruiken wil.

Bezigheden, die een bijzondere vaardigheid vereischen, of waarvoor een eenvoudige inrichting noodig is, worden natuurlijk niet door iedereen beoefend. Maar de producten van de inlandsche nijverheid worden toch geregeld ten verkoop aangeboden op de markt (passar). Hiertoe behoort het aardewerk (zonder glazuur), dat in geen enkele inlandsche huishouding ontbreekt, bamboe-

vlechtwerk, geweven en gebatikte goederen. Verder vindt men op de markt producten, die aangevoerd moeten worden, of naar elders verkocht kunnen worden, natuurvoortbrengselen, die alleen in een bepaald klimaat gewonnen worden, b.v. de suiker van den arènpalm, uien, selderie, enz.

Maar waar het eenigszins kan, helpt de inlander zichzelf. Bamboe voorziet in de meest uiteenloopende behoeften. Ligplaatsen, stoelen, tafels, kasten, rekken, letterlijk alles, weet hij er van te knutselen. In de behandeling van het materiaal heeft hij een vaardigheid, die geen Europeaan hem zal verbeteren. De droge bladeren en oude half vergane bamboe dienen hem tot brandstof, de jonge spruiten (boeng) leveren hem een voortreffelijke en voedzame toespijs bij de rijst.

De klapper speelt ook een gewichtige rol. Het vruchtvleesch der klappernoten is zeer voedzaam, en rijk aan olie. Zoowel de plantenmelk, die door kneden, onder toevoeging van een weinig water, uit het vruchtvleesch geperst wordt, als de door langdurig koken van die melk verkregen klapperolie, zijn onmisbare voedingsmiddelen. In de bewoonde streken, waar klappers kunnen groeien, ontbreken ze nooit. Het vruchtvleesch is omgeven door een harde, hoornachtige schil, „batok" genaamd. Die bewijst ook wederom talrijke diensten, als waterschepper, waarvoor hij voorzien wordt van een steel van bamboe of hout, als bergplaats van kruiderijen, als drinkbeker, enz.; verder worden er lepels uit vervaardigd, en ten slotte dient ze dikwijls als brandstof. Het buitenste vezelige omhulsel van den batok, tĕpĕs genaamd, levert, na verwijdering van het bindweefsel, een sterke vezel op, die zich uitnemend tot allerlei doeleinden leent; b.v.: het maken van touw, van borstels, van vulsel voor matrassen, het vervaardigen van matten en tapijten, enz. Evenals bij den arènpalm kan men uit het afgetapte sap van de bloemkolf, door langdurig koken, palmsuiker verkrijgen. De gevlochten bladeren dienen soms als dak- en wandbedekking. De houtachtige middennerf levert brandhout op, de fijnere zijnerven zijn geschikt voor het maken van mandenwerk en bezems. Is de boom oud, dan dient de stam zoowel voor huizen- als bruggenbouw en voor brandhout. De kroon, de zoogenaamde palmiet, is een lekkernij.

Wanneer men verder het erf rondkijkt, ontmoet men zeker de pisang (banaan). Een pisang levert reeds na een jaar een tros (40 à 100 stuks) zeer voedzame vruchten op, sterft dan af, maar heeft reeds talrijke jonge uitspruitsels gekregen. De bladeren vervullen in de inlandsche maatschappij de rol van papier; ze zijn een uitnemend pakmateriaal, dienen ook wel eens voor borden; een reepje pisangblad wordt door den inlander dikwijls als lepel gebruikt. De waterige vleezige stam, die zich zeer gemakkelijk in dunne lagen laat splitsen, wordt bij voorkeur aangewend tot het beschaduwen van pas uitgeplante zaailingen. Zoowel rauw, gedroogd, gebakken, als gestoofd, is de pisang een uitnemend volksvoedsel.

Hiermede hebben wij de drie voornaamste gewassen besproken, welke op de erven, niet hooger dan ± 3000 voet gelegen, bij voorkeur geteeld worden. Rijst, het volksvoedsel bij uitnemendheid, wordt op de erven nooit verbouwd. Maar men kan er van verzekerd zijn, dat de bevolking ze op de bouwvelden teelt, waar dit maar eenigszins mogelijk is. Een absolute hoogtegrens is hiervoor niet aan te geven. In de afdeeling Poerbolinggo b.v. is die reeds bij 2800 voet bereikt, in het Magetansche ziet men nog sawahs tot 4000 voet. Daarboven wordt djagoeng (mais) het volksvoedsel; maar wie wel eens de zoogenaamde djagoengrijst heeft geproefd, begrijpt duidelijk de voorkeur, die door den Javaan aan de echte rijst wordt geschonken. Om die zoogenaamde djagoengrijst te bereiden, neemt de Javaan oude, goed droge djagoeng, die grof gestampt wordt, waarna de schillen door wannen verwijderd worden. De overblijvende stukjes worden in water geweekt, gedroogd, en daarna tot een grof meel gestampt. Dit meel wordt op dezelfde wijze gestoomd als de rijst, en levert dan een lichtgele korrelige massa op, die weinig of geen smaak heeft, en veel aan zand doet denken. Als toespijs wordt daarbij, behalve zout en lombok (Spaansche peper), ook een of ander scherp gekruide groente (sajoran) gebruikt. Wie bij dezen kost niet is grootgebracht, kan er op later leeftijd moeilijk aan wennen. Het gebruik geeft dan aanleiding tot allerlei stoornissen in de spijsvertering, want die djagoengrijst ligt iemand, die er niet aan ge-

woon is, als een steen in de maag. Daarentegen zijn zij, die er bij groot gebracht werden, gewoonlijk flink van lijf en leden. In hoeverre dit aan het voedsel of aan het klimaat moet worden toegeschreven, is natuurlijk moeilijk uit te maken; waarschijnlijk aan beide, want ook het klimaat schijnt op den Javaan wel degelijk invloed uit te oefenen. Meestal is de berg-Javaan een onvermoeide looper op de zwaarste terreinen, heeft dientengevolge zeer ontwikkelde kuitspieren, en beschikt over het algemeen over meer lichaamskracht, dan de Javaan uit de benedenstreken. Vooral bij vrouwen ziet men soms een blos door de bruine huid heenschemeren, wat voor den Europeaan altijd een aardig gezicht blijft en zijn gedachten onwillekeurig naar het moederland terugvoert. Een overigens vuil en morsig desakind heeft dikwijls iets, dat aan de Italiaansche herdersknapen en bloemenmeisjes herinnert. Onze schilders zouden hier vele typen kunnen vinden, en menig aardig tafereeltje kunnen afbeelden.

In bergstreken, waar de Europeesche landbouw of industrie niet is doorgedrongen, zijn de bewoners meestal onbedorven, oprecht, maar eenigszins ruw; strafzaken komen onder hen uiterst zelden voor. Zij zijn niet zoo op de hoogte van de gebruikelijke slaafsche vormen, en zondigen daar ook dikwijls tegen, wat Europeanen niet altijd aangenaam aandoet. Maar desniettegenstaande zijn zij eer beter dan slechter dan de bewoners van de vlakten, wier eindelooze strijkages niets meer dan hoogst oppervlakkige vormen zijn.

Toen ik eens aan een eenvoudigen bergbewoner vroeg om mij den weg te wijzen, zei hij: „Neen, dat kan ik niet doen, want ik ben juist bezig het dak van mijn huis te maken". Een dergelijk antwoord zou een Javaan van de vlakte nooit hebben gegeven; deze zou òf meegegaan zijn, òf een of andere uitvlucht gezocht hebben, b.v. gezegd hebben, dat hij den weg niet wist.

Niet alleen de bergbewoners, ook de bergdorpen hebben een ietwat ander aanzien. Den overvloed van groen, die in de laaglanden alles aan het oog onttrekt, mist men hier gedeeltelijk. De huizen liggen niet meer verscholen. Gewoonlijk zien de erven er zindelijk en netjes uit, zijn dikwijls omgeven door een levende haag,

gevormd door struiken met verschillend gekleurde bladeren, wat een vriendelijk en vroolijk gezicht oplevert. Bamboe vindt men nog wel tot 5000 voet, maar klapper, pinang en pisang niet meer; in de plaats daarvan komt de arènpalm, waaruit op dezelfde wijze als bij de kokospalm suiker bereid wordt, de zoogenaamde „goela djawa" (letterlijk vertaald: Javaansche suiker). Deze is buitengewoon zoet, en heeft een zeer aangenamen smaak. De kleine man gebruikt nooit de duurdere rietsuiker van Europeesch fabrikaat. De middennerf der bladeren van de arènpalm levert brandhout op, de kleinere zijnerven materiaal voor mandenwerk. Bovendien verschaft ze nog de bekende „daoek", zeer stevige zwarte vezels, die zich tusschen blad en stam bevinden; de inlander maakt daarvan o.a. het bekende „tali daoek", een touwsoort, die tegen alle wind en weer bestand is, niet door witte mieren wordt aangetast, en zelfs in den grond begraven jarenlang goedblijft.

In desa, erf en huis speelt zich het leven van den Javaan af. Reeds in zijn prille jeugd is zijn opvoeding geheel anders dan die der Europeesche kinderen. Elke Javaansche vrouw zoogt haar kinderen zelf. Kan zij dat door bijzondere omstandigheden niet doen, wat zelden voorkomt, of sterft zij, dan is ook gewoonlijk het kind verloren, tenzij een barmhartige buurvrouw er zich over wil ontfermen; want van kunstmatige voeding hebben zij zoo goed als geen begrip. Soms trachten zij de moedermelk te vervangen door rijstwater (tadjèn) met een weinig goela-djawa, maar het moet al een bijzonder levenskrachtig wichtje zijn, dat desniettegenstaande in het leven blijft. Wel zijn Javaansche kinderen in het algemeen taai. Welk Europeesch kind zou bestand zijn tegen de propkuur, die reeds een paar dagen na de geboorte aanvangt?

Fijn gewreven rijst, met een bepaald soort fijn gewreven pisang vermengd, wordt tot een dikke pap gemaakt, en het schreeuwend, tegenspartelend wurm achter in de keel geduwd. Om niet te stikken wendt de patient wanhopige slikbewegingen aan. Om het glijden te bevorderen dient de moeder van tijd tot tijd

een slokje water toe en gaat voor het overige, ongeacht schreeuwen en spartelen, met proppen voort, totdat zij het genoeg vindt. Waarschijnlijk heeft de Javaansche kindermaag zich in den loop der eeuwen naar dat proces vervormd, althans betrekkelijk weinigen bezwijken er onder. Die propkuur is voor een Europeaan niet aan te zien; wie de operatie eenmaal heeft bijgewoond en verneemt, dat dit de algemeene gewoonte is, kan zich niet begrijpen, dat de kinderen dit kunnen doorstaan. Toch blijkt, dat velen dit wel kunnen, want ongeloofelijk talrijk is in elke desa het jeugdig opkomend geslacht. De sterfte moge vrij groot zijn, de geboorte overtreft haar ver. Een Javaansche vrouw draagt haar zuigeling steeds met zich mede in de slendang (een doek, die zij om de schouders slaat, en waarin het kind hangt met de beide beenen om de heup der moeder geklemd;) zoodra het kind schreeuwt, geeft ze het de borst. Volgen de kinderen niet al te gauw op elkander, dan blijft de laatstaangekomene voor bijna onbepaalden tijd zuigeling, soms wel twee of drie jaren, en nog wel eens langer. Zoo zag ik eens met eigen oogen het curieuse schouwspel van een vrij groot kind, dat de borst losliet om een strootje (sigaretje) te rooken.

Kleine Javaansche kinderen zijn meestal vrij blank, en dikwijls aanvallig. Over het algemeen zijn de ouders vol liefde voor hun kroost, en behandelen zij hun kinderen goed. Onder „goed" versta men hier „goed" naar Javaansche begrippen, d.w.z., dat zij hun zooveel te eten geven, als zij bij machte zijn, terwijl zij zich verder over het algemeen door de kinderen laten tyranniseeren. Maar van eigenlijk gezegde opvoeding heeft een Javaan zelfs geen flauw begrip, van karaktervorming nog veel minder. De jeugdige Javaan groeit op, zooals de natuur, omstandigheden en omgeving dat toelaten. Door den nood gedwongen zullen de ouders het er op toeleggen het kind zoo spoedig mogelijk op eigen beenen te laten staan. Het spreekt van zelf, dat dit niet zonder horten of stooten gebeurt. Vele grootere of kleinere ongelukken zijn er het noodzakelijk gevolg van. Maar deze methode heeft het voordeel, dat de ouders ook spoedig eenige hulp van de kinderen krijgen.

Eens was ik er getuige van, hoe een vrij teer kind van twee jaar, dat nog niet goed kon loopen, geheel alleen met een wijs gezicht voor zijn ontbijt een djagoeng (maïskolf) zat te roosteren voor een vuur, en er werkelijk voor zorgde, dat die djagoeng aan alle kanten een mooie bruine kleur aannam, en dus goed toebereid was. Waarschijnlijk had het zich vóór dien tijd tallooze malen gebrand, maar was nu zoover, tot groot gerief van de ouders, die geen toezicht meer hielden.

Herhaalde malen zag ik, hoe kleine Javaansche kinderen, die pas konden loopen, bijna onder de wielen van een of ander voertuig geraakten door onachtzaamheid van de moeder, die met een buurvrouw de chronique scandaleuse van het dorp besprak. Gewoonlijk eindigde de kleine scène daarmede, dat de moeder, opmerkzaam gemaakt door de luidruchtige waarschuwingen van den voerman, met veel misbaar op het kind toeschoot, het van de gevaarlijke plaats wegrukte en een flink pak slaag gaf. Aan logisch denken of redeneeren doet de Javaansche vrouw niet. Vandaar, dat de gewoonlijk in drift toegediende straffen veelal elken redelijken grond missen.

De gulden dagen der kindsheid zijn voor de Javaansche jeugd gauw voorbij. De omstandigheden dwingen de ouders, hun kinderen spoedig eenig werk te laten verrichten of toezicht op broertjes of zusjes te laten houden. Potsierlijke kleine jongetjes ziet men, meestal in adamscostuum, groote buffels hoeden, waarvoor een Europeaan gewoonlijk eerbiedig uitwijkt. Meisjes van een jaar of vijf loopen met een kleiner kind rond, of helpen haar moeder reeds bij allerlei huishoudelijke bezigheden. Zijn er veel kinderen, en wordt de pot al te schraal, dan treedt een jongen van 8 jaren b.v. reeds als veehoeder in dienst, en moet dan dag en nacht bij zijn baas blijven en het vee verzorgen. Daarvoór ontvangt hij dan kost, inwoning en kleeren, maar geen geld; na drie jaren heeft hij recht op een kalf. Is het veehoedertje al zoo groot, dat hij tevens wat gras kan snijden, dan krijgt hij zijn kalf reeds na twee jaren.

Tot hun tiende jaar ontwikkelen zich Javaansche kinderen geestelijk bijzonder vlug; daarna komt er dikwijls een stilstand,

soms zelfs achteruitgang, tot hun zestiende of zeventiende jaar. Dan kan men hen als volwassen beschouwen, en beantwoorden zij in den regel aan de gegeven karakterschets. Hoe de Javaan zijn verder leven slijt, hangt geheel af van de omstandigheden, waarin het lot hem geplaatst heeft. Bestaat de mogelijkheid om landbouwer te worden, dan zal hij de gelegenheid daartoe gretig aangrijpen; anders zal hij meestal het ambacht van zijn vader leeren of bij een desagenoot in de leer gaan.

De gelegenheid om onderwijs, van welken aard ook, te genieten, ontbreekt bijna geheel.

Ik ben er van overtuigd, dat in Nederland zelfs door meer ontwikkelden geheel te goeder trouw wordt aangenomen, dat de Javaansche jeugd onderwijs ontvangt, gelijk men hier te lande ook meent, dat de desabevolking geneeskundige en veeartsenijkundige hulp kan verkrijgen. Op deze beide laatste onderwerpen zal ik later terugkomen, om hier in de eerste plaats het onderwijs wat uitvoeriger te behandelen.

Het „volk" groeit in het algemeen zonder eenig onderwijs op. In de afdeeling Poerbolinggo b.v. (zielental 300.000, uitgestrektheid 15 vierkante geographische mijlen, gedeeltelijk uiterst zwaar bergterrein) trof ik in 1898 drie scholen aan met ± 400 leerlingen. Op elke honderdduizend inwoners dus één school, die natuurlijk slechts kan dienen voor een zeer beperkt percentage der kinderen, die den vereischten leeftijd hebben. Java telde 1 Januari 1895 op ± 25.000.000 zielen 54.828 schoolgaande kinderen, terwijl in denzelfden tijd in Nederland op een zielental van ± 5 millioen ongeveer 700.000 kinderen onderwijs genoten. Naar dezelfde evenredigheid zouden er destijds op Java ± 3.500.000 schoolgaande kinderen hebben kunnen zijn. Tegenover elke 1000 schoolkinderen in Nederland vindt men echter op Java slechts 15. Onder het betrekkelijk zoo geringe aantal zijn dan nog de zonen der aristocratie begrepen, die natuurlijk, om eenige aanspraak te kunnen maken op een Gouvernements-betrekking, op zijn minst moeten kunnen lezen, schrijven en rekenen. Men kan dus zonder overdrijving zeggen, dat de kinderen van den kleinen man in den regel in het geheel geen

onderwijs ontvangen. Vak- en ambachtsscholen van regeeringswege opgericht, bestaan in het geheel niet. De enkele particuliere pogingen op dat gebied genieten een klein staatssubsidie, maar verzinken natuurlijk in het niet op een bevolking van 27.000.000 zielen. Intellectueel is de kleine man dan ook geheel dezelfde als voor 50 jaren. De Europeesche beschaving is in het desaleven in het geheel niet doorgedrongen. Elk van die kleine werelden is omringd door een hoogen wal van conservatisme en bekrompenheid, waarin wij tot nu toe geen bres maakten. Een mijner chefs drukte dat zeer eigenaardig uit door te zeggen: „Al onze nieuwigheden stuiten af op de conservatieve paggers der desa". Kleine uiterlijkheden mogen veranderen, de heerschende geest blijft dezelfde. Komt de Javaan in nauwere aanraking met de Europeanen, zelfs met de beschaafden onder hen, dan werkt dit op hem gewoonlijk ongunstig, dus anders dan men zou verwachten. Zoodra een Javaan den steun mist, dien zijn oude instellingen en gebruiken hem geven, raakt hij de kluts kwijt. In zijn karakter vindt hij geen toetssteen; hij verliest zijn oude begrippen, waarvoor hij slechts verwarde voorstellingen in de plaats krijgt, en neemt gewoonlijk hoofdzakelijk de slechte eigenschappen van den Europeaan over. Daarbij komt, dat de inlander tegen de meerdere ontwikkeling, geestkracht en doorzicht van den Westerling volstrekt niet opgewassen is. De meeste Europeanen, die met den desaman in nauwe en herhaalde aanraking komen, doen dit natuurlijk niet met philantropische bedoelingen, maar wel om een voordeelig gebruik te maken van de arbeidskrachten van den inlander; verder bemoeien zij zich niet met hem.

De desa blijft jaar in jaar uit dezelfde, wat instellingen en gebruiken betreft, maar het lot der individuen wordt slechter, de strijd om het bestaan zwaarder. Dit laat zich gereedelijk verklaren, wanneer wij bedenken, dat elke inlander, zonder uitzondering, op jeugdigen leeftijd trouwt, in den regel veel kinderen krijgt, en de bouwgrond, tot nu toe Java's grootste rijkdom, beperkt is. De zoon blijft even onontwikkeld als de vader. Hoe meer monden er dus te voeden vallen, hoe geringer ieders aandeel wordt, daar de opbrengst van den bodem en de industrie naar

verhouding der bevolking niet voldoende toenemen. Den inlander ontbreekt de intelligentie en geestkracht om door intensieve cultuur meer uit den bodem te halen. Door den toenemenden drang naar voedsel krijgt de grond nooit rust, raakt uitgeput en begint minder op te brengen. Als gevolg hiervan begint de inlander zich slechter te voeden, wat op den duur moet leiden tot achteruitgang van het ras, wanneer niet door krachtig ingrijpen van boven af de levensomstandigheden van de bevolking worden verbeterd.

HOOFDSTUK III.

De Suikercultuur.

De voornaamste landbouwproducten, die op Java voor de Europeesche markt worden gekweekt, zijn suiker, tabak, indigo, koffie, thee en kina. Daarvan brengt de suiker verreweg het meeste geld onder de bevolking. Bij de suikerindustrie zijn de grootste kapitalen betrokken, terwijl ook andere omstandigheden er toe bijdragen, dat zij het meest inwerkt op de economische toestanden van de streken, waar zij gedreven wordt.

Koffie, thee en kina worden gewoonlijk op erfpachtsperceelen [1]) geteeld; de inlander verhuurt dus hierbij niet zijn gronden, maar levert tegen betaling vrijwillig arbeidskrachten. De tabak is op Java een tweede-gewas, dat slechts enkele maanden te velde staat en dan nog wel in den Oost-moesson, dus in den tijd, waarin in de meeste streken van het verbouwen van padie geen sprake is. De indigocultuur, die hoofdzakelijk in de Vorstenlanden gedreven wordt, is in de Gouvernementslanden van weinig belang. Alleen van de suikerindustrie kan gezegd worden, dat zij voor de volkswelvaart van groote beteekenis is.

Over het belang van de suikerindustrie voor de inlandsche bevolking wordt zeer verschillend geoordeeld. De een noemt haar een zegen, de ander een ramp voor de bevolking. Om zich een deugdelijk oordeel te vormen, moet men met vele factoren rekening houden. Mijns inziens is het nuttig de vraag voorop te stellen: Hoe was de toestand gedurende den laatsten tijd van de Gouvernementscultuur?

[1]) Woeste gronden, die door de Regeering tegen betaling van een canon voor den tijd van 75 jaren aan particulieren worden afgestaan.

Regeering en fabrikant waren toen door een contract aan elkander verbonden. De Regeering beschikte elk jaar over een gedeelte der bouwgronden ten behoeve der gedwongen suikercultuur; de daarvoor bestemde velden moesten door de eigenaars met suikerriet beplant en verder onderhouden worden. Daarvoor ontvingen zij van Gouvernementswege, bij wijze van grondhuur, een behoorlijke schadeloosstelling; verder werden zij voor den te verrichten arbeid, de bewerking en het onderhoud van de suikerriettuinen, een zeer zwaar werk, voldoende betaald. Wanneer het riet rijp was en de tijd was aangebroken om het te vermalen, werd op een vastgestelden datum de geheele aanplant bij procesverbaal aan den fabrikant overgedragen. Hiermede eindigden voor dat oogstjaar de bemoeiingen der Regeering.

Nu trad de fabrikant op. Hij zorgde, gebruik makende van vrijen en betaalden arbeid van de bevolking, voor snijden, vervoer en verwerking van het product, waarover hij verder de vrije beschikking had. De fabrikant vergoedde aan de Regeering in de eerste plaats de gedane uitgaven voor grondhuur en arbeidskrachten en betaalde verder een vasten cijns per bouw. Die cijns werd gegeven als een vergoeding:

1e. voor het verlies, dat de schatkist leed door het gemis van landrente der met suikerriet beplante velden;

2e. voor de cultuurpercenten, uitbetaald aan inlandsche ambtenaren en desahoofden;

3e. voor de bemoeiingen der Regeering.

De schatkist trok uit de Gouvernements-suikercultuur een bate van ƒ4.000.000, na aftrek van de gemaakte kosten.

Toen ter tijde was, nog veel meer dan nu, de desa de administratieve eenheid. Aanslag in de landrente, heeren-, gemeente- en cultuurdiensten geschiedden desa'sgewijs. Veel werd in dien tijd in de bij de suikercultuur ingedeelde desa's van den Javaanschen landbouwer gevergd. De heeren- en de voornaamste gemeentediensten drukten geheel op hem. Over het algemeen waren de heerendiensten toen wel zwaarder, maar de suikerstreken waren daarmede nog extra bedeeld, omdat door het drukke karrentransport de verkeerswegen veel te lijden hadden en noodwendig

in vrij goeden staat moesten worden gehouden om het riet naar behooren te kunnen vervoeren.

De cultuurdiensten waren daar eveneens zeer drukkend, omdat de cultuur van suikerriet veel zorg vereischt; reeds het plantklaar maken der tuinen is op zichzelf een zeer zware arbeid. Verder hield de landbouwer nog steeds het grootste gedeelte zijner sawahs ter bewerking over, zoodat hij veel en zwaar moest arbeiden. Daartegenover stonden echter aanzienlijke voordeelen.

Voor den grond, die voor de suikercultuur moest worden afgestaan, werd een ruime grondhuur betaald, waaruit dikwijls gemakkelijk de landrente kon worden voldaan, die de Javaansche landbouwers voor de hun overblijvende sawahs moesten opbrengen. Niet-landbouwers werden bij de cultuur niet ingedeeld. De landbouwers waren de aangewezen personen om de voor de cultuur vereischte werkzaamheden te verrichten, omdat zij de gezeten bevolking uitmaken. Ook toen, evenals nu het geval is, vormde de landbouwstand de ruggegraat der desa, omdat zij den grond bezit, dien de Javaan niet licht in den steek zal laten.

In de echte cultuurdesa's voelde men den druk der landrente niet, omdat die meestal onmiddellijk werd afgehouden van de door de Regeering uitbetaalde sommen voor grondhuur en arbeidsloon. Wel moest er veel gewerkt worden, maar zorgen kende de landbouwer toen niet. Concurrentie had hij niet te duchten, daar de bewerking tegen een vastgestelde som zijn monopolie was. Bovendien had en heeft de suikercultuur dit voor, dat op den inlander niet drukt de risico van het al of niet slagen van het gewas, of van meerdere of mindere opbrengst.

De Javaansche landbouwer was landrenteplichtig en had eveneens de heeren-, gemeente- en cultuurdiensten te verrichten, zoodat bij de verdeeling dier diensten met elk van die onderdeelen rekening moest worden gehouden. Die omstandigheden noodzaakten dus om heeren-, gemeente- en cultuurdiensten op de meest praktische wijze ten uitvoer te doen brengen, waardoor de belangen van het individu zeer gebaat werden. Op de dagen, bestemd voor cultuurdiensten, konden onmogelijk zware heerendiensten verricht worden of omgekeerd. De inlander, die over het

algemeen elken zin voor organisatie, orde en regelmaat mist, werd hier zoodoende tot een practische indeeling gedwongen.

In dit opzicht heeft het cultuurstelsel dus gunstig gewerkt, al valt het zeer te betwijfelen of de ontwerpers van dat stelsel hieraan destijds ook zelfs maar gedacht hebben. M.i. was hun eenig doel geld in de schatkist te brengen en hebben zij zich noch om de goede, noch om de kwade gevolgen bekommerd, maar eenvoudig den kortsten en zekersten weg ingeslagen om hun doel te bereiken. Hun maatregelen, die getuigen van hun helderen, praktischen geest, hebben, al waren zij oorspronkelijk alleen met het oog op de belangen van het moederland genomen, tevens een goede uitwerking gehad voor de inlandsche bevolking, wier belangen daardoor indirect werden gebaat.

Intusschen begonnen in de tweede helft der 19e eeuw de vrijzinnige denkbeelden op het gebied der koloniale politiek veld te winnen. In 1854 werd bij de wet een nieuw Regeerings-Reglement vastgesteld, waarin over gedwongen cultures in artikel 56 de volgende voorschriften werden opgenomen:

De Gouverneur-Generaal houdt de op hoog gezag ingevoerde cultures zooveel doenlijk in stand en zorgt, in overeenstemming met de bevelen des Konings:

1e. dat die cultures niet in den weg staan aan de teelt van genoegzame voedingsmiddelen;

2e. dat, voor zoover die cultures plaats hebben op gronden, door de inlandsche bevolking voor eigen gebruik ontgonnen, de beschikking over die gronden geschiede met billijkheid, en met eerbiediging van bestaande rechten en gebruiken;

3e. dat bij de verdeeling van den arbeid, dezelfde regelen worden in acht genomen;

4e. dat de belooning der betrokken inlanders, met vermijding van schadelijke opdrijving, zoodanig zij, dat de Gouvernementscultures hun, bij gelijken arbeid, tenminste gelijke voordeelen opleveren als de vrije teelt;

5e. dat zooveel doenlijk opgeheven worden de bezwaren, die, na een opzettelijk onderzoek, mochten bevonden worden ten aanzien van die cultures te bestaan; en

6e. dat alzoo worde voorbereid eene regeling, steunend op vrijwillige overeenkomsten met de betrokken gemeenten en personen, als overgang tot eenen toestand, waarbij de tusschenkomst des bestuurs zal kunnen worden ontbeerd.

Dit voorschrift kwam tot gedeeltelijke uitvoering door de wet van 1870 (Indisch Staatsblad 1870 no. 117). Daarbij werd bepaald, dat, te beginnen met het jaar 1879, de omvang van de Gouvernements-suikercultuur elk jaar met $^1/_{13}$ zou worden ingekrompen en dus na 13 jaren de geheele suikercultuur zou berusten op vrijwillige overeenkomsten tusschen fabrikant en bevolking, zoowel wat betreft levering van gronden als van werkkrachten.

Over het algemeen verwachtte men, dat die nieuwe wet den inlander zeer ten goede zou komen, o.a. door het stijgen der grondhuren. Een uiting van dat gevoelen vinden wij terug in de Cabinetscirculaire van den Gouverneur-Generaal VAN LANSBERGHE van 13 October 1879 (het jaar, waarin de nieuwe voorschriften voor het eerst in werking zouden treden), in de volgende woorden: „Elke fabriek toch, door het geld, dat zij onder de lieden brengt „en door de velerlei beroepen en bedrijven, die zij voedt, is de „*bron van welvaart* voor de streek, waar zij werkt.

„En die bron zal nog ruimer vloeien en de bevolking, ten aan-„zien der suikercultuur weldra geheel op het punt gekomen, dat „artikel 56 van het Regeerings Reglement als desideratum van „'s Gouvernements bemoeienis met de cultures stelt voor het ver-„huren van haren grond en het praesteeren van haren arbeid, „allengs ruimer betaald worden".

Het is echter anders geloopen dan men dacht; ik zal trachten de reden daarvan zoo duidelijk mogelijk in het licht te stellen. Voorloopig bleef, voor het uiterlijk althans, alles vrij wel bij het oude. Ongemerkt trad de fabrikant in de plaats der Regeering en huurde elk jaar de vrijgekomen tuinen in en wel gedurende de eerste jaren tegen dezelfde vergoeding voor grondhuur. Voor den inlander was de toestand toen al niet meer precies dezelfde, want tijdens de gedwongen cultuur waren de met riet beplante velden vrijgesteld van landrente, bij de vrijwillige overeenkomsten niet meer. In 1884 trad de bekende suikercrisis in, veroorzaakt

door de plotselinge en aanzienlijke daling der prijzen. Geweldig was de terugslag op Java. Op alle mogelijke wijzen werd naar bezuiniging getracht en, waar het de grondhuren gold, met succes.

Wij, van ons Westersch standpunt, kunnen ons moeilijk in zulke toestanden verplaatsen, omdat wij daarbij onwillekeurig van de veronderstelling uitgaan, dat een in naam vrije cultuur, ook in werkelijkheid geheel vrij is. Indien dit laatste het geval is, dan ligt de vraag voor de hand: Wanneer die lage grondhuren een onvoldoende vergoeding zijn, waarom gaat dan de inlander door met een gedeelte zijner velden te verhuren? — Volgens het volksrijmpje immers is het vragen vrij, maar het weigeren er bij.

Op Java echter hebben wij nog rekening te houden met tal van factoren, die in een Westersche maatschappij onbekend zijn. Voor den inlander is het uiterst moeilijk zich van den sleur los te maken; niet alleen brengt zijn karakter dit mede, maar ook het ontbreken van elk financieel weerstandsvermogen. Jaar in, jaar uit was hij gewoon uit de contanten, die de suikercultuur hem verschafte, zijn belastingen te voldoen. Nu is juist het verkrijgen van contanten de eeuwige puzzle voor den Javaan. Waar de suikercultuur gedreven wordt, is, in den regel, in de onmiddellijke nabijheid geen ander middel tot geld verdienen. En tot verhuizing gaat de landbouwer slechts in het alleruiterste geval over.

Daarbij kwam nog, dat gewoonlijk de inlander, niettegenstaande de verlaging der grondhuren, hetzelfde bedrag in contanten in handen kreeg. Tijdens de suikercrisis bleek duidelijk, dat het noodzakelijk werd voor de fabrieken om hun aanplant te vergrooten. Waar dit geschiedde ontving de inlander soms wel een kleiner bedrag per bouw aan grondhuur, maar werd dat mindere dan opgewogen door de grootere uitgestrektheid der ingehuurde velden. Ook in desa's, waar de uitgestrektheid verhuurde gronden niet toenam, daalden de grondhuren. Het hoofd der desa, wiens eerste en voornaamste plicht het is geworden te zorgen voor de richtige inning der landrente en die daarvoor tegenover de Regeering aansprakelijk is, hecht er in vele gevallen zeer aan, dat zijn desagenooten een gedeelte hunner gronden blijven verhuren. Van

die lieden althans weet hij zeker, dat zij in staat zullen zijn hun landrente aan te zuiveren en dat niet, zooals gewoonlijk, met kwartjes, dubbeltjes en centen, maar royaal weg met de door den fabrikant uitbetaalde rijksdaalders. Wat een gemak voor hem! Het is geen kleinigheid om van een belastingschuldigen inlander eenige guldens binnen te krijgen, wanneer een dergelijk redmiddel als grondverhuur ontbreekt. Het is dus niet meer dan menschelijk, dat het desahoofd van zijn kant grondverhuur eer aanmoedigt dan tegengaat, tenminste wanneer hij zelf op geen fortuin kan bogen. Is hij voor een inlander in goeden doen en kan hij over wat geld beschikken, dan verandert de zaak. In dat geval brengt zijn belang mede grondverhuur aan de fabriek tegen te werken, omdat hij dan zelf beter in de gelegenheid is woekerhandel met zijn geld te drijven door aan landbouwers b.v. ter voldoening van hun landrente geld voor te schieten, op voorwaarde, dat zij hem hun gronden tegen een kleinigheid zullen verhuren.

Tijdens de Gouvernements-suikercultuur behandelde de Regeering alles wat daarmede in verband stond, desa's gewijs; met het individu werd in het geheel geen rekening gehouden. Door nu den uiterlijken dwang op te heffen en die cultuur vrij te verklaren meende men tevens te bereiken, dat in het vervolg, in plaats van met de desa in zijn geheel, met de afzonderlijke desabewoners vrijwillige contracten zouden worden afgesloten. Zoo zegt de Minister DE WAAL in de Memorie van Beantwoording van het voorloopig verslag van de Tweede Kamer der Staten-Generaal over de wet van 1870:

„Dat bij trapsgewijze vermindering van den verpligten aan„plant, overeenkomsten met desahoofden zullen worden aange„gaan, waardoor de vrijheid enkel in naam zou worden verkre„gen, is geen noodwendig gevolg van de voorgestelde regeling. „Dit punt zal moeten worden geregeld bij algemeene verordening".

Ongetwijfeld was de Minister DE WAAL een eminent staatsman, maar uit deze woorden blijkt, hoe het Javaansche volksleven in dit opzicht voor hem een gesloten boek was. Wel zeker,

men kon met één pennestreek een cultuur vrij verklaren, maar de inlander werd daarmede nog niet werkelijk vrij. Zoolang communaal bezit, collectieve aanslag in de landrente en heeren- en gemeentediensten bleven bestaan en de regeling benevens de verdeeling daarvan bij het desahoofd bleven berusten, bleef dat hoofd ook nagenoeg alvermogend in de desa. Tijdens de Gouvernements-cultuur was hij gedwongen heeren- en gemeentediensten te regelen in verband met de gedwongen cultuurdiensten; toen die laatste werden opgeheven, was hij aan geen enkelen band meer gebonden en kon dus geheel naar willekeur over een gedeelte van den tijd zijner desagenooten beschikken. Welk een machtig wapen dat in zijn handen was, kan ik door een voorbeeld uit de praktijk ophelderen.

Een fabrikant, die vroeger op contract met het Gouvernement werkte, maar later reeds geheel op vrijwillige overeenkomsten was aangewezen, kon tegen een lagen huurprijs niet genoeg gronden krijgen. Een mandoer (inlandsch opzichter), belast met den inhuur, klaagde zijn nood aan een dorpshoofd. „O, dat is niets", zeide deze, „wat is het je waard als ik je de gronden bezorg? Ik kan de lieden herhaaldelijk aanmanen om hun landrente te voldoen, maar tevens zorgen, dat zij veel diensten moeten verrichten, waardoor zij niet in de gelegenheid zijn, geld te verdienen. Dan moeten ze wel". (Historisch). Op gelijke wijze ging het op vele andere plaatsen. De gewijzigde toestand werkte niet alleen knoeien van de dorpshoofden in de hand, maar bleek ook in een ander opzicht nadeelig te zijn. Tijdens de gedwongen cultuur was het geldverdienen in de tuinen het monopolie van den landbouwer. Toen de dwang werd opgeheven, verviel ook het monopolie. Voortaan kon iedereen, die wilde, zich aanmelden tot het verrichten van arbeid in de suikerrietvelden en kregen de landbouwers op dat gebied een groote concurrentie, waarbij zij aan het kortste eind trokken, omdat aan het grondbezit de heeren- en gemeentediensten verbonden zijn en zij zich dus niet te allen tijde voor den arbeid in de suikerriettuinen beschikbaar konden stellen.

Dikwijls was de fabrikant ook genoodzaakt het dorpshoofd in den arm te nemen om, in plaats van tallooze afzonderlijke kleine

stukken, aaneengesloten grondcomplexen te verkrijgen. Suikerriettuinen beslaan steeds een uitgestrektheid van ettelijke bouws, soms tot zeventig en meer toe. Gewoonlijk bedraagt het communaal aandeel van iederen landbouwer niet meer dan één bouw, waarvan niet meer dan een kwart, hoogstens een derde verhuurd wordt. Hieruit valt gemakkelijk te begrijpen, hoe moeilijk het is een groote aaneengesloten uitgestrektheid grond in te huren en wat een gepas, gemeet en geruil daaraan vooraf moet gaan. De fabrikant moet zich, of hij wil of niet, wel tot het dorpshoofd wenden; doet hij het al niet openlijk, dan doet hij het in stilte.

Reeds een paar jaren na het begin van de geleidelijke inkrimping van de gedwongen suikercultuur deden zich bij de fabrikanten praktische moeielijkheden voor bij de toepassing der wettelijke voorschriften. Dit had o.a. tot gevolg, dat een deputatie naar den landvoogd toog om de bezwaren over te brengen. Nu wilde het toeval, dat de Gouverneur-Generaal vroeger zelf suikerfabrikant was geweest in den tijd, waarin de Gouvernementscultuur nog in volle fleur was. Toen nu de heeren suikerfabrikanten heel conscientieus hun bezwaren hadden blootgelegd, antwoordde de Gouverneur-Generaal, zich onwillekeurig in den ouden tijd terugdenkende, dat hij niets van hun moeilijkheden begreep, omdat de fabrikanten zichzelf konden helpen door een contract met de desa te sluiten, waarop de Algemeene Secretaris den Gouverneur-Generaal haastig aan zijn rokspanden trok en in het oor fluisterde, dat dit in geen geval mocht, omdat de cultuur nu vrij was. Het vorenstaande werd mij later lachende medegedeeld door een der commissieleden.

Is om de een of andere reden het desahoofd niet behulpzaam genoeg, dan weet de fabrikant daar wel raad op. Want desahoofden, die niets op hun boekje hebben, zijn zeldzame vogels. Gewoonlijk was de bedreiging, dat het bestuur met de een of andere ongerechtigheid in kennis zou worden gesteld, voldoende om de noodige medewerking van het dorpshoofd te verzekeren, wat hem dan gewoonlijk door een douceurtje nog verleidelijker werd gemaakt.

Eenige cijfers betreffende streken, waar de Gouvernements-

aanplant geleidelijk door vrijen aanplant is vervangen, kunnen tot toelichting dienen hoezeer de grondhuren gedurende de laatste jaren van het bestaan der Gouvernementscultuur gedaald zijn.

Jaartal.	Residentie.	Fabriek.	Grondhuur bij de Gouvernements-cultuur, waarbij van de gronden geen landrente werd geheven.	Grondhuur bij de vrije cultuur na aftrek der landrente.
1889	Soerabaja	Tjandi	*f* 45.—	*f* 21.50
		Boedoeran	„ 47.77½	„ 21.50
		Tangoelangin	„ 44.50	„ 16.50
		Porong	„ 43.—	„ 18.50
		Djombang	„ 30.—	„ 9.90
1891	Kediri	Pesantren	„ 33.—	„ 16.—
		Poerwodadi	„ 25.—	„ 8.50
		Redjosari	„ 30.—	„ 16.—

In 1891 was ik in de gelegenheid mij op de hoogte te stellen van de meeningen der inlandsche landbouwers bij de fabriek Pesantren (residentie Kediri) over de afschaffing van de gouvernements-suikercultuur en hare vervanging door de vrije cultuur. Over het algemeen waren zij blij van den verplichten veldarbeid verlost te zijn, maar zij waren niet ingenomen met de uitkomsten der grondverhuring onder het nieuwe stelsel. Daar zij van oudsher gewoon waren hun gronden te verhuren en daarin altijd een gemakkelijk middel hadden gevonden om de landrente hunner overige bouwgronden te voldoen, konden zij van dien sleur niet loskomen en gingen dus door met verhuren. Maar zij moesten dit tegen een lageren prijs doen, omdat de fabrikant niet meer wilde geven. Daarenboven waren, zooals reeds is vermeld, de verhuurde velden niet meer zooals vroeger vrij van landrente.

Ook in een ander opzicht kwam de bevolking in de suikerstreken in ongunstiger omstandigheden. Vóór de crisis van 1884 waren vele fabrieken in het bezit van een enkele familie. Deze beschouwde de onderneming meer als een familiegoed; het gevolg was dikwijls een eenigszins vaderlijke verhouding tusschen

fabrikant en bevolking. Na de crisis kregen de groote geldinstituten, tot wie tal van ondernemingen zich in hun benarde financieele omstandigheden hadden moeten wenden, het heft in handen en werden vele fabrieken in naamlooze vennootschappen omgezet. [1]) In beide gevallen werden zij zuivere handelsondernemingen en stond het maken van een zoo groot mogelijke winst uitsluitend op den voorgrond. Daarmede had natuurlijk de administrateur in de eerste plaats rekening te houden, wanneer hij zijn betrekking niet wilde verliezen.

Tot nu toe spraken wij alleen over die ondernemingen, welke oorspronkelijk hun ontstaan aan de Gouvernements-cultuur te danken hebben gehad, zich daarvan geleidelijk hebben losgemaakt en eindelijk geheel vrije fabrieken zijn geworden. Daarnaast zijn nog tal van nieuwe ondernemingen verrezen, die van den aanvang af werkten door middel van vrijwillige overeenkomsten tusschen fabrikant en bevolking. De wetgever van 1870 veronderstelde niet, dat de vrije cultuur een hooge vlucht zou kunnen nemen. Na al de moeilijkheden te hebben opgesomd, waarmede iemand die een vrije suikerfabriek wilde oprichten, zou te kampen hebben, kwam de Minister DE WAAL in zijn memorie van toelichting tot de volgende slotsom: „Vermoedelijk zal dan ook geen „solide kapitalist den moed hebben om in een geheel vrije suiker„onderneming, niet werkende op contract met het Gouvernement, „een kapitaal te wagen van minstens twee tonnen gouds".

Die voorspelling is niet bewaarheid. De vrije cultuur heeft een hooge vlucht genomen; overal waar bodem, bevolkingsdichtheid, klimaat, goede irrigatie en andere omstandigheden gunstig waren, verrezen telkens nieuwe ondernemingen. In de afdeeling Djombang b.v. waren gedurende de Gouvernements-cultuur alleen de fabrieken Djombang en Goedo in werking, terwijl in die afdeeling mede een gedeelte van den aanplant der in de afdeeling Modjo-

[1]) In 1898 telde Java 148 suikerondernemingen, alle werkende door middel van vrijwillige overeenkomsten met de bevolking. Daarvan behoorden 103 aan naamlooze vennootschappen en 45 aan particulieren, waarvan 26 aan Europeanen, 2 aan Europeanen en Chineezen en 17 aan Chineezen.

kerto gevestigde ondernemingen Brangkal en Gempol-Kerep was gelegen. In het jaar 1891 telde men, in de afdeeling Djombang alleen, *tien* nieuwe fabrieken.

Hoe was het nu met den inhuur van gronden bij een nieuwe fabriek gesteld?

Over het algemeen is op Java het geld schaarsch, maar in het bijzonder is dit het geval in dichtbevolkte streken, waar vroeger nooit eenige cultuur gedreven werd. Wanneer daar de fabrikant komt met zijn rijksdaalders, is, indien hij maar een eenigszins dragelijke huursom aanbiedt, de verleiding den desaman te sterk. De gelegenheid om een betrekkelijk groote som in contanten te ontvangen, doet hem meestal over alle bezwaren heenstappen. Voor het overige speelt het desahoofd hier geheel dezelfde rol als bij den overgang van de Gouvernements- in de vrije cultuur. Blijft echter een desa onwillig om te verhuren, dan verhoogt de fabrikant speciaal voor die desa tijdelijk de grondhuren. De bevolking raakt er dan aan gewend uit de opbrengst der grondhuren de landrente aan te zuiveren. Wanneer de fabrikant na eenige jaren de grondhuren langzamerhand verlaagt, is de bevolking onmachtig zich van den sleur los te maken en gaat zij door met verhuren, ondanks de lagere prijzen. Zoodoende komt de fabrikant, zij het dan ook langs een omweg, tot het doel, dat hij bereiken wil.

Met een enkel woord maakten wij reeds melding van een uitvloeisel der suikercrisis van 1884, n.l. de noodzakelijkheid, die op de meeste ondernemingen werd gevoeld om den aanplant uit te breiden. Zoo b.v. vermeerderde de fabriek Soekodono in de afdeeling Djombang haar aanplant van 350 bouw in 1881 tot 630 bouw in 1889. In meerdere of mindere mate was dit bijna overal het geval. Tevens verrezen overal nieuwe fabrieken. Daardoor ontstond een toestand, waarvan de wetgever van 1870 de mogelijkheid zelfs in de verste verte niet had voorzien. Er kwam n.l. scherpe concurrentie tusschen de fabrieken onderling. Natuurlijk bleven botsingen niet uit en klachten evenmin. De suikercultuur werd door de onderlinge concurrentie der fabrieken wel niet met ondergang bedreigd, maar toch bestond, zooals al

spoedig bleek, gegronde aanleiding tot klagen. Dat de fabrikanten door die concurrentie schade leden [1]), ligt voor de hand, maar minder begrijpelijk is het voor den Westerling, dat ook de inlander er op den duur slecht bij moest varen en wel in veel ernstiger mate dan de fabrikant.

Na de opheffing der Gouvernements-suikercultuur hadden de fabrikanten, als bij stilzwijgende afspraak, zich ieder tot een rayon bepaald, waarbinnen zij de markt, wat grondhuren betreft, konden beheerschen. Eigenbelang bracht mede om, zoolang er voldoende gronden in dat rayon waren, zich daaraan te houden. Tot de suikercrisis van 1884 gaf dit dan ook nooit aanleiding tot moeilijkheden, maar toen, zooals wij zagen, diezelfde crisis de oorzaak was van algemeene uitbreiding van den aanplant en op sommige plaatsen nog nieuwe fabrieken verrezen, veranderde de toestand. Ieder wilde voor zich de beste gronden veroveren. Vandaar invallen in elkanders gebied en, als eerste gevolg daarvan, omkoopen van de betrokken desahoofden en opdrijving der grondhuren. Voor elke bouw, die het desahoofd aanbracht, kreeg hij een vrij aanzienlijke belooning, in een enkel mij bekend geval zelfs *f*25 per bouw. De desahoofden deden natuurlijk hun uiterste best om hun volk er toe te brengen zooveel mogelijk gronden te verhuren, terwijl de landbouwer zelf, verlokt door de hooge huurprijzen, er maar op los verhuurde, want tegen de betoovering van klinkende munt is de inlander slechts zelden bestand. Maar door de overmatige verhuur was de driejaarlijksche wisselbouw niet goed meer mogelijk, op den duur ook zeer tot schade van den fabrikant.

Bij de memorie van toelichting op de suikerwet werd wel gezegd: „De handhaving der bepaling, dat minstens $^4/_5$ der ge„meentegronden beschikbaar moeten blijven voor de teelt van „voedingsmiddelen, kan, ook in verband met de imkrimping der „Gouvernementsaanplantingen naar gelang de particuliere toe„nemen, geen moeilijkheden opleveren", maar in de praktijk was

[1]) Vroeger had, zooals wel bekend is, ook de tabakscultuur in Blitar een gevoelige knak gekregen door de scherpe concurrentie tusschen de Europeesche planters onderling.

aan die bepaling nooit de hand gehouden. Omdat op Java geen voldoende suikeroogst kan verkregen worden, tenzij de velden slechts éénmaal in de drie jaren met suikerriet beplant worden, dreef eigenbelang den fabrikant er reeds toe in gewone omstandigheden de grens van $^1/_3$ niet te overschrijden. Na de suikercrisis gaf de concurrentie echter aanleiding, dat die grens niet altijd in acht genomen werd. Het kwam toen voor, dat desa's, die vroeger een kwart of een derde hunner velden aan den fabrikant afstonden, nu het $^2/_3$ der bouwgronden verhuurden. Zulk een desa ontving b.v. in 1889 een groot bedrag aan grondhuur; in de eerste plaats omdat een grooter aantal bouws verhuurd waren, in de tweede plaats omdat de grondhuren per bouw zeer waren gestegen. Dit zou den landbouwer tot blijvend nut gestrekt hebben, wanneer hij maar eenig begrip had gehad, hoe hij betrekkelijk groote sommen tot zijn voordeel zou kunnen aanwenden. Maar in dit opzicht is hij helaas precies als een kind. Het geld, dat hem gemakkelijk is toegevloeid, glijdt hem als water door de vingers. Hij geeft feesten, koopt opschik, leeft er een tijdje wat ruimer van en is na eenigen tijd even arm als te voren. Maar dan komt het hinkende paard achteraan. De in 1889 aan de fabriek verhuurde gronden b.v. werden in den Oost-moesson van 1890 met suikerriet beplant en konden in den daaropvolgenden Westmoesson van '90 op '91 dus niet met padie beplant worden. Terwijl de inlander in vroegere jaren gewoon was 25 of 35 % van zijn velden te verhuren, zoodat hem nog altijd de rijstoogst van 75 % of 65 % zijner gronden overbleef om te leven, kreeg hij nu na afloop van den rijstoogst 1890/91 (dus in 1891) maar de opbrengst van 35 % der velden. Dit was te weinig om te kunnen bestaan, daar de huursommen in 1889 ontvangen, hoewel hoog, reeds spoorloos verdwenen waren. Kwam de fabrikant later weer om gronden te huren dan bezweek de inlander natuurlijk weer even spoedig voor de verleiding om een groote uitgestrektheid van zijn grond te verhuren en volgden de binnengekomen huursommen den weg van de vroeger ontvangene. Zoo geraakte de inlander er elk jaar dieper in. Dit gaf aanleiding, dat hij eindelijk al zijn gronden had verhuurd, gedeeltelijk aan den fabrikant, voor het overschie-

tende aan inlandsche woekeraars of Chineezen om aan contanten te komen. Behalve de huursom, die onvoldoende voor hem was om er gedurende een jaar van te leven, die hem bovendien ineens werd uitbetaald en daardoor spoedig werd opgemaakt, hield de inlander dan niets over dan de verplichtingen aan grondbezit verbonden, n.l. betaling van landrente en presteeren van heeren- en gemeentediensten.

Zoodoende verarmden de bewoners van zulke desa's en kwamen diep in de schuld, daar niets moeilijker is voor den inlander dan eens gemaakte schulden met de daaraan verbonden woekerrente aan te zuiveren. Desahoofden, die begrepen, dat de wijze waarop de grondverhuring toen plaats had, op den duur tot den ondergang van den inlandschen landbouwer moest leiden, maakten den wensch kenbaar, dat de Regeering elke fabriek een bepaalden kring zou aanwijzen, met vaststelling van een minimum-huursom. Ofschoon de desahoofden *tijdelijk* van dezen toestand veel voordeel trokken, toonden zij zeer goed te begrijpen, dat dit niet blijvend zou zijn en dat zij gevaar liepen in de toekomst bij de inning der landrente groote moeite te ondervinden en daardoor wellicht hun betrekking te verliezen. Ook gaven zij de vrees te kennen, dat de fabrikanten het spoedig onderling eens zouden worden en dan de grondhuren nog meer zouden drukken dan vroeger. En werkelijk hadden zij goede gronden voor hun vermoeden. Een sprekend geval had zich reeds voorgedaan. De gronden van desa A waren een twistappel tusschen verscheiden fabrieken. Een dier fabrieken huurde zekerheidshalve de gronden voor vijf opeenvolgende jaren en beloofde een huursom van ƒ40 per jaar en per bouw. Voor de twee eerste jaren werd direct ƒ10 en voor de drie volgende ƒ5 voorschot per bouw gegeven. De twee eerste jaren ging alles goed, omdat de concurrentie toen nog in volle fleur was; daarna werden de fabrikanten het onderling eens en was de fabriek, die gronden van desa A tegen ƒ40 per bouw had ingehuurd, niet meer genegen om haar belofte gestand te doen en bracht den huurprijs van ƒ40 op ƒ30 per bouw. Toen de bevolking er op wees, dat dit tegen de afspraak was, werd zij voor de keuze gesteld om òf genoegen te nemen met de verlaagde huursom

òf wel de verleende voorschotten voor de resteerende drie jaren terug te betalen. Natuurlijk was zij onmachtig dit laatste te doen en moest zij met een huursom van *f*30 genoegen nemen. (Historisch!)

Concurrentie tusschen de fabrieken onderling duurt gewoonlijk kort, omdat zij groote sommen gelds verslindt en de geldschieters er daarom in hun eigen belang spoedig een eind aan maken. De slechte gevolgen, die de concurrentie voor de bevolking na zich sleept, doen zich echter gedurende vele jaren gevoelen. Hoe zou men, den aard van den inlander in aanmerking nemende, iets anders kunnen verwachten, wanneer hij jaren vooruit voor het grootste gedeelte de beschikking over zijn gronden uit handen geeft? — Zoo had b.v. een desa in 1889 reeds de volle grondhuur ontvangen en natuurlijk opgemaakt voor de gronden, die zij in 1894, dus *vijf* jaren later, aan den fabrikant zou leveren.

Wat hier in groote trekken omtrent grondhuur, concurrentie, enz. is medegedeeld, heb ik indertijd uitvoerig beschreven in een nota, geschreven naar aanleiding van een mij verstrekte opdracht. Om verbetering in dien toestand te brengen, werden door mij toen o.a. twee middelen aanbevolen, n.l.:

1e. Aan iedere fabriek een rayon toe te kennen en haar die zekerheid te waarborgen, waarop zij naar billijkheid kan aanspraak maken.

> In dit rayon zou de inlander niet gedwongen worden om zijn gronden ten behoeve der suikerindustrie te verhuren, en zou hij dit slechts mogen doen aan de fabriek onder welks rayon zijn gronden ressorteeren. Daar de inlander dan slechts aan één fabriek zou kunnen verhuren, zou het billijk zijn een minimum huursom vast te stellen, daar de fabrikant het anders in zijn macht zou hebben de huursom naar willekeur te bepalen.

2e. Dat bij het verleenen van vergunning tot het oprichten van nieuwe fabrieken te rade zou worden gegaan met de belangen der reeds bestaande, en bij eventueele toestemming aan de nieuwe

fabriek direct een rayon zou worden toegekend (natuurlijk met bepaling van een minimum huursom).

Daarom zou het wenschelijk zijn, dat bij nieuwe aanvragen de reeds bestaande ondernemingen het recht zouden hebben hun bezwaren tegen de oprichting in te brengen.

Deze voorstellen vonden heftige tegenspraak; zou er, juist nu de cultuur officieel „vrij" was verklaard, een stap terug worden gedaan en de fabrikant zoowel als de inlander aan banden worden gelegd? Dat men er later toch toe gekomen is blijkt uit Staatsblad 1894 no. 87, dat in het verdere uitvoeriger zal worden behandeld.

Mijn nota, die betrekking had op den toestand in de Residentie Soerabaja, werd ingediend in December 1889. In 1891 en 1892 begonnen er ook klachten te komen uit de Residenties Pasoeroean en Besoeki. De Resident van Pasoeroean maakte daarvan in zijn jaarverslag van 1891 melding. Vandaar een vraag van den Minister, hoe het eigenlijk met de vrije suikercultuur in de Residentie Pasoeroean gesteld was, tengevolge waarvan mij werd opgedragen de onderzoekingen te verrichten, noodig ter beantwoording van die vraag.

Over het algemeen was de toestand daar in vele opzichten ongeveer gelijk aan dien in de Residentie Soerabaja, maar contractueele aanplant, in die Residentie slechts sporadisch voorkomende, was in het Pasoeroeansche meer algemeen. Na de invoering van de vrije cultuur werd bij den contractueelen aanplant, evenals onder het oude Gouvernements-systeem, aan de grondverhurende desa tevens de zorg voor de beplanting opgedragen. De fabrikant nam nu echter de plaats van de Regeering in en vereenigde alle macht in zijn persoon, natuurlijk ten nadeele van den inlander. Het desahoofd was de onontbeerlijke tusschenpersoon en werd voor zijn moeite door den fabrikant rijkelijk beloond, n.l. met *f*15 tot *f*25 per bouw. Bij de Gouvernementscultuur ontvingen de desahoofden voor hun bemoeiingen slechts *f*2.92^5 tot *f*3.25 per bouw, waaruit vanzelf voortvloeit dat zij den contractueelen aanplant in de hand werkten. De belooningen, die de fabrikant hun toekende, overtroffen in vele gevallen verre de 8 pCt. col-

lecteloon der belastingen, de eenige toelage, die de desahoofden na de afschaffing der Gouvernementscultuur van de Regeering genieten.

De hieronder medegedeelde cijfers geven hiervan sprekende voorbeelden.

Desa	8% collecteloon in 1893 van de verschillende belastingen.	Belooning door den fabrikant aan het desahoofd gegeven.
T.	ƒ 95	ƒ 190
D.	„ 116	„ 300
S.	„ 103	„ 210
W.	„ 112	„ 200
G.	„ 90	„ 172½
K.	„ 46	„ 120
N.	„ 50	„ 105
T.	„ 147	„ 325
R.	„ 176	„ 367½
T.	„ 48	„ 152
K.	„ 108	„ 245
L.	„ 94	„ 227

Het natuurlijk gevolg van deze wanverhouding was, dat het desahoofd niet meer in de eerste plaats de vertegenwoordiger der desa bleef, maar een soort hoofdmandoer van den fabrikant werd. Terwijl vroeger het bestuur een wakend oog hield over den aanplant en er voor zorgde, dat van den landbouwer alleen datgene geëischt werd, waarop de fabrikant volgens zijn contract met de Regeering aanspraak kon maken, kwam nu voor de belangen der desa niemand meer op. Voor de bevolking kwam het ten slotte neer op een nieuwere, maar slechtere editie der oude gedwongen suikercultuur.

In 1893 en volgende jaren trokken de bij enkele cultures bestaande misstanden de aandacht der autoriteiten. Den heer MULLEMEISTER werd daarom in 1893 opgedragen een nader onderzoek in te stellen naar de gebleken misstanden.

Terwijl de heer MULLEMEISTER nog bezig was met zijn in

October 1893 begonnen onderzoek, verscheen in 1894 Staatsblad no. 87, waarvan de drie eerste artikelen luiden als volgt:

Artikel 1. Onafhankelijk van het bepaalde bij de resolutie van 3 Februari 1836 no. 11 (Staatsblad no. 10) is het op Java en Madoera verboden zonder vergunning van den Gouverneur-Generaal ondernemingen voor de bereiding van suiker, werkende op overeenkomsten met de bevolking, in werking te brengen.

Artikel 2. De schriftelijke aanvraag tot zulk eene vergunning moet eene duidelijke omschrijving bevatten van de plaats, waar men de onderneming wenscht te vestigen, alsmede van het arbeidsveld, waarover men zijn bedrijf wenscht uit te strekken, en, tegen gedagteekend bewijs van ontvangst, worden ingediend door tusschenkomst van het Hoofd van het Gewest, waarin bovenbedoelde plaats gelegen is.

Van de aanvraag wordt zoodra mogelijk aankondiging gedaan in de *Javasche Courant* en op kosten van den aanvrager in een dagblad ter keuze van het Hoofd van Gewestelijk Bestuur.

Artikel 3. Ingeval tegen de aanvraag bezwaren ingebracht worden of bij het bestuur gerezen zijn, kan de Gouverneur-Generaal het Hoofd van Gewestelijk Bestuur opdragen den aanvrager daarop te hooren en desverlangd dezen in de gelegenheid te stellen de aanvraag daarnaar te wijzigen.

De strekking van artikel 2 en 3 is, dat bij voorgenomen oprichting eener nieuwe suikerfabriek de aanvrager nauwkeurig moet aangeven binnen welke grenzen hij gronden wenscht in te huren. Worden daardoor de belangen van reeds bestaande ondernemingen geschaad, dan hebben deze het recht hun bezwaren in te brengen. De bedoeling is natuurlijk een herhaling der concurrentie tusschen de fabrikanten onderling te voorkomen. In 1889 was in de reeds besproken nota over toestanden bij de particuliere suikercultuur in Zuid-Soerabaja door mij een voorstel van dezelfde strekking gedaan, n.l., dat bij het verleenen van vergunning tot het oprichten van nieuwe fabrieken te rade zou worden gegaan met de belangen der reeds bestaande, en dat bij eventueel verleenen der vergunning aan de nieuwe fabriek direct

een rayon zou worden toegekend. Volgens mijn voorstel zou dit gepaard moeten gaan met de vaststelling van een minimum huursom. Maar dit belangrijk gedeelte van het door mij voorgestelde bleef achterwege. Zooals het Staatsblad nu luidt, trekt alleen de fabrikant er voordeel uit. Wij hebben uitvoerig beschreven en aangetoond, hoe desa's, die eenmaal aan grondverhuur gewoon zijn, zich moeielijk daarvan los kunnen maken, voornamelijk door de moeite, die het hun kost, hun belasting in geld aan te zuiveren. Wanneer het nu aan den inlander slechts geoorloofd is aan *één* onderneming grond te verhuren, bezit de fabrikant binnen zijn kring het monopolie en regelt hij binnen enkele jaren de prijzen vrijwel naar zijn believen.

Hoewel de vermelde regeling van 1894 Stbl. 87 later gewijzigd is, is toch de grondgedachte dezelfde gebleven, al is dit ook voor den oningewijde niet zoo duidelijk.

Intusschen was in 1894, naast en onafhankelijk van het aan den heer MULLEMEISTER opgedragen onderzoek, van Regeeringswege een enquête over de toestanden bij de suikercultuur ingesteld.

In Nederland kwam de zaak herhaaldelijk bij de volksvertegenwoordiging ter sprake en werd aangedrongen op spoedige afdoening. Het gevolg van een en ander was de „Herziening der regelen omtrent de Inlandsche grondverhuringen op Java en Madoera" (Staatsblad 1895 no. 247), in de wandeling bekend onder den naam van „Grondhuurordonnantie".

De hoofdpunten daarvan zijn, voor zoover het den inlander betreft, neergelegd in Artikel 7-5°, luidende:

> „Elke vooruitbetaling van huurschat mag niet meer bedragen dan het bedrag over één jaar (c.q. oogstjaar) en niet plaats hebben voor de intrede van het jaar, voorafgaande aan dat, waarop de vooruitbetaling betrekking heeft. De vooruitbetaling in strijd met deze bepaling is nietig".

en in artikel 12 (d) luidende:

„De registratie der akte wordt geweigerd, wanneer de „gezamenlijke uitgestrektheid der in een desa gedurende „een jaar door niet-Inlanders in gebruik te nemen sawah-„gronden, naar schatting, meer bedraagt dan *één* derde „gedeelte der tot het gebied van die desa behoorende „sawahvelden en dit niet in overeenstemming wordt ge-„acht met de belangen van de Inlandsche bevolking".

Beide voortreffelijke bepalingen, waardoor ook concurrentie tusschen oude ondernemingen, wanneer deze weder eens het hoofd mocht opsteken, niet meer zulk een verderfelijken invloed zou kunnen uitoefenen. Nu door de wet bepaald is, dat in den regel slechts $^1/_3$ van de totale oppervlakte der sawahgronden verhuurd kan worden, kan de inlander niet meer in zoo groote moeielijkheden geraken als vroeger. Dat de overeengekomen huursom jaarlijks door den ondernemer voldaan moet worden, is stellig een groot voordeel, waar de ondervinding heeft geleerd, dat de inlander door zijn aard en karakter niet in staat is eenigszins groote bedragen, die hij bij vooruitbetaling over langere termijnen in handen krijgt, behoorlijk te beheeren en nuttig te besteden.

Het is echter te betreuren, dat de bepalingen van de ordonnantie van 1895 weder ontdoken worden. Men heeft er n.l. het volgende op gevonden. De fabrikant kan b.v. in 1901 van de desa A. goedkoop gronden inhuren voor het plantjaar 1903. Ofschoon hij de huursom niet over meer dan één jaar mag vooruitbetalen, geeft hij reeds in 1901 een bedrag gelijk aan de huur over 1903, maar laat daarvoor een obligatie teekenen, waarbij de bevolking erkent de ontvangen gelden schuldig te zijn en aanneemt ze op 2 Januari 1902 terug te betalen. Nu komt de fabrikant op 2 Januari 1902 in de desa, vraagt de gelden terug, die hem natuurlijk niet kunnen worden betaald, maar worden omgezet in een voorschot voor de huur over 1903, dat volgens de ordonnantie thans wel kan worden gegeven. Zoo blijft in dit opzicht inderdaad de beoogde verbetering achterwege.

De verplichte registratie, waardoor de fabrikant de rechtszekerheid verkrijgt, die hij vroeger miste, is op zichzelf een uit-

stekende maatregel. Voor het overige heeft de ordonnantie van 1895 weinig invloed uitgeoefend. Een fabrikant drukte dit heel juist en bondig uit door tegen mij te zeggen: „Och wat, alles komt neer op wat meer smeer voor het desahoofd". Zoolang de toestanden niet veranderen, kan noch de fabrikant noch de inlander anders handelen dan tot nu toe gewoonte was. De inlander, als individu, wordt in zijn bewegingen belemmerd door communaal grondbezit, heeren- en gemeentediensten en belastingen, drie zaken, waardoor het desahoofd een groote macht over hem heeft.

Wat moet nu de fabrikant van zijn standpunt doen? — Met elk van de desalieden afzonderlijk gaan onderhandelen? — Dit leidt immers tot niets, omdat zij geen meester zijn over hun handelingen. En hoe zou de fabrikant bovendien het noodige ruilen, passen en meten van zeer kleine stukken sawah zonder hulp van het desahoofd tot een goed einde kunnen brengen? — Wat is natuurlijker en menschelijker dan dat hij het desahoofd te vriend houdt en denkt: „les petits cadeaux entretiennent l'amitié". Hoe meer beperkende bepalingen de wet voorschrijft met het doel de belangen van het individu te bevorderen, hoe talrijker de moeilijkheden en daarmede de petits cadeaux worden. Ook menig ander voorschrift is in de praktijk een wassen neus, zooals b.v. artikel 4-1°, 2° en 3° der grondhuurordonnantie, luidende: „Ver-„huring door den deelhebber van sawahgronden in communaal „bezit met periodieke verdeeling of met vaste aandeelen, die niet „voor altijd zijn aangewezen, geschiedt alleen met instemming „van tweederde gedeelte der gezamenlijke deelgerechtigden in „de tot de gemeente behoorende sawahgronden. De verhuring „van grond op dien voet geschiedt ten overstaan van eene com-„missie van landsdienaren. — Ingeval door het ontbreken van „het bij alinea 1 bedoelde twee derde gedeelte der gezamenlijke „deelgerechtigden de vereischte instemming niet is gebleken, „wordt die instemming geacht verkregen te zijn, wanneer, nadat „gedurende één maand gelegenheid is gegeven om bij een der „leden van de commissie, vermeld in alinea 2, tegen de verhuring „verzet aan te teekenen, daarvan niet door meer dan het een-„derde gedeelte der deelgerechtigden gebruik is gemaakt".

Bij de invoering der grondhuurordonnantie was in het Poerbolinggosche een desa, waarvan een gedeelte der ingezetenen gronden wenschte te verhuren. Overeenkomstig het bovenvermelde voorschrift zou de commissie op een bepaalden datum het onderzoek houden. Hiervan was behoorlijk aan het betrokken desahoofd kennis gegeven, op wien de taak rustte dit aan zijn desagenooten mede te deelen. Op den bepaalden dag verschenen alleen de verhuurders, terwijl de overige desalieden, die opgeroepen waren om gehoord te worden, schitterden door afwezigheid, tot algemeene verontwaardiging van de inlandsche ambtenaren, die de commissie vormden. Het desahoofd, dat zich zoo weinig wist te doen eerbiedigen, verdiende volgens hen arrest. Toen de fabrikant hoorde wat er gaande was, kwam hij haastig verzoeken toch niet tot dien maatregel over te gaan, daar het aldus gestrafte desahoofd dan later stellig uit wrok den verhuur van gronden zou tegenwerken en er gevaar zou bestaan, dat zijn voorbeeld door de hoofden der omliggende desa's zou worden gevolgd. Het desahoofd werd niet gestraft; nergens staat trouwens voorgeschreven, dat de menschen *moeten* komen. Dergelijke gevallen deden zich nog een paar malen voor. Daar oproepingen, waarvan het niet opvolgen ongestraft moet blijven, het prestige ondermijnen, is naleving der ordonnantie op dit punt voor de bestuursambtenaren niet mogelijk.

Wel wordt in de ordonnantie bepaald, dat gedurende één maand gelegenheid bestaat om bij een van de leden der commissie, vermeld in alinea 2, tegen de verhuring verzet aan te teekenen, maar iedereen die met desatoestanden bekend is, begrijpt wel, dat dit in de praktijk zelden of nooit zal gebeuren. De commissie bij wie de klacht moet worden ingediend, bestaat uit den controleur en het onderdistrictshoofd. Het onderdistrictshoofd is dikwijls uit; komt hij thuis, dan heeft hij veel schrijfwerk. Hebben niet $^2/_3$ der deelgerechtigden van hun instemming doen blijken, maar bestaat er toch wel oppositie van een gedeelte der desabevolking (zie bl. 22), dan doet zich de vraag voor of zij individueel of gezamenlijk moeten gaan klagen. Individueel zou natuurlijk aan den betrokken inlandschen ambtenaar veel te veel

last bezorgen, want dan zou hij b.v. in een desa met 120 landbouwers de klachten en bezwaren moeten aanhooren van meer dan veertig menschen. Voor gezamenlijk optreden ontbreekt bij den inlander gewoonlijk de geest van initiatief of althans de noodige volharding. Want bij de eigenaardige opvatting, die inlandsche hoofden tegenover den kleinen man huldigen, is het meer dan waarschijnlijk, dat de processie eenige keeren naar huis zal worden gezonden met de verklaring: „Ik heb nu geen tijd, kom maar op een anderen dag terug". Dan is de inlander de geheele zaak al lang moe; hij heeft een afschuwelijken hekel aan soesah en schikt zich dus maar liever dan zich de inspanning te getroosten om met volharding te blijven protesteeren.

De protesteerende inlanders kunnen hun bezwaren ook wel inbrengen bij het tweede commissielid, n.l. bij den controleur, maar daar gaan zij evenmin licht toe over. Het protesteeren moet hier ook weder gezamenlijk geschieden, wat op zich zelf al een groote moeielijkheid is. Verder bestaat er bij den Javaan een natuurlijke schroom om klachten en bezwaren tegen een zoo hoog personage als de beheerder eener suikerfabriek in zijn oog is, bij het Europeesch bestuur in te brengen.

Wanneer een ambtenaar de grondhuurordonnantie naar de letter wil uitvoeren, moet er zooveel tegen den inlander geredeneerd, uitgelegd en met hem besproken worden, hij moet zoo dikwijls opgeroepen worden, dat na korten tijd de heele inlandsche gemeente de zaak moede is, daar zij van de strekking toch niets begrijpt en alleen den vagen indruk krijgt, dat het na de nieuwe regeling, verbazend lastig geworden is om gronden aan „blanda's" te verhuren. Geld moet er echter zijn om de landrente te betalen en daarvoor is verhuring van gronden noodig. Zoo zijn het dan hadji's, woekeraars, desahoofden en anderen, die voor een minimum huursom met de desagronden gaan strijken, daar de bij de ordonnantie voorgeschreven formaliteiten wel noodig zijn bij verhuur van gronden van inlanders aan niet-inlanders, maar niet bij huur en verhuur tusschen inlanders onderling.

Korten tijd nadat de grondhuurordonnantie in werking was getreden, begonnen in een afdeeling, waar vele suikerfabrieken wor-

den aangetroffen, eenige fabrikanten moeite te krijgen met het inhuren der noodige gronden, omdat de bevolking er de voorkeur aan gaf om ze zelfs tegen lagere huurprijzen aan hadji's af te staan.

In overleg met de fabrikanten heeft het Bestuur het toen noodig gevonden voor die afdeeling een regeling te treffen; desa's, die bij de grondverhuur waren betrokken, zouden voortaan $^1/_3$ harer velden afstaan, terwijl in ruil daarvoor de fabrikant de landrente van de geheele desa zou betalen. Zoodoende verviel in de eerste plaats voor de fabrieken de zoowel voor de inlanders als voor de suikerondernemingen schadelijke concurrentie der hadji's, terwijl zij tevens de door hen gewenschte uitbreiding aan hun aanplant konden geven. In de tweede plaats ontving de bevolking voor de verhuurde gronden een grooter vergoeding dan vroeger. Als voorbeeld ter toelichting neem ik een desa in de besproken afdeeling, die 90 bouw sawah bezat. De grond is er vruchtbaar en de landrente hoog, nl. *f*15 per bouw sawah, dus voor 90 bouw *f*1350. De fabrikant kreeg nu 30 bouw ter beplanting met suikerriet en voldeed daarvoor de landrente der geheele desa, ten bedrage van *f*1350.[1])

Wanneer dezelfde desa vroeger ook 30 bouw verhuurde, waarvoor aan grondhuur *f*40 per bouw werd betaald, dus voor de geheele uitgestrektheid verhuurde grond *f*1200, dan had zij dus bij de nieuwe regeling *f*150 's jaars voordeel. Verder kwam er door de uitbreiding van den aanplant sterke vraag naar werkkrachten, waarvan een tijdelijke stijging der loonen het onmiddellijk gevolg was. De bestuursbemoeienis had in dit geval dus een gunstige werking. De handelingen van het bestuur der bedoelde afdeeling wensch ik dan ook allerminst af te keuren, al waren zij

[1]) Terwijl in de besproken afdeeling de bevolking sedert de invoering der vermelde regeling meer vergoeding ontvangt voor den afgestanen grond dan vroeger, moest toch nog $^1/_3$ harer gronden verhuurd worden om de geheele landrente te voldoen. In de praktijk bedroeg de landrente dus meer dan 20 %, hoewel volgens de regeeringsvoorschriften die landrente nooit meer mag bedragen dan 20 % van de bruto-opbrengst, wat werkelijk ook een zeer zware belasting is. Uit dit voorbeeld kan men dus tevens zien hoe dikwijls in werkelijkheid de verhouding is tusschen theorie en praktijk.

in strijd met het beginsel der vrije cultuur. Dwang is m.i. in een Oostersche Maatschappij volstrekt niet altijd verwerpelijk. Mijn doel is enkel den bestaanden toestand zooveel mogelijk te verklaren. Hoe kan, zonder toelichting, een Westerling ooit begrijpen, dat het mogelijk en in sommige opzichten misschien nuttig is geweest, eenige jaren nadat de laatste sporen der gedwongen Gouvernementssuikercultuur verdwenen waren, terug te komen op het verlaten pad en den dwang onder een eenigszins anderen vorm te doen herleven?

In de praktijk is gebleken, dat de Regeering zich niet kan onthouden van bemoeiing met de in naam geheel vrije cultuur. Zelfs was het voor niemand, allerminst voor de fabrikanten [1]), een verrassing, toen in 1899 de ordonnantie werd uitgevaardigd, waarbij in Art. 2-1° werd bepaald: „Voor elk der bij de inwerkingtreding „dezer ordonnantie in exploitatie zijnde ondernemingen, als be„doeld in artikel 1, voor zoover niet uitsluitend door opkoop ver„kregen gewas verwerkende, bepaalt de Gouverneur-Generaal het „maximum der uitgestrektheid van den jaarlijkschen bruto-aan„plant vermaalriet of indigogewas, welk maximum berekend wordt „naar de uitgestrektheid van den grootsten aanplant, dien de „onderneming daarvan heeft aangelegd in het driejarig tijdvak, „omvattende het jaar, waarin deze verordening is vastgesteld, het „daaraan voorafgaande en het daaropvolgende kalenderjaar".

De Regeering heeft dus in 1899 getoond de noodzakelijkheid in te zien om de vrijheid van handelen van de bij den grondverhuur betrokken partijen te beperken.

Na de bespreking der wetgeving van de laatste jaren ten opzichte der suikercultuur kom ik tot de belangrijkste vraag: Is de suikercultuur een voor- of een nadeel voor de bevolking?

Die kwestie heeft al wat pennen in beweging gebracht; de suikerindustrie telt even vurige voor- als tegenstanders. Beide partijen zijn overtuigd van hun recht en weten hun redeneering

---

[1]) Zij hadden allen tijd gehad hun maatregelen te nemen en tijdig hun aanplant uit te breiden.

met tal van bewijsgronden te staven. Beiden hebben mijns inziens gedeeltelijk gelijk en gedeeltelijk ongelijk. Zij, die het bestaan der suikerindustrie als een nadeel beschouwen voor de inlandsche bevolking, richten daarbij te uitsluitend het oog op den Javaanschen landbouwer, terwijl de tegenpartij bijna alleen let op het vele geld, dat door de industrie op Java in omloop wordt gebracht. De een vergroot de nadeelen, de ander de voordeelen.

Ik zal trachten mij zooveel mogelijk op een objectief standpunt te plaatsen en zoowel de licht- als de schaduwzijde duidelijk in het licht te stellen. Over den invloed, dien de suikercultuur heeft op de belangen van den Javaanschen landbouwer, kan ik uit eigen ervaring spreken ten aanzien van de Residenties Soerabaja, Kediri, Madioen, Pasoeroean en Banjoemas. In die streken waren de Javaansche landbouwers van oordeel, dat grondverhuur zelfs bij vrij hooge grondhuren voor hen nadeelig was. Op de vraag, waarom zij het dan toch deden, antwoordden zij steeds: omdat wij onze landrente anders niet kunnen voldoen. Dat de verhuring van gronden voor de suikercultuur voor de landbouwers onvoordeelig is, kan ik met eenige reeds vroeger door mij gemaakte berekeningen toelichten, betrekking hebbende op drie verschillende gewesten van Java en dateerende uit de jaren 1889, 1892 en 1895. Het is dus wel mogelijk, dat zij voor den tegenwoordigen tijd eenigszins gewijzigd zouden moeten worden, maar over het algemeen zullen zij toch wel een juist beeld geven. Niet overal heb ik met dezelfde factoren rekening kunnen houden, maar ik geef de berekeningen hier onveranderd weer, omdat ik ze niet meer ter plaatse kan aanvullen.

BEREKENING VOOR DE AFDEELING DJOMBANG (1889).

Als voorbeeld nam ik een desa, waar de padieproductie per bouw 36 picol bedroeg, terwijl de gemiddelde padieprijs per picol *f*1.75 was, de grondhuur per bouw van 500 Rhijnl. Roeden *f*20 en de landrente *f*6.50.

a. De voor het oogstjaar 1889 voor de suikercultuur verhuurde velden moesten in den West-moesson van 1887/88 met padie gendjah (vroegrijpe padie) beplant wor-

den, waardoor de opbrengst ± $^1/_5$ minder was dan wanneer padie dalem (laatrijpe padie) genomen was. Per bouw dus een verlies van $\pm \frac{36 \times f1.75}{5} = f12.60$.

b. In den Oost-moesson van 1888 kon de verhuurder de velden niet met polowidjo (tweede-gewassen) beplanten. Hij miste daardoor de zuivere winst van een bouw met tweede-gewassen beplant, die voor deze afdeeling op *f*7.50 kan geschat worden.

c. In den Westmoesson van 1888/89 konden de velden niet beplant worden. Zoodat de verhuurder toen een geheelen oogst miste ter waarde van $36 \times f1,75 = f63$. Hiervan moeten afgetrokken worden de kosten, die hij zou gehad hebben, zoo hij het veld met padie beplant had. Deze kosten bedragen zeer zeker niet meer dan *f*12.50; het verlies kan dus gesteld worden op *f*50.50.

d. De verhuurder kon, wanneer in den Oost-moesson van 1889 zijn met suikerriet beplante velden laat aan de beurt kwamen om afgesneden te worden, ook in 1889 geen tweede-gewassen planten. Dit was het geval met ongeveer $^1/_4$ van de velden, gemiddeld verlies dus $^1/_4$ van $f7.50 = f1.87^5$ (zie *b*). Bij grondverhuur was de opbrengst voor den verhuurder *f*20 per bouw; daartegenover staat echter een gemiddelde winstderving van $f12.60 + f7.50 + f50.50 + f1.875 = f72.47^5$, zoodat de verhuring dus een verlies opleverde van ruim *f*52 per bouw. Gewoonlijk verhuurt een landbouwer niet meer dan $^1/_4$ bouw; de schade bedroeg dus in deze afdeeling voor elken landbouwer-verhuurder in 1889 ongeveer *f*13.

BEREKENING VOOR DE CONTROLE-AFDEELING PASOEROEAN (1892).

Hierbij heb ik voor de geheele contrôle-afdeeling een gemiddelden huurprijs van *f*40 per bouw van 500 Rhijnl. Roeden aangenomen. Terwijl volgens het landrente-résumé van Dr. SOLLEWIJN GELPKE de waarde der opbrengst van

een bouw met padie beplant bij een padieprijs van *f*3 per picol gemiddeld *f*152 is, bedroeg in het jaar 1892, waarover deze berekening loopt, de padieprijs niet meer dan *f*2.50 per picol, zoodat de opbrengst per bouw op *f*126.50 moest worden gesteld. De waarde van het polowidjo-gewas werd door mij op *f*15 per bouw geschat, zeker voor deze afdeeling een laag cijfer, wanneer men o.a. in aanmerking neemt, dat vele sawahs twee polowidjo-oogsten kunnen opleveren. De landrente stellende op *f*11.50 per bouw, kwam ik tot de volgende berekening van de opbrengst bij eigen bewerking:

Waarde padieoogst		*f* 126.50
hiervan gaat af:		
a. landrente	*f* 11.50.	
b. onkosten bewerking	„ 12.50.	
		„ 24.—
		f 102.50
Opbrengst polowidjo-oogst		„ 15.—
Totaal		*f* 117.50

Zuivere opbrengst bij verhuur *f*40—*f*11.50 landrente = *f*28.50. Bij verhuur dus een winstderving per bouw van *f*89 of gemiddeld voor elken landbouwer-verhuurder bij verhuur van $^1/_4$ bouw *f22.25*.

BEREKENING VOOR DE AFDEELING POERBOLINGGO (1895).

Een eigenaardigheid dezer afdeeling is, dat de desahoofden veelal uitgestrekte ambtsvelden bezitten. Mij was ter oore gekomen, dat een desahoofd weigerde zijn grond te verhuren, niettegenstaande de fabrikant tot *f*60 had geboden, een hooge prijs, daar de gewone huur *f*45 per bouw bedroeg. Het interesseerde mij de oorzaak te weten, hetgeen aanleiding gaf tot de bespreking die ik hieronder laat volgen:

Hoeveel bouw ambtsvelden hebt gij? — 27 bouw. — Hebt gij geweigerd de gronden voor *f*60 per bouw aan

de fabriek te verhuren? — Ja, daar ik zelfs bij een grondhuur van *f*60 per bouw schade lijd. — Hoe is dat mogelijk, daar gij die 27 bouw toch niet zelf kunt bewerken en dus òf tot deelbouw [1]) òf tot verhuur aan inlanders moet overgaan? — En deelbouw èn grondverhuur zijn voor mij voordeeliger dan verhuur aan de fabriek. Bij verhuur aan de fabriek moet ik mijn gronden achttien maanden missen; gedurende dien tijd kan ik driemaal padie oogsten [2]). Bij deelbouw krijg ik gewoonlijk, na aftrek van het snijloon, 20 angga's (inlandsche maat) per bouw à *f*1.10 de angga of *f*22, dus voor drie oogsten in het geheel *f*66. Verhuur ik den grond aan inlanders, dan ontvang ik voor den aanplant in den Westmoesson van *f*20 tot *f*25 zilver per bouw en voor ieder der beide andere oogsten twintig gulden koper [3]) of in het geheel *f*55½ à *f*65½. Ik krijg misschien wel ± *f*4½ minder dan de door den fabrikant aangeboden grondhuur, maar ik heb dan geen zwaar werk te doen om den grond tot sawah te maken; daarenboven is de padieopbrengst van een veld, waarop het vorig jaar riet gestaan heeft, belangrijk minder dan van andere velden.

Deze man was welgesteld; voor hem was dus de onverbiddelijke verplichting tot betaling van landrente geen prikkel tot grondverhuur. Hij kon werkelijk doen, wat hij wilde, en natuurlijk koos hij, wat voor hem het voordeeligst was.

Evenals in de hier vermelde gevallen lijdt meestal de Javaansche landbouwer schade bij grondverhuur. Tegenover dat nadeel staat echter, dat waar suikerindustrie is, ook de vraag naar arbeidskrachten groot is. Maar hiervan kan de landbouwer betrekkelijk niet veel profiteeren, want behalve dat heeren- en ge-

[1]) Bij deelbouw ontvangt hier de bewerker der sawahs de helft van de opbrengst.

[2]) Door den grooten regenval in het Poerbolinggosche kunnen vele gronden ook in den drogen moesson met padie beplant worden.

[3]) Een gulden zilver wordt gelijkgesteld met 120 duiten; een gulden koper met 100 duiten; 20 gulden koper is dus *f* 16⅔.

meentediensten een deel van zijn tijd in beslag nemen, heeft hij het onverhuurde gedeelte van zijn grond, toch altijd op zijn minst $^2/_3$, te bewerken. Bij den aanvang van den West-moesson (regentijd) moet hij zijn rijstvelden gereed maken en ze verzorgen tot den oogst. Wanneer dan de droge moesson is ingevallen, komen de tweede-gewassen aan de beurt, juist in den tijd, waarin de suikercultuur de meeste handen vraagt. Wat de landbouwers door werkzaamheden in de suikercultuur kunnen verdienen, is voor hen, die een gedeelte van hun gronden verhuurd hebben, niet voldoende om het verlies te dekken, dat zij tengevolge van grondverhuur lijden. Voor landbouwers daarentegen, die geen grond verhuurd hebben en dus daardoor geen verlies lijden, is de suikercultuur niet nadeelig; alles, wat zij door werkzaamheden bij die cultuur verdienen, is voor hen zuiver voordeel. De eenigszins heldere koppen onder de inlanders beseffen dit zeer goed. Dit blijkt o.a. uit een regeling, die in 1888 bestond in de christendesa Modjowangi, nl. dat de landbouwers dier desa geen gronden mochten verhuren aan de nabijzijnde suikerfabrieken. Wel werden zij aangespoord om in hun vrijen tijd arbeid in de riettuinen der omliggende desa's te verrichten. Zoodoende konden zij gemakkelijk genoeg verdienen om hun landrente aan te zuiveren; zij profiteerden dus van de voordeelen der cultuur zonder de nadeelen daarvan te ondervinden. Maar de suikercultuur zou natuurlijk niet bestaanbaar zijn, wanneer alle desa's dit voorbeeld zouden willen volgen.

Als een indirect voordeel voor den landbouwer kunnen wij nog wijzen op de stijging der waarde van veld- en erfproducten. De landbouwer-verhuurder profiteert daarvan even goed als de niet verhurende landbouwer.

In het algemeen is echter de landbouwer-verhuurder het kind van de rekening. Dit is het, wat de vele ambtenaren tegen de cultuur inneemt; alles wat daarmede in verband staat, beschouwen zij als uit den booze. Wanneer het van hen afhing, zou Java spoedig schoongeveegd zijn van alles wat op een suikeronderneming gelijkt. M.i. is dit een bekrompen standpunt. Wij weten allen, dat Java's bevolking zich zeer snel vermeerdert en dat de tijd

niet meer ver zal zijn, dat dit eiland, om een rond cijfer te noemen, 30 millioen zielen zal tellen. Zou men denken, dat de steeds toenemende millioenen zich uitsluitend door inlandschen landbouw zouden kunnen voeden en in staat zouden zijn de noodige belastingen op te brengen? — Ons gezond verstand zegt, dat dit op den duur onmogelijk is. Reeds nu bedraagt dikwijls de opbrengst van het lapje grond van den Javaanschen landbouwer juist zooveel, dat hij met zijn gezin er op de eenvoudigste en soberste wijze van kan leven, meer niet. En waar vindt het half millioen zielen, dat jaarlijks de bevolking komt vermeerderen, een bestaan? — Terwijl het getal der landbouwers in de meeste streken stationnair blijft, neemt de klasse der niet-landbouwers elk jaar toe; deze menschen moeten toch ook leven.

De tegenstanders der industrie stellen zich m.i. op een verkeerd standpunt. Zij zeggen: wij wenschen, dat de Javaan onberoerd blijft door den stroom van Europeesch kapitaal en Europeeschen ondernemingsgeest, waardoor hij geldelijk verarmt en geestelijk gedemoraliseerd wordt. Zij, die zoo spreken, hebben een vage voorstelling van een idyllisch dorpsleven: lieve dorpjes, schilderachtige hutjes, bewoond door een volk van kleine boeren, die wel niet in weelde baden, maar toch voldoende hebben voor hun eenvoudige behoeften, en wier grond zooveel oplevert, dat zij zich behoorlijk kunnen voeden en van de opbrengst van het overschietende de belastingen kunnen voldoen en zich de noodige kleeren enz. aanschaffen. Wanneer het zoo was en zoo kon blijven, dan zouden zij gelijk hebben. Maar het lijkt er in de verste verte niet op. In de eerste plaats is het reeds zoo ver gekomen, dat een groot deel der bevolking geen grond meer bezit. In vele streken is het communaal aandeel in de dorpsgronden reeds nu zóó klein, dat verdere verdeeling daar verboden is, terwijl grond voor nieuwe ontginningen ontbreekt. Evenzeer als in de Europeesche wereld wordt in de desa een harde strijd om het bestaan gevoerd, maar de meeste Europeanen bemerken het niet, omdat zij er buiten staan.

In de afdeeling Poerbolinggo b.v., waar in 1894 *negen en dertig* percent der bevolking uit niet-landbouwers bestond, ver-

keerden die personen vóór de oprichting der suikerfabrieken dikwijls in een toestand, weinig beter dan die van pandelingen. In het eerste hoofdstuk [1]) deelde ik hieromtrent reeds het een en ander mede, waaruit blijkt, welk een bepaald gunstigen invloed de oprichting der fabrieken daar op den economischen toestand van het niet-landbouwende gedeelte der bevolking heeft gehad. Op de toeneming van de klasse der niet-landbouwers wordt weinig de aandacht gevestigd; toch is het een zeer ernstig feit. Zij zijn de proletariërs der Javaansche maatschappij en zij vooral profiteeren van de Europeesche cultures, waaronder de suikercultuur, als verreweg de gewichtigste, de kroon spant. Tegenover het nadeel staat het groote voordeel, dat elke bouw suikerriet in den een of anderen vorm gemiddeld *f*375 onder de inlandsche bevolking in omloop brengt. Geen enkele tak van het inlandsche landbouwbedrijf kan ook maar in de verste verte op dergelijke opbrengsten wijzen. Wanneer de Europeesche cultures om de een of andere reden hun bedrijf staakten en de inlandsche bevolking dus uitsluitend op haar eigen primitieven landbouw zou zijn aangewezen, zouden groote moeielijkheden niet uitblijven. Hoe zou dan b.v. de bevolking, en in het bijzonder de steeds talrijker wordende klasse van niet-landbouwers, aan het geld komen, dat noodig is om het tekort aan rijst, het hoofdvoedsel der bevolking, aan te vullen? [2])

De tegenstanders der suikercultuur zullen hiertegen kunnen aanvoeren, dat de inlanders in streken, waar geen cultures zijn, toch ook leven. Zeker, maar vraag in dichtbevolkte streken niet hoe. Wie zich daarvan op de hoogte wil stellen, kan een schat van gegevens vinden in het in 1885 verschenen eindrésumé van Dr. SOLLEWIJN GELPKE'S landrente-onderzoekingen. Merkwaardig is o.a. zijn opmerking omtrent Zuid-Bagelen, waar toen geen cultuurondernemingen waren:

---

[1]) Zie blz. 12.

[2]) De invoer van rijst overtreft verreweg den uitvoer. In 1897 werden b.v. 2.266.000 picol rijst ingevoerd; de gemiddelde prijs van een picol is minstens *f* 4.—, zoodat de ingevoerde rijst dus een waarde vertegenwoordigt van minstens *f* 9.000.000.

„De passers hebben er minder voorraad en verscheidenheid; „kostbare artikelen worden niet te koop aangeboden, en zelfs aan „de geweven goederen kan men opmerken, dat ze voor zuinige „beurzen bestemd zijn. Het volk voedt er zich minder dan in „andere residenties, behalve in Ledok, en het schijnt er ook min- „der sterk te zijn. De tienduizende Bageleners, die elk jaar om „leeftocht oostwaarts trekken, komen niet verder dan tot de laag- „landen van Madioen en Kediri. Op de erfpachtsperceelen kun- „nen zij niet concurreeren met Javanen van daar en nog minder „in de suikertuinen, zoodat de meesten zich hoofdzakelijk wijden „aan het afplanten van sawahs om die tegen een deel van den „oogst te snijden".

De door Dr. SOLLEWIJN GELPKE opgemerkte physieke minderwaardigheid wijst op een chronischen toestand van gebrek. Ten aanzien van de Residentie Bagelen kan ik uit eigen ervaring nog iets hierbij voegen.

In 1893 bleek de Regent van Tjilatjap bezwaar te hebben tegen de uitvoering van de beraamde irrigatiewerken voor Zuid-Banjoemas, waarmede de padieproductie zou toenemen. Hij gaf daarvoor de volgende reden op. Terwijl uit die streek sedert de opening van den spoorweg Djocdjakarta-Tjilatjap reeds groote hoeveelheden padie naar de Oostelijke streken werden uitgevoerd, lagen in het district Adiredjo van zijn Regentschap 60.000 picol overjarige padie te bederven. Voor zoover de transportkosten dat gedoogden, waren reeds alle afzetgebieden voorzien. Zijns inziens had het nu geen zin voor dergelijke streken millioenen uit te geven om de padieproductie te vermeerderen. Adiredjo grenst aan de overbevolkte afdeeling Karanganjar van de Residentie Bagelen. Dit is een van de streken, waar de rijstproductie onvoldoende is voor de plaatselijke behoeften, maar waar het geld ontbreekt om het tekort aan te vullen; de suikerindustrie is er van weinig beteekenis. Ware Karanganjar een echt industrieland geweest, dan zouden natuurlijk de 60.000 picol padie van Adiredjo daar gemakkelijk plaatsing gevonden hebben en zouden zoodoende beide partijen geholpen zijn geweest.

Velen zien het heil van Java in goede verkeerswegen en trans-

portmiddelen; maar het bovenstaande is een voorbeeld hoe die dikwijls hun nut missen in een land, waar vóór alles behoefte is aan geld. Zuid-Bagelen en Zuid-Banjoemas zijn bekend om hun prachtige wegen en bovendien doorsneden en verbonden door een spoorlijn. Toch belet dit niet, dat in de eene streek te veel rijst is en blijft en in de daaraan grenzende te weinig.

Het is interessant den invloed na te gaan, dien de cultuur uitoefent in streken, waar zij nog kort bestaat en waar een vergelijking mogelijk is tusschen de toestanden vóór en na de oprichting der fabrieken. Zooals ik reeds opmerkte, was dit in 1895 in de afdeeling Poerbolinggo gemakkelijk na te gaan, omdat de ondernemingen toen pas 3 of 4 jaren in werking waren. Het bleek overtuigend, dat de klasse der niet-landbouwers, die daar talrijk is, in het rayon der ondernemingen een veel beter bestaan had dan vroeger. Verder kwamen rondventers opdagen, de zoogenaamde bogorans, welbekend aan ieder, die lang in Indië is geweest, lieden, die met een paar manden aan een draagstok geheel Java doorkruisen en in hun mars de meest uiteenloopende zaken medevoeren. Vroeger kwamen zij er weinig of niet, omdat er toch geen gelegenheid tot handeldrijven was; maar toen de industrie geld in omloop bracht, viel er voor hen wat te verdienen.

Het is niet gemakkelijk uit te maken of een gewest of afdeeling al dan niet in economischen zin den invloed eener cultuur ondergaat. Daartoe is het volstrekt niet noodig, dat ondernemingen op de plaats zelf gevestigd zijn. Een sprekend voorbeeld vinden wij in het eiland Madoera, dat dichtbevolkt en daarbij niet vruchtbaar is, terwijl eigen industrie er niet bestaat Maar wat zou Madoera zijn zonder de industrie van Java's Oosthoek! Duizenden en nogmaals duizenden Madoereezen zwermen elk jaar uit om daar geld te verdienen. Dit is een feit van algemeene bekendheid. Het voorbeeld van Madoera staat niet alleen. In vroeger jaren kwamen ook vele lieden uit Rembang en Noord-Soerabaja werk zoeken in de riettuinen van Zuid-Soerabaja; of dit thans nog geschiedt, is mij niet bekend.

Nagenoeg al het veldwerk voor de fabriek Modjo Pangoeng in de afdeeling Toeloeng-Agoeng (Residentie Kediri) werd in 1891

verricht door lieden uit de afdeeling Ponorogo (Residentie Madioen), waar toen groote rijstschaarschte heerschte, doordat de rijstoogst voor een groot gedeelte mislukt was. Andere inwoners van dezelfde afdeeling togen naar de koffieperceelen. Uit vele desa's trok een gedeelte der landbouwers groepsgewijze, onder geleide van een lid van het desabestuur (1), gedurende eenigen tijd naar elders om werk te zoeken. Toen heb ik eerst recht de zegeningen der Europeesche cultures begrepen. In den omtrek der fabrieken werd geen gebrek geleden en konden de lieden zich behoorlijk voeden. Maar op verderen afstand van de fabrieken kon men menschen zien, stervende of reeds gestorven van ellende en uitputting; vele anderen waren ziek en zwak door onvoldoende en ongezonde voeding, terwijl beenwonden er dientengevolge ongeloofelijk veel voorkwamen. Velen leefden van een theekopje rijst of meelspijs; met bladeren uit de heg, zonder eenige voedingswaarde, werd die spijs tot een soort moes gekookt, waarvan het groote volume dan toch een oogenblik het gevoel van voldaanheid schonk. Men kon hier dus toen, al was het ook op kleine schaal, tooneelen zien, zooals jaar op jaar in Britsch-Indië voorkomen.

Streken, waar de bewoners uitsluitend van inlandschen landbouw bestaan, lijden aan geldarmoede. Dikwijls heeft de bevolking wel voldoende om zich te voeden en te kleeden, maar het geld is er schaarsch. Hierop wordt ook gewezen in het landrenterésumé van Dr. SOLLEWIJN GELPKE, die schrijft: „Streken met „weinig koopkracht, hoewel minder uitgestrekt dan Bagelen, zijn „er verscheidene aan te wijzen, b.v. Zuid-Bantam en Zuid-„Preanger, een deel van Indramajoe, Madjenang in Banjoemas, „het zuiden van Serajie in Pekalongan, het noorden van Brebes „in Tegal, gedeelten van alle afdeelingen van Rembang, het „grootste deel van Pamakassan, en zoo voort, waar de bevolking „alleen gewassen voor de voeding en niet voor den handel teelt, „geen koffie of suiker plant, geen steun ontvangt van een stad

1) Het doel van dit geleide was natuurlijk op een gemakkelijke wijze een gedeelte van de verdiensten tot aanzuivering der landrente te kunnen inhouden.

„of groote plaats en geen ondernemingen van landbouw of nij-„verheid in de nabijheid heeft".

Het eenige geld, dat in zulke streken gewoonlijk in omloop komt, bestaat uit hetgeen de Waterstaat verwerkt, uit een gedeelte der bezoldigingen van Europeesche en inlandsche ambtenaren en bij uitzondering soms de opbrengst van eenige uitgevoerde landbouwproducten. Wordt nu in zulk een streek een suikerfabriek opgericht, dan verdubbelt plotseling het onder de inlanders in omloop zijnde geld, in een middelmatig groote afdeeling b.v. van ƒ300.000 tot ƒ600.000.

Een fabriek van beteekenis heeft tegenwoordig in den regel een jaarlijkschen aanplant van 800 bouw. De bewerking van elke bouw brengt ± ƒ375 onder de bevolking, dus de totale aanplant van een fabriek ± ƒ300.000. De suikercultuur brengt behalve de indirecte voordeelen die zij verschaft, ruim *veertig millioen* gulden per jaar onder Java's bevolking in omloop. Voor Europeesche ooren moge dit cijfer niet overweldigend zijn, voor een zoo geldarm land als Java is die som allerbelangrijkst.

Bij de oprichting eener nieuwe fabriek zijn het in de eerste plaats de Chineezen, die partij trekken van de betere omstandigheden. Het Chineesche kamp breidt zich na korten tijd uit, terwijl tal van winkeltjes verrijzen. Spoedig openbaart zich een groote vraag naar lijnwaden en petroleum. De palita, het walmende lampje, maakt dikwijls plaats voor behoorlijke lampen, zij het dan ook van goedkoope kwaliteit. Het vleeschverbruik neemt toe. Inlandsche gaarkeukens (warongs) rijzen als paddestoelen uit den grond op; evenzoo stalletjes met gemaakte kleederen, kleine spiegeltjes, strengetjes gekleurde wol, gekleurde kralen, enz. — In één woord, er komt leven en vertier. De veeteelt levert meer voordeel door de vraag naar runderen en karbouwen als trekbeesten. De inlandsche wagenmaker vervaardigt en herstelt rietkarren, de grassnijder vindt meer aftrek voor zijn waar, bamboe verkrijgt meer waarde, enz. Dikwijls levert de bevolking meststoffen (boengkil) en brandhout. Hoewel dit laatste veel minder gebruikt wordt dan vroeger [1]), heeft de fabrikant toch gewoonlijk

[1]) De gewone brandstof is tegenwoordig ampas (uitgeperst suikerriet en bladeren).

een eerbiedwaardigen stapel in voorraad om gewapend te zijn tegen alle gebeurlijkheden.

Er is geen enkele tak van inlandschen landbouw of beroepsnijverheid, die niet direct of indirect den gunstigen invloed ondervindt van de suikercultuur. Tegenover de nadeelen voor den landbouwer-verhuurder staan veel grooter voordeelen voor het algemeen.

Evenals in de meeste landen is ook op Java de handelsbeweging geconcentreerd op enkele plaatsen. De handelsstad bij uitnemendheid is Soerabaja. De drukte en levendigheid in die plaats is verbijsterend voor den Europeaan, die lang in de binnenlanden is geweest en voert zijn gedachten onmiddellijk terug naar Westersche koopsteden. Wat Soerabaja is, heeft het voor een groot gedeelte te danken aan de suikercultuur. Het is de afscheepplaats voor de suiker van de Residenties Madioen, Kediri en Soerabaja. In 1898 b.v. werden uit die drie Residenties bijna vier millioen picol aangevoerd, voor verreweg het grootste gedeelte per spoor tot aan de pakhuizen, waar de manden opgestapeld worden om later met prauwen naar de stoom- en zeilschepen gebracht te worden. Door een goederentransport op zoo groote schaal worden natuurlijk ook belangrijke sommen onder de inlanders in omloop gebracht. Aan de inlandsche bevolking komt ook voor een groot deel ten goede, dat de schepen zich te Soerabaja van provisiën voorzien en de schepelingen er geld verteren. Ook de inlandsche scheepsbouw trekt voordeelen, omdat het suikervervoer van de pakhuizen naar de schepen met prauwen van inheemsch fabrikaat geschiedt.

Het bestaan van de groote ateliers te Soerabaja, die zich belasten met het nazien en herstellen van machinerieën en ook wel onderdeelen vervaardigen, is voor een groot deel van de suikerindustrie afhankelijk. Zij werkten volgens het Koloniaal Verslag in 1898 met ± 1400 arbeiders, die een gemiddeld werkloon verdienden van ± 80 centen per dag.

Hieronder laat ik nog eenige inlichtingen volgen, mij verstrekt door een chef van een handelshuis te Soerabaja, die mij schreef:

„Volgens mij welwillend door een Ingenieur der Burgerlijke

„Openbare Werken verstrekte gegevens, zakten van 20 Mei—26 „December 189 5982 suikerprauwen, metende 43630 kojangs [1]) „en geladen hebbende ± 1.240.000 picols suiker, de Brantas „af. Dus een belangrijk gedeelte van het suikervervoer baat den „inlander.

„De opslag van suiker uit wagons of uit de prauwen in de pak- „huizen wordt aan de koeli's betaald met respectievelijk 9 en 10 „cent per krandjang. [2]) Houden wij vast aaa het cijfer van „4.000.000 picols suiker hier op Soerabaja aangevoerd, — over „1899 was het zeker meer, maar kan ik dit zoo zuiver niet na- „gaan, — dan worden uit dien hoofde betaald:

„Voor opslag prauwsuiker	*f*	24.800
„ „ „ wagonsuiker	„	49.680
„Bij afscheep wordt betaald 60 cent per kojang, „makende over 4.000.000 picols suiker	„	80.000
„Van het prauwloon naar boord à *f*1.50 de kojang „komt ca. 50 % aan de prauwvervoerders, dus	„	100.000
	f	254.480

„De groote ateliers hier op Soerabaja, of liever alle ateliers „samen, moeten dunkt mij veel meer geld onder het volk bren- „gen, dan uit het door u aangehaalde Koloniaal Verslag is op te „maken. De maatschappij *X. alleen* betaalde over 1899/1900 — „dit weet ik als commissaris — aan inlandsche *loonen* *f106.000* uit.

„Ik zou daarom denken dat die ateliers te zamen zeker eerder „*vijf en een halve ton* dan *drie en een halve ton* [1]) gouds aan „diverse loonen uitkeeren.

„Waar van de door de Maatschappij X. over 1899/1900 uitge- „voerde bestellingen ad *f*429.913.48 niet minder dan *f*341.844.35 „waren voor rekening der suikerindustrie, is het wel duidelijk, dat „zij en ook de andere ateliers zonder die industrie niet zouden „kunnen bestaan".

[1]) kojang = ± 30 picol.

[2]) krandjang = mand.

[3]) Zooals door schrijver berekend was op grond van de gegevens verschenen in de Koloniale Verslagen.

De hoofdplaats Soerabaja is, behalve voor de Residentie van dien naam, eveneens voor de Residenties Madioen, Kediri, Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki, waar te zamen 108 suikerfabrieken gevestigd zijn, de havenplaats bij uitnemendheid en tevens de stapelmarkt van lijnwaden, manufacturen, kramerijen, enz. Het geld door de suikerindustrie in de genoemde Residenties in omloop gebracht, maakt mogelijk, dat de vele te Soerabaja gevestigde importhuizen voor hun goederen in de binnenlanden een afzet vinden en heeft geleid tot het ontstaan van het belangrijke Chineesche kamp, grootendeels door handelaars bewoond.

Bij de in de zes genoemde Residenties gevestigde suikerfabrieken zijn meer dan 1000 Europeanen werkzaam, die zich van vele huishoudelijke- en luxe-artikelen voorzien in de magazijnen te Soerabaja of hun filialen in de binnenlanden.

Van hoeveel belang deze clientèle is, bleek in 1884 tijdens de suikercrisis. In die magazijnen werd toen overal geklaagd over den geringen omzet.

De groote bankinstellingen, zooals de Nederlandsche Handel-Maatschappij, de Nederlandsch-Indische Handelsbank, de Koloniale Bank, de Handelsvereeniging Amsterdam enz., zijn ten nauwste bij de cultuur betrokken en dikwijls voor zeer aanzienlijke bedragen. Dergelijke groote handelslichamen verschaffen aan talrijke Europeanen een ruim bestaan, evenals de suikerfabrieken en de importhuizen. De aanwezigheid van zooveel welgestelde Europeanen en Chineezen heeft natuurlijk weer een toevloed van Europeesche geneesheeren, advocaten, architecten, enz. ten gevolge.

Deze kleine schets maakt volstrekt geen aanspraak op volledigheid, maar geeft toch eenigszins een denkbeeld, hoe het met Soerabaja gesteld zou zijn, wanneer de suikercultuur eens te niet ging.

De belangen van de schatkist zijn ook in hooge mate bij de suikercultuur betrokken. In de eerste plaats worden de fabrieken rechtstreeks aangeslagen in de verponding en de patentbelasting. De verponding bedraagt $^3/_4$ pCt. van de getaxeerde waarde der gebouwen, zij brengt slechts betrekkelijk weinig op, want zelden

zal de verpondingswaarde op hooger dan ƒ100.000 worden geschat. Van meer belang voor de schatkist is de patent-belasting, die wordt geheven van de winst en op 2 pCt. daarvan is vastgesteld [1]).

Op de opbrengst der voornaamste belasting, de landrente, heeft de suikercultuur een grooten invloed. Bij den aanslag daarin worden verschillende factoren in aanmerking genomen, n.l. uitgestrektheid en opbrengst van den bouwgrond, padieprijzen en economische toestanden. Vooral de padieprijzen ondervinden sterk den invloed van het al of niet aanwezig zijn van Europeesche cultures. In streken met een dichte bevolking zonder dergelijke cultures is weinig geld in omloop en hebben de niet-landbouwers gewoonlijk slechts geringe koopkracht. Na den oogst, wanneer de padie tijdelijk overvloedig is, zijn de Javaansche niet-landbouwers dan ook slechte afnemers van het product. De landbouwers daarentegen, die de landrente in geld moeten voldoen, zijn genoodzaakt hun oogst spoedig in contanten om te zetten. Bij

---

[1]) Vóór het jaar 1898 werd per picol suiker bovendien nog een uitvoerrecht geheven ten bedrage van 9 cent per picol, maar onder den indruk der slechte suikerprijzen werd die belasting afgeschaft en sedert door geen nieuwe vervangen. Was zij blijven bestaan, dan zou zij in 1899 ± één millioen hebben opgebracht. Voor de fabrieken heeft de afschaffing van het uitvoerrecht een belangrijk voordeel opgeleverd. Wanneer wij als voorbeeld nemen een onderneming, die 85000 picol suiker produceert, per picol ƒ 2.— winst maakt en waarvan de gebouwen voor ƒ 75.000 in de verponding zijn aangeslagen, dan komen wij tot de volgende berekening.

a. Voor het jaar 1899

aan	patentbelasting	ƒ 3400
„	verponding	„ 600
	Totaal	ƒ 4000

dus 2.35 % belasting van het winstcijfer.

b. Voor het jaar 1893

aan	patentbelasting	ƒ 3400
„	verponding	„ 600
„	uitvoerrechten	„ 7650
	Totaal	ƒ 11650

dus 6.85 % belasting van het winstcijfer. Waarlijk geen klein verschil, maar waarbij de inlander het kind van de rekening werd.

Wat de schatkist door de afschaffing van het uitvoerrecht op suiker moest derven, werd op hem verhaald in den vorm van verhooging van den accijns op petroleum en lucifers.

gebrek aan andere afnemers verkoopen zij de padie tegen betrekkelijk lage prijzen aan Chineesche opkoopers, die met klinkende rijksdaalders komen. Deze voeren het product naar andere streken uit, waar zij het met winst van de hand zetten, òf bewaren het eenvoudig en verkoopen het in den Westmoesson, wanneer de rijst in de desa schaarsch is, met woekerrente aan den vroegeren eigenaar terug. Deze kan dan meestal niet dadelijk betalen en moet op crediet koopen bij wijze van voorschot op den komenden oogst. Met de in dergelijke streken heerschende geldschaarschte moet de besturende ambtenaar rekening houden. De aanslag der landrente moet daar dan ook matig worden gesteld. Waar fabrieken in werking zijn, verbetert de economische toestand der niet-landbouwers, die dan de middelen verkrijgen om zich beter te voeden en afnemers worden van de landbouwproducten, die aldus in de onmiddellijke nabijheid een geschikt afzetgebied vinden. De landbouwers zijn daardoor niet meer geheel overgeleverd aan Chineezen, zoodat de padie beter haar waarde behoudt. De Staat ondervindt daarvan ook den gunstigen terugslag, omdat de landrente naar evenredigheid stijgt. In de afdeeling Sidoardjo b.v. zou een aanslag van *f* 14 per bouw (1899) niet mogelijk zijn geweest zonder de aanwezigheid der talrijke suikerfabrieken.

Hoe groot de bate is, die de schatkist in den vorm van hoogere landrente tengevolge van het bestaan der suikercultuur geniet, kan niet met juistheid worden vastgesteld, maar zeker is het bedrag aanzienlijk.

Ook op de overige belastingen, zooals verponding, bedrijfspersoneele belasting, patentrecht enz., heeft de suikercultuur invloed. Op dit verband wees ik reeds in 1894 in een artikel in de *Locomotief*, handelende over rentabiliteit van irrigatiewerken. Er was daar sprake van irrigatie in een streek, die voor de oprichting van suikerfabrieken in aanmerking kwam. Mijn doel was aan te toonen, dat de rentabiliteit van het werk niet door verhooging van landrente alleen kan worden verkregen, maar voornamelijk afhing van het al of niet oprichten van twee suikerfabrieken. Dit gaf mij aanleiding de stijging van belastingen, die daarvan het

gevolg zou zijn, te bespreken, waarbij ik tot de volgende resultaten kwam.

Door de plaatselijke ambtenaren werd opgegeven, dat de meerdere padieproductie tengevolge van betere irrigatie op ongeveer *f*110.000 moest gesteld worden. Neemt men als landrente aan 10 pCt. van de bruto opbrengst, dan zou die belasting dus stijgen met

		f 11.000
af 8 pCt. collecteloon	„	800
Rest		*f* 10.200

Wanneer in de bedoelde streek tevens twee suikerfabrieken opgericht zouden worden, zou daarvan nog een verdere verhooging der landrente het gevolg zijn, omdat de landbouwers hoogere prijzen voor hun padie zouden kunnen bedingen.

Behalve de vermeerdering van de algemeene welvaart, die ook indirect aan de schatkist zou ten goede komen, zou de Staat tevens op een rechtstreeksche bate kunnen rekenen uit bedrijfsbelasting, verponding, personeele- en patentbelasting. Volgens een zeer matige berekening, waarbij ik de belastingcijfers van bestaande naburige fabrieken tot grondslag nam, kwam ik tot een hoogere netto-opbrengst van minstens *f*3570 voor de bedrijfsbelasting, *f*1200 voor de verponding, *f*6295.80 voor de patentbelasting, *f*790 voor de personeele belasting. Daarbij zouden nog komen aan uitvoerrechten van het product van 2 fabrieken (berekend op een aanplant van 600 bouws ieder, met een opbrengst van 100 picol suiker per bouw) *f*10.800, met de bedragen van de andere genoemde belastingen samen dus minstens *f*22.655.50.

Verder wees ik er op, dat het van algemeene bekendheid is, dat, waar de draagkracht der bevolking grooter wordt, ook de behoeften toenemen; dit heeft voornamelijk plaats ten opzichte van kleeren, petroleum, luxe-artikelen enz. De voordeelen, die de Staat daarvan geniet, zijn:

1e. inkomende rechten;
2e. hoogere belasting van handelaren op de hoofdplaatsen;
3e. grooter transport op de spoorwegen.

Als eindresultaat kwam ik in mijn vermeld artikel in de *Locomotief* tot de volgende berekening:

Bate voor den Staat, te verkrijgen door betere irrigatie in de bedoelde afdeeling *wanneer geen fabrieken werden opgericht*:

Verhoogde landrente tengevolge van vermeerderde padieproductie	*f*	10.200
Daarbij rekende ik nog op indirecte voordeelen voor de irrigatie ten bedrage van	„	1.650
Samen	*f*	11.850

Deze bate voor den Staat zou, wanneer na het tot stand komen der irrigatie 2 suikerfabrieken werden opgericht, nog worden vermeerderd:

a. door verhooging van de directe belastingen met	*f*	22.655,50
b. door indirecte voordeelen, als vermeerdering van inkomende rechten en vermeerderd spoorwegvervoer, door mij gesteld op	„	4.210
Samen	*f*	36.865,50
zoodat dus de totale baten van de irrigatie bij oprichting van 2 fabrieken zouden bedragen [1])	„	48.715,50

Over het algemeen berekende ik de voordeelen, die uit de op te richten suikerondernemingen konden worden verkregen, eenigszins laag, om niet van overdrijving beschuldigd te kunnen worden.

Een andere indirecte bate, die de Staat trekt tengevolge van de aanwezigheid der Europeesche cultures en in het bijzonder van de suikercultuur bestaat in de hoogere opbrengst der invoerrechten. Behalve hetgeen noodig is voor de fabrieken zelf en de

---

[1]) Een bouw met suikerriet beplant bracht in 1894 het jaar, waarin mijn gegevens werden verzameld, gemiddeld meer dan *f* 400 in omloop. Zooals de uitkomsten hebben bewezen, was het winstcijfer der fabrieken te laag gesteld.

Sinds dien tijd hebben enkele cijfers wijziging ondergaan. Zoo b.v. is de prijs van de picol suiker, toen *f* 8.50, verminderd tot *f* 7.— (in 1900). De productiekosten per bouw zijn echter eveneens geringer geworden, terwijl het uitvoerrecht geheel is opgeheven en door een suikerbelasting vervangen.

Europeanen, die er werkzaam zijn, kunnen in de streken, waar die fabrieken gelegen zijn allerlei importartikelen in veel grooter mate dan elders afzet vinden onder de inlandsche bevolking.

Ook de opbrengst der spoorwegen op Java, die voor het grootste gedeelte door den Staat geëxploiteerd worden, hangt nauw samen met het al of niet aanwezig zijn van suikerondernemingen, zooals blijken kan uit een vergelijking tusschen de opbrengsten per jaarkilometer van de lijn Djocdjakarta-Tjilatjap en de Oosterlijnen. Langs de Oosterlijnen, die met haar ap- en dependenties door de cultuurrijke gewesten van Oost-Java loopen, geschiedt voor een groot deel de afvoer van de suiker en de opvoer van fabrieksbenoodigdheden, terwijl de lijn Djocdjakarta—Tjilatjap slechts weinig van de industrie profiteert.

Het volgende staatje geeft de opbrengst in de jaren 1891-93 [1]).

	OOSTERLIJNEN.			DJOCDJAK.— TJILATJAP.		
JAAR.	Lengte in kilometers.	Bruto ontvangsten.	Opbrengst 3e klasse passagiers.	Lengte in kilometers.	Bruto ontvangsten.	Opbrengst 3e klasse passagiers.
1891	485	*f* 4.212.116	*f* 1.188.981	1875	*f* 740.918	*f* 262.405
1892	485	„ 4.429.828	„ 1.203.666	1875	„ 677.417	„ 243.225
1893	485	„ 4.575.938	„ 1.244.479	1875	„ 832.897	„ 292.869
Totaal 3 jaren	—	*f* 13.217.882	*f* 3.637.126	—	*f* 2.251.032	*f* 798.499
Gemidd. cijfer	—	„ 4.405.960	„ 1.212.375	—	„ 750.344	„ 266.166
Per jaar kilomet.	—	„ 9084	„ 2500	—	„ 4000	„ 1419

Het groote verschil in bruto-opbrengsten springt duidelijk in het oog, maar nog leerzamer zijn de opgaven per jaarkilometer

[1]) In het jaar 1894 werd de lijn Djocjakarta-Tjilatjap bij de Westerlijnen getrokken en kon dus een dergelijke afzonderlijke statistiek voor latere jaren niet meer gemaakt worden.

voor zoover het de derdeklasse-passagiers betreft, bijna uitsluitend inlanders.

De lijn Djocdjakarta—Tjilatjap loopt geheel door een van de dichtstbevolkte streken der geheele wereld. De Oosterlijnen daarentegen doorkruisen *niet uitsluitend* dichtbevolkte landschappen; tusschen Madioen en Solo (afstand ± 100 kilometer) is de bevolking op vele plaatsen dun gezaaid. Toch is, bij eene geringere bevolkingsdichtheid langs de Oosterlijnen, de opbrengst van het derdeklasse-verkeer per jaarkilometer veel hooger dan op de lijn Djocdjakarta—Tjilatjap. De geringere opbrengst van laatstgenoemde lijn is ongetwijfeld een gevolg van de geldschaarschte in Zuid-Bagelen en Zuid-Banjoemas, die weer in verband staat met de afwezigheid van Europeesche industrie.

Het aanzienlijke suikertransport op Java heeft ook particuliere transportmaatschappijen in het leven geroepen. De Serajoedal Stoomtram Maatschappij b.v. ontleent haar reden van bestaan aan de vier suikerfabrieken van Banjoemas.

Dat de invoering der suikercultuur op de opbrengst van allerlei belastingen invloed heeft, kan ook nog uit het volgende blijken. In dezelfde afdeeling, waarvan ik de cijfers tot grondslag van mijn beschouwing nam, bezaten in 1889 behalve de inlandsche ambtenaren, slechts zes inlanders ieder een karretje. In 1894 waren er 93; de belasting van die voertuigen steeg van *f* 174 tot *f* 600. Ook op de waarde van den grond had in die afdeeling de oprichting van suikerfabrieken een gunstigen invloed. Terwijl vroeger aan het Gouvernement voor 1 M². grond in de kotta Poerbolinggo 5 cents werd betaald en buiten de kotta 3 cents, konden na de oprichting der fabrieken de volgende cijfers worden vastgesteld voor de berekening van den verkoopprijs van gronden:

Kotta Poerbolinggo voor 1 M².	.....	10 cents.
„ „ „ 1 „	.....	8 „
„ Boekatedja „ 1 „	.....	8 „
district Poerbolinggo „ 1 „	.....	6 „
en buiten de kotta:		
district Poerbolinggo voor 1 M².	.....	5 „
„ „ „ 1 „	.....	4 „

Dit verschafte aan de Regeering in een tijdsverloop van ruim 2 jaren ƒ1800 voordeel.

Bij groote winsten trekt de Staat na de afschaffing der uitvoerrechten nog slechts een klein direct voordeel uit de suikercultuur, wat een onbillijkheid is tegenover de inlandsche bevolking. Deze wordt steeds zwaarder belast, terwijl de economisch sterke partij van lasten ontheven wordt. Maar die misstand behoeft volstrekt niet te blijven bestaan. Er is geen enkel beletsel voor den Staat om van behaalde winsten een progressieve belasting te heffen. Wij hebben een belasting noodig, die de „ups and downs" der cultuur volgt en dus te allen tijde in wezen kan blijven. Sommigen meenen, dat de suikerindustrie behoorde bij te dragen voor irrigatie en wegenonderhoud, maar òf die bijdragen zullen van weinig beteekenis zijn òf zij zullen bij de eerste crisis worden ingetrokken, zooals met de uitvoerrechten reeds geschied is.

Dat de fabrikanten zelf het billijke eener progressieve belasting inzien, blijkt uit de reeds vermelde memorie van de Soerabajasche vereeniging van Suikerfabrikanten:

„Wanneer wij dus opheffing van lasten vragen is dat niet om „sommigen groote winsten te bezorgen ten koste van andere be„lastingschuldigen, maar om kracht te verzamelen voor den strijd, „die ons te wachten staat. Wij knoopen er dan ook dadelijk de „meening aan vast, dat het ons wenschelijk voorkomt om met „opheffing van alle andere belastingen op onze industrie, een „progressieve inkomstenbelasting te heffen, opdat een ieder *naar „zijn vermogen* bijdrage tot de kosten van den Staat".

De suikerindustrie is tegenwoordig de voornaamste bron, die den inlander contanten verschaft. De tegenstanders dier cultuur voeren aan, dat de inlander voor zijn arbeid te weinig betaling ontvangt, daar de loonen laag zijn en neiging hebben steeds meer te dalen. De voorstanders der suikerindustrie daarentegen hemelen haar op als een kip, die gouden eieren legt, ook voor den inlander. Terwijl de tegenstanders aanvoeren, dat een inlander per dag met veldarbeid in de tuinen niet meer kan verdienen dan 20 centen, een schandelijk loon, en dat er alle kans bestaat,

dat er nog meer beknibbeld zal worden, beweren de voorstanders, dat de inlanders bij de suikercultuur minstens het dubbele kunnen verdienen en ruim en goed betaald worden.

Om aan beide partijen recht te doen wedervaren is het noodig de loonkwestie, die op zichzelf zeer belangrijk is, nader te beschouwen. Ongetwijfeld zijn de loonen gedurende de laatste zestien jaren aanzienlijk gedaald, terwijl hoogst waarschijnlijk die daling haar laagste punt nog niet heeft bereikt. Loonen moet men echter niet op zichzelf beschouwen, maar in verband met de economische toestanden in het algemeen.

Toen de suikerprijs nog vijftien gulden de picol was, werd er op een kleinigheid niet gezien. De winnende hand is gewoonlijk mild. Daarna kwam de crisis en daalden de prijzen plotseling tot de helft. Van zoo iets had geen enkele fabrikant gedroomd. Reservefondsen bestonden zoo goed als niet. Wat was nu natuurlijker dan dat er met man en macht bezuinigd werd en wel in de eerste plaats op het voornaamste gedeelte van de productiekosten, de arbeidsloonen? — Zoo herinner ik mij b.v., dat de prijs voor het transport van een picol suikerriet van het veld naar de fabriek, in de afdeeling Djombang van 8 op 6 centen werd gebracht. Voor een onderneming met een aanplant van 500 bouw en een opbrengst van 1000 picol riet per bouw, gaf dit een jaarlijksche besparing van *f*10.000. En zoo ging alles naar evenredigheid. De inlander, die niet het minste financieele weerstandsvermogen heeft, moest wel toegeven, of hij wilde of niet. De plaats van enkele onwilligen werd dadelijk door nieuwelingen ingenomen. Na 1884 herstelden zich de suikerprijzen eenigszins; maar de loonen bleven op hetzelfde peil. In 1894 trad weder een aanzienlijke daling in, een soort tweede crisis; sedert dien tijd is men zeer tevreden met een verkoopprijs van *f*7 per picol. Niettegenstaande al die wederwaardigheden verkeert de cultuur thans in een tijdperk van groote uitbreiding en bloei. Dit schitterend resultaat is bereikt door toepssing van meer wetenschappelijke methoden, groote uitbreiding van den aanplant en daling van de arbeidsloonen. Niettegenstaande de aanmerkelijke vergrooting van den aanplant is het gezamenlijk bedrag der arbeidsloonen niet

naar verhouding vermeerderd. Maar mag men van dit laatste aan den fabrikant een grief maken? Ambtenaren en andere buitenstanders doen dit dikwijls, maar m.i. geheel ten onrechte.

Niemand richt een suikerfabriek op bij wijze van philantropische instelling. Wanneer de prikkel van het eigenbelang verdween, zou het kapitaal niet beschikbaar gesteld worden. Daarenboven heeft de fabrikant door tegenspoed geleerd en tracht hij zich zoo goed mogelijk op alle gebeurlijkheden voor te bereiden; hij moet zich de beste en nieuwste machinerieën aanschaffen en zooveel doenlijk een reservefonds vormen, wil hij niet in de concurrentie op de wereldmarkt het onderspit delven. Wanneer hij bezuinigen moet, is hij wel gedwongen dit in de eerste plaats op het loon te doen.

Op Midden-Java kan volgens mijn ondervinding het gemiddelde dagloon voor veldarbeid bij de suikerindustrie niet hooger gesteld worden dan 20 duiten (± $16^2/_3$ cent) tot 20 cent. Ook naar mijn meening is dit zelfs voor Java een onvoldoende loonstandaard. En het ergste is, dat daarmede het minimum nog volstrekt niet bereikt is. Maar de fabrikanten scheppen dien toestand niet, zij maken alleen gebruik van de omstandigheden, d.w.z. van het overvloedig aanbod van werkkrachten, waarvan de oorzaak niet ver is te zoeken. De invoer van goedkoope buitenlandsche manufacturen doodt de inlandsche kunstnijverheid, terwijl de Javaan nergens de kundigheden kan opdoen om die ondergaande bedrijven door andere, meer „up to date", te vervangen. De menschen, die door het te niet gaan der oude kunstnijverheid hun oorspronkelijk middel van bestaan hebben verloren, zijn voor hun levensonderhoud verplicht elke gelegenheid tot geldverdienen, hoe gering ook, aan te grijpen. Bovendien neemt elk jaar de bevolking sterk toe, terwijl de bouwgrond volstrekt niet naar verhouding vermeerdert. Wat is nu natuurlijker dan dat zich elk jaar een steeds grooter aantal werkzoekenden aanmeldt voor arbeid, die binnen ieders bereik ligt, n.l. het werk in de suikerriettuinen. Wat is natuurlijker, dan dat de loonen daarvan den terugslag ondervinden?

In de desa valt eveneens achteruitgang van den loonstandaard

op te merken. Een bejaard dorpshoofd, begaafd met een flinke dosis gezond verstand, vertelde daaromtrent bij gelegenheid van een onderzoek het volgende:

Vroeger verdiende een man in de suikerriettuinen wel 30 duiten (25 centen) daags; tegenwoordig niet meer dan 20. Maar vroeger vertoonde zich ook geen enkele vrouw in het veld; die hielden zich thuis onledig met het maken van allerlei nuttige zaken, die op de pasars gewild waren. Nu is dat uit. Die dingen krijgen wij tegenwoordig uit andere landen, de vrouwen zijn haar bezigheid kwijt en gaan, waar dit maar eenigszins mogelijk is, in de riettuinen medewerken. Elk jaar komen er ook nog nieuwe menschen bij en altijd door zijn er menschen, die werk zoeken. Maar men moet niet denken, dat het alleen in de riettuinen is, dat de menschen minder betaling krijgen; *onder elkander geven wij ook veel minder dan vroeger.* Twintig jaren geleden betaalde de eene inlander den ander wel 25 centen daags, nu is dit heelemaal veranderd. In den Westmoesson kan men tegenwoordig wel een koelie krijgen voor tien duiten (± $8^1/_2$ cent). *Maar in den Oostmoesson is het loon hooger, want dan valt in de riettuinen geld te verdienen.*

Zoo is inderdaad de staat van zaken. Hoe laag de loonen bij de suikercultuur naar onze begrippen ook mogen zijn, toch zijn zij altijd nog vrij wat hooger dan die, welke inlanders elkander onderling betalen, wanneer er werk is, waarbij geld te verdienen valt, wat niet dikwijls voorkomt.

De tegenstanders der suikerindustrie zien dit gewoonlijk over het hoofd. Zij nemen evenmin in aanmerking, dat overal waar industrie is, een zekere concurrentie ontstaat, waardoor inlanders onderling genoodzaakt zijn elkander beter te betalen, althans gedurende een gedeelte van het jaar. In dit opzicht werkt de suikercultuur dus toch nuttig, niettegenstaande de lage loonen. Het is aan de suikerfabrikanten zeer zeker niet kwalijk te nemen, dat zij hun eigenbelang behartigen en gebruik maken van de bestaande toestanden om lage loonen te betalen. Waar het onze directe belangen geldt, speelt in den regel bij ons allen, of wij

ambtenaar dan wel particulier zijn, het eigenbelang een groote rol; het is alleen de kwestie van een beetje meer of minder. [1])

Dikwijls blijkt, dat velen zich een overtuiging hebben gevormd over de suikerindustrie, zonder er zich behoorlijk rekenschap van te geven; de een volgt zonder verder onderzoek den gedachtengang van den ander. Zoo b.v. een jong controleur, die mij naar aanleiding van eenige dagbladartikelen over de lage loonen indertijd, toen ik zijn chef was, met de mededeeling verraste, dat de suikercultuur bepaald een ongeluk voor den inlander was. Ik legde hem toen de drie volgende vragen voor:

1e. Is het waar, dat de suikercultuur onder den een of anderen vorm per bouw gemiddeld minstens *f*375 onder de bevolking brengt? Zoo ja, kunt gij dan bij den inlandschen landbouw ook maar in de verste verte op een dergelijk resultaat wijzen?

2e. Kunt gij mij een bedrijf noemen, dat op eenigszins groote schaal uitgeoefend wordt en waarbij de inlander 20 duiten à 20 centen daags kan verdienen?

3e. Wanneer door de een of andere omstandigheid de levensbehoeften aanmerkelijk in prijs dalen, volgt uw vrouw dan die markt of blijft zij, niettegenstaande het goedkooper aanbod, evenveel betalen als vroeger?

Hij moest volmondig bekennen, dat de suikerindustrie wel *f*375 per bouw onder de bevolking deed circuleeren en tevens, dat

---

[1]) Soms uit het eigenbelang zich zelfs op een wonderlijke wijze. Eenige jaren geleden sprak ik over de cultuur met een mijner collega's, die bekend stond als een allerijverigst voorstander der Gouvernementskoffiecultuur en een tegenstander van de particuliere suikerindustrie. Dat leek mij een zonderlinge tegenstrijdigheid, maar de opheldering liet niet op zich wachten. Volgens zijn meening zouden met het tenietgaan der Gouvernements-koffiecultuur de financiën van den staat deerlijk in de war te geraken; hij ging zelfs zoo ver te meenen, dat de pensioenen van ons ambtenaren groot gevaar liepen. Vandaar zijn buitengewone ijver om de koffiecultuur in stand te houden, niettegenstaande ze in de streek, waarvan op dat oogenblik sprake was, weinig opbracht en aan de inlanders voor een dag werken gemiddeld niet meer dan vijf centen werd betaald. Na inzage van mijn artikel over het verband tusschen irrigatie en industrie, dat hier reeds besproken werd, vond hij, met het oog op de vele baten voor de schatkist, de particuliere industrie toch nog zoo kwaad niet. Misschien onbewust, wortelde zijn overtuiging uitsluitend in persoonlijk egoïsme.

geen enkele tak van inlandschen landbouw dat resultaat ook maar in de verste verte bereikte. Evenmin wist hij een inlandsch bedrijf op te geven, waarbij inlanders onderling elkander 20 duiten à 20 centen per dag betalen. Wat mijn laatste vraag betreft, erkende hij, dat zijn vrouw evenals iedereen haar inkoopen niet boven de marktwaarde betaalde. Hij zag nu ook in, dat de suikerfabrikanten, waar zij gebruik maakten van de gelegenheid om tegen lage loonen te laten arbeiden, niet anders handelden dan iedereen in het dagelijksch leven. Hij kwam er rond voor uit, dat hij over de zaak niet diep had nagedacht en zonder critiek had aangenomen, wat anderen hem over de suikercultuur verteld hadden en wat hij over dat onderwerp gelezen had.

Al verdienden de inlandsche werkkrachten bij de suikercultuur meer dan bij andere takken van bedrijf, toch zijn de loonen inderdaad niet hoog. Sommige voorstanders der cultuur berekenen, dat een inlander daarbij gemakkelijk veertig centen daags verdienen kan. Zij zouden gelijk hebben, wanneer de inlander in lichaamskracht en weerstandsvermogen gelijk stond met den Noord-Europeeschen boer. Zware lichamelijke inspanning kan de Javaan wel korten tijd volhouden, maar dan moet hij minstens het dubbele van den tijd weder uitrusten. Hoe zou het onder een afmattend tropisch klimaat ook anders kunnen bij de onvoldoende voeding, waarmede de inlander zich in den regel moet behelpen. Gewoonlijk eet hij niet meer dan twee keer daags en krijgt hij nog *slechts gedurende een gedeelte van het jaar* volop van zijn hoofdvoedsel, de rijst. Dr. SOLLEWIJN GELPKE spreekt in zijn eindrésumé, dat 15 jaren geleden is uitgegeven, van *een half jaar*, terwijl thans, volgens betrouwbare opgaven, de bevolking zich slechts gedurende ongeveer vier maanden van het jaar de luxe van voldoende rijstvoeding kan veroorloven. Van zulke menschen kan men onmogelijk verwachten dat zij, onder die omstandigheden, den zwaren veldarbeid in de riettuinen dagelijks gedurende tien uren zouden kunnen verrichten en dat gedurende eenige weken zouden kunnen volhouden. En toch is op zulk werken de theoretische berekening van een dagloon van veertig centen gebaseerd; maar de praktijk reduceert het tot de

helft of minder. Inlanders ontkennen volstrekt niet, dat het wel mogelijk is, bij het maken der plantgeulen veertig centen op één dag te verdienen, maar na afloop van zulk een dagtaak zijn zij zoo oververmoeid, dat zij weder een paar dagen moeten uitrusten om op hun verhaal te komen. Daarom geven ze er de voorkeur aan geregeld door te werken met minder verdiensten. Bij het lichtere tuinwerk concurreeren de Javaansche vrouwen en is daardoor de loonstandaard lager, zoodat een loon van 40 centen op één dag hierbij in het geheel niet bereikbaar is.

Door fabrikanten wordt ook dikwijls beweerd, dat de daling der loonen door de crisissen van 1884 en 1894 niet zoo groot is geweest als gewoonlijk wordt aangenomen. De onjuistheid van deze opvatting blijkt, wat de eerste crisis aangaat, uit een memorie van de Soerabajasche Vereeniging van Suikerfabrikanten van 30 October 1889. In die memorie wordt o.a. medegedeeld, dat de gevaren waaraan het bankwezen en de landbouw in 1884 en 1885 zijn blootgesteld geworden, aanleiding hebben gegeven, dat uit nooddwang de verdiensten van het volk, bij de suikercultuur betrokken *getierceerd* zijn. Al zal men deze uitdrukking niet letterlijk behoeven op te vatten, dan blijkt toch uit de memorie, dat door de crisis van 1884 de loonen, volgens verklaring van de fabrikanten zelf, aanzienlijk zijn achteruitgegaan.

Als bewijs, dat de loonen bij de suikercultuur belangrijk gedaald zijn, kunnen ook nog de volgende cijfers dienen, ontleend aan de administratie eener bestaande fabriek, die ook reeds ten tijde van de gedwongen Gouvernements-cultuur in werking was.

De bevolking ontving per bouw:

Tijdens de gedwongen Gouvernements-Cultuur.		In 1900 bij vrijen aanplant.	
Voor bewerking, per bouw	*f* 131	Voor bewerking, per bouw.	*f* 102
„ grondhuur	„ 25	„ grondhuur . .	*f* 18
Geen landrente verschuldigd		Af landrente	„ 5
			„ 13
	f 156		*f* 115

De opgave van de kosten per bouw veldwerk in 1900 werd mij verstrekt door den administrateur. Om deze cijfers op hun

juiste waarde te schatten, moet men wel in aanmerking nemen, dat tijdens het bestaan der Gouvernements-cultuur een bouw, in vrijen arbeid bewerkt, steeds meer kostte dan een bouw gedwongen aanplant. Het verschil tusschen het bedrag uitbetaald tijdens de gedwongen Gouvernements-cultuur en het thans door de fabriek bij vrijen aanplant betaalde bedraagt 22 pCt. Maar het verschil van een bouw vrijen aanplant naast de gedwongen cultuur, twintig jaar geleden, en een bouw vrijen aanplant, in den tegenwoordigen tijd, is veel grooter.

De loonen zijn dus lager dan vroeger; zij vertoonen bovendien nog neiging tot verdere daling. Kan onder zulke omstandigheden een ingrijpen van den Staat helpen? In theorie misschien wel, maar in de praktijk hoogstwaarschijnlijk niet; m.i. althans stellig niet door de bepaling van een minimumloon, dat geen geschikt hulpmiddel zou zijn wegens de groote schommelingen, waaraan de suikerprijzen blijkens de ondervinding van de laatste twintig jaren blootstaan. De waarde van in het groot geteelde cultuurproducten is in het algemeen op de wereldmarkt aan sterke rijzing en daling onderhevig. De suiker daalde van *f*15 tot een minimum van *f*6 per picol. De lijdensgeschiedenis van koffie, kina, indigo en tabak is algemeen bekend en door velen in hun beurs ondervonden.

In het groot geteelde gewassen staan daarenboven bloot aan kwaadaardige ziekten; men denke slechts aan de sereh- en dongkellan-ziekten in het suikerriet, de beruchte koffiebladziekte, de tabaksaaltjes en de rupsenplaag voor de indigo. Tegenover zulke wisselvallige omstandigheden zou de vaststelling van een minimumloon groote bezwaren opleveren. Bovendien zou in de praktijk de contrôle uiterst moeielijk zijn.

In een conferentie met de suikerfabrikanten opperde de Regeerings-commissaris, de heer MULLEMEISTER, indertijd het denkbeeld om voor te schrijven, dat de inlanders deelgerechtigden zouden zijn in de winst, overblijvende nadat eerst over het kapitaal aan aandeelhouders een rente van zes percent zou zijn uitgekeerd. Van de zijde van de fabrikanten werd daartegenover gesteld, dat de Regeering, wanneer zij over een deel hunner winsten

wenschte te beschikken om de positie van het werkvolk te verbeteren, dan ook billijker wijze een minimum winst moest garandeeren. Maar welke regeering zou zulk een risico op zich willen nemen? Een dergelijk optreden van staatswege zou evenmin aanbevelenswaardig zijn als de vaststelling van een minimumloon door de Regeering. Moet de Staat zich dan op dit gebied van ingrijpen onthouden? Naar mijn meening kan de Regeering voorloopig weinig doen tot verbetering van den toestand. Wij plukken nu de wrange vruchten van de politiek van het „laisser faire, laisser aller", die wij als koloniale mogendheid gedurende de laatste kwarteeuw hebben gevolgd.

De Javaan is wel vrij verklaard, maar in het begin van dit hoofdstuk is beschreven, hoe het daarmede in werkelijkheid staat. Volledige vrijheid zou trouwens voor de inlandsche bevolking allerminst een waardevol bezit zijn geweest, waar tot nu toe verzuimd is, het noodige voor hare ontwikkeling te doen; volksonderwijs, vak- en ambachtsscholen, landbouwonderwijs schitteren door totale afwezigheid. Had het tegenwoordige Javaansche geslacht in een of anderen vorm onderwijs genoten, dan zou het met onze hulp zich allicht nieuwe bronnen van inkomsten hebben kunnen verschaffen en niet genoodzaakt geweest zijn met elk loon genoegen te nemen. Vooral met het oog op de lage loonen zijn sommige bestuursambtenaren tegenstanders van de suikerindustrie. Maar zijn diezelfde ambtenaren er in geslaagd om de inwoners van hun gewest of afdeeling te ontwikkelen en nieuwe middelen van bestaan te verschaffen, waardoor zij de lage loonen der suikerindustrie kunnen missen? En hebben zij wel bedacht, dat de grondoorzaak dier slechte betaling niet ligt bij de particuliere industrie? Zooals de toestand thans is, nu wij een dichtbevolkt land met een zoo goed als geheel van onderwijs verstoken volk te besturen hebben, moeten wij zelfs de lage loonen der Europeesche industrie zegenen. *Speciaal het tenietgaan der suikerindustrie zou in de tegenwoordige omstandigheden voor Staat en volk een onberekenbare ramp zijn.*

Ongetwijfeld zou het echter verkeerd zijn een onbeperkte uitbreiding der suikercultuur in de hand te werken, zonder ook op

ander gebied onze wieken flink uit te slaan en daardoor te voorkomen, dat Java zou staan of vallen met die industrie. Alleen wanneer wij onverwijld aanvangen met krachtige pogingen om de groote massa van het volk praktische kennis bij te brengen, waardoor nieuwe bronnen van inkomsten geopend worden en nieuwe takken van bedrijf zullen ontstaan, kunnen wij zonder bezorgdheid een verdere uitbreiding der cultuur aanzien; want elke cultuur is wisselvallig. Wie kan met zekerheid zeggen, wat de toekomst eener cultuur zal zijn, al verkeert zij op het oogenblik in den meest bloeienden toestand? In 1880 voorspelde niemand, dat op het eind der 19e eeuw de vroeger zoo bloeiende Gouvernements-koffiecultuur slechts kunstmatig in het leven zou zijn te houden. Evenmin was het vroeger te voorzien, dat het indigorein, een zuiver chemisch product, een gevaarlijke concurrent voor de natuurlijke indigo zou worden. Wie kan zelfs maar in de verste verte gissen, wat de chemie nog zal bereiken? Wie kan verder zeggen, of de wetenschap steeds in staat zal zijn alle ziekten van de cultuur-gewassen te keeren?

Op Java moet men zeer voorzichtig te werk gaan, omdat de overgroote massa van het volk voor niets anders geschikt is dan voor ruwen veldarbeid. Wordt haar om de een of andere reden daartoe de gelegenheid ontnomen, waar kan zij dan elders het onmisbare geld verdienen?

SLOTSOM.

Ik heb getracht mij bij mijn beschouwingen steeds op een objectief standpunt te plaatsen en zoodoende zoowel de licht- als de schaduwzijde naar waarheid te schetsen. Naar mijn overtuiging is het stadium, waarin Java op het oogenblik verkeert, de suikercultuur, niettegenstaande de gebreken, die haar aankleven, onmisbaar. Ook ben ik stellig overtuigd, dat het de zedelijke plicht der Regeering is de economisch zwakkere partij, dus den inlander, voor zooveel dit in haar vermogen is, te steunen, in het bijzonder door het vaststellen van Regeeringswege van een billijke huursom, wat zonder eenig bezwaar kan geschieden, omdat daardoor de belangen van beide partijen zullen worden gebaat.

Laten wij niet angstvallig blijven vasthouden aan een theoretisch beginsel, waarvan de toepassing in de tegenwoordige wetgeving juist het tegenovergestelde heeft uitgewerkt van hetgeen de wetgever verwachtte. De minister DE WAAL voorzag indertijd reeds de mogelijkheid, dat de wet van 1870 in de toepassing moeilijkheden zou kunnen opleveren, die aanleiding zouden moeten geven tot verandering van stelsel, al verwachtte hij dit niet. In de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 28 Mei 1870 zeide de Minister o.a.: „Later zal één van beide „gebeuren: *„òf men ondervindt, dat het doel van deze wet niet „bereikt kan worden, men stuit op zooveel bezwaren tegen de op-„heffing van de verpligte in de vrijwillige kultuur,* **dat de Regeering, die er dan zijn zal, besluit op de wet terug te komen:** òf, en dit is mijne overtuiging, *men heeft gedurende „een aantal jaren de vruchten geoogst van de agrarische wet, die „geoorloofd verklaart hetgeen vroeger slechts oogluikend werd „toegelaten, namelijk overeenkomsten met de bevolking tot het „gebruik van hare gronden*".

Door de lagere grondhuren steekt de tegenwoordige toestand ongunstig af bij dien tijdens de Gouvernements-cultuur; juist het tegenovergestelde van hetgeen de wetgever verwachtte als gevolg van de aan de fabrikanten verleende vrijheid tot het aangaan van overeenkomsten met de bevolking voor het gebruik van haar gronden. De Regeering wenschte een geheel vrije cultuur in het leven te roepen, maar het resultaat is geweest, dat vrijheid van contracteeren voor den inlander slechts in naam bestaat. De dwang nam eenvoudig een anderen, maar niet in allen deele een beteren vorm aan, een onvermijdelijk gevolg van de toestanden in de inlandsche maatschappij. *Vrije suikercultuur* bestaat tegenwoordig alleen op papier; zij *kan* niet in werkelijkheid bestaan bij de huidige inrichting der inlandsche maatschappij en het gebrek aan weerstandsvermogen van den inlander. Waar wij in de tegenwoordige omstandigheden de suikercultuur niet kunnen missen, is het in het algemeen belang dringend wenschelijk, dat er geschikte gronden in voldoende uitgestrektheid voor de fabrieken beschikbaar zijn, mits een regeling kan

worden getroffen, waarbij niet alleen de belangen van de suikerfabrikanten, maar ook die van de inlandsche bevolking behartigd worden.

Wij moeten naar mijn meening terug tot het goede van het cultuurstelsel, maar den vrijwilligen handenarbeid behouden, wat in het belang van de bevolking is. Dwang wordt *thans* uitgeoefend door den druk der landrente en door het dorpshoofd, dikwijls de trawant van den fabrikant. Steun ontvangt de landbouwer-verhuurder in het geheel niet. Wanneer de Regeering zich niet langer van inmenging onthoudt, kan zij aan de zwakkere partij, die niet in staat is zelf haar belangen behoorlijk te verdedigen [1]), een zeer krachtdadigen steun verleenen

---

[1]) *Staatsblad* 1901 No. 161 regelt de verplichting van particuliere ondernemingen van landbouw op Java en Madoera tot herstel der door haar karrentransport aan desawegen en daarin gelegen kunstwerken toegebrachte schade. In de toelichtende missive van den eersten *Gouvernements-Secretaris* van 12 April 1901, No. 1066, lezen wij o.a. het volgende:

„De vastgestelde ordonnantie verlangt niet anders en niet meer dan „herstel, door den ondernemer zelven, van de door het transport zijner „producten aangebrachte schade.

„Aan dit verlangen ligt de gedachte ten grondslag, dat de desawegen „te beschouwen zijn als verkeersmiddelen door de *gemeente* voor het „publiek opengesteld om gebruikt te worden *met inachtneming van de „met hunnen aanleg en de wijze van onderhoud overeenkomstige bestemming*, „namelijk als voetpad of voor lichte voertuigen, niet echter voor zware „transporten als de hier bedoelde. In dien gedachtengang is geen „plaats voor eenig recht van den ondernemer, om, *in strijd* met hunne „bestemming, die wegen op de maar al te vaak geconstateerde wijze „te misbruiken; veel minder nog om van de gemeente te verlangen, „dat zij ten overvloede de daarbij teweeg gebrachte schade voor hare „rekening neme.

„Liet het actueel standpunt van ontwikkeling van het gemeentewezen „het toe, ongetwijfeld zou de desa zelve tusschenbeiden komen met „plaatselijke verbodsbepalingen, zoo niet tot tegengang van dergelijke „handelingen, althans tot vrijwaring harer ingezetenen voor geldelijke „uitgaven of verzwaring van hunnen arbeid uit dien hoofde.

„*Nu dit niet te verwachten is, de desa-organisatie immers nog niet „dat stadium is ingetreden, waarin de gemeente ook tegenover den Euro-„peeschen landbouwondernemer hare rechten openlijk vermag te handhaven* „en haar dus slechts zou verblijven — wat echter in het belang der „nijverheid zelve in geen geval aanmoediging zou verdienen, — zich te „doen gelden door daden van eigen rechting als meer dan eens toe-„gepast, het vernauwen bijv. der bruggen, opdat geen transportkar „meer zou kunnen passeeren, moet de Regeering het beschouwen als

door het vaststellen, streeksgewijze, van een behoorlijke grondhuur. Naar mijn meening zou het nuttig zijn te bepalen, dat die grondhuur zou moeten worden uitbetaald in twee termijnen, waarvan de eerste zou kunnen dienen tot voldoening der landrente en de andere een welkome tegemoetkoming zou kunnen opleveren in den tijd van schaarschte, die den rijstoogst voorafgaat. De fabrikant zou in den vervolge niet meer genoodzaakt zijn, het desahoofd in den arm te nemen; de bepaalde huursom heeft hij slechts aan de Regeering af te dragen, die zorgt, dat ze door middel van haar ambtenaren aan de rechthebbenden op geschikte tijden wordt uitbetaald en tevens zorgt, dat de fabrikant verzekerd is tegen dien vastgestelden prijs de noodige geschikte gronden te kunnen verkrijgen.

De voordeelen van een dergelijke regeling voor den fabrikant zijn zeer tastbaar.

Het geknoei en gescharrel met desahoofden, thans onvermijdelijk, dat den beschaafden Europeaan zeer tegen de borst stuit, zal dan tot het verleden behooren. Daarenboven wint de onderneming in waarde, wanneer den fabrikant, van Regeeringswege, zekerheid omtrent het verkrijgen van voldoende gronden wordt gewaarborgd. Dit te zamen zou ruimschoots opwegen tegen de meerdere uitgaven voor grondhuren. Met de door mij voorgestelde regeling zouden dus de belangen van beide partijen gebaat zijn. Alleen door hen, die nog de illusie koesteren, dat de zoogenaamde „vrije suikercultuur" werkelijk vrij is, kan een dergelijke regeling als een stap achteruit worden beschouwd.

„een onderwerp van Staatszorg desverlangd aan de inlandsche bevolking „in dezen de beschermende hand te verleenen".

Waar de Regeering dus zelf erkent, dat de *desa* als lichaam beschouwd niet bij machte is, hare belangen tegenover den Europeeschen ondernemer naar behooren te doen gelden, hoe kan men dan redelijkerwijze verwachten, dat dit het *individu* wel mogelijk zou zijn?

De cursiveering in deze noot is van den Schrijver.

HOOFDSTUK IV.

Beschouwingen over de oorzaken van den tegenwoordigen toestand. — Middelen tot verbetering. — Bevordering der Inlandsche Nijverheid.

Java verkeert op het oogenblik in een toestand van depressie, zooals thans bijna algemeen erkend wordt. Als voornaamste oorzaken van den tegenwoordigen achteruitgang, moeten naar mijn meening, zooals ik reeds in *De Indische Gids* van 1902 schreef, beschouwd worden:

a. sterker toeneming van de bevolking dan van de productie;

b. minder verdiensten van de bevolking bij de Gouvernements-koffiecultuur en bij de particuliere cultures, dit laatste gedeeltelijk ten gevolge van een te groot aanbod van werkkrachten;

c. treurige toestand van den veestapel in vele streken, en

d. achteruitgang der inlandsche nijverheid en van de vischerijen.

De oorzaken van den tegenwoordigen toestand zijn geen plotseling optredende factoren geweest, die niemand kon voorzien. Integendeel, het zijn maatschappelijke ziekteverschijnselen, die de opmerkzame toeschouwer sedert jaren en jaren kon waarnemen. Zoo wees b.v. Prof. VETH reeds 28 jaar geleden op het gevaar van toekomstige overbevolking. Maar toch verwekte dertien jaar geleden mijn brochure, waarin ik heb aanbevolen tijdig maatregelen te nemen tot bevordering der emigratie van Javanen, algemeene hilariteit, en werd mijn geschrift beschouwd als een bewijs van onnoodige, ja dwaze voorzorgelijkheid.

Met de overbevolking hangt de treurige toestand van den veestapel gedeeltelijk te zamen, die evenmin als de achteruitgang van

inlandsche industrie en visscherij in een tijdsverloop van slechts enkele jaren ontstaan is.

Hoe het mogelijk is geweest, dat dergelijke maatschappelijke euvels zoo lang hebben kunnen bestaan en een dusdanigen omvang hebben kunnen aannemen, hoop ik later te behandelen. Ik wensch er echter reeds dadelijk op te wijzen, dat men den huidigen toestand niet heeft te beschouwen als teweeggebracht door toevallige omstandigheden, maar wel als een gevolg van diepgewortelde misstanden, die zich in den loop der jaren geleidelijk ontwikkeld hebben, maar thans een bedenkelijk karakter hebben aangenomen en in de toekomst steeds zullen verergeren, wanneer men niet tot krachtdadige bestrijding overgaat. De reden, waaraan het te wijten is, dat men eerst thans wenscht in te grijpen, terwijl daartoe reeds jaren geleden aanleiding te over was, zal ik later trachten aan te wijzen. Sommiger meening, als zou men hier met tijdelijke en voorbijgaande verschijnselen te maken hebben, die zich met geduld en leiding mettertijd ten goede zullen schikken, kan ik volstrekt niet deelen, omdat het mij voorkomt, dat de tegenwoordige toestand zich niet ten goede zal keeren, wanneer men slechts geduld oefent en eenige leiding geeft. De kwaal waaraan Java lijdt, is niet een acuut ziektegeval, maar heeft een chronisch verloop.

Waar de bevolking steeds blijft toenemen, de te ontginnen gronden in kwaliteit en kwantiteit steeds achteruit blijven gaan, en de Javaan de kracht, energie en kunde mist om uit eigen beweging veeteelt, industrie, visscherij en landbouw uit hun verval op te heffen, is het te verwachten, dat Java achteruit zal blijven gaan, tenzij krachtig ingegrepen worde. Geenszins ontveins ik mij echter, dat in de praktijk vele bezwaren zullen moeten worden overwonnen, wanneer men op doeltreffende wijze hulp wil bieden, daar men veel, wat in den loop der jaren verzuimd werd, heeft in te halen en in het gunstigste geval slechts op een passieve houding der bevolking mag rekenen. Omdat Java dergelijke perioden, zij het ook onder eenigszins andere vormen, reeds vroeger heeft doorgemaakt, kunnen wij van de lessen der geschiedenis profiteeren, en dit te eerder nu door ons op het volkskarakter, dat zich van

nature niet spoedig wijzigt, weinig of geen invloed is uitgeoefend. Het bekende rapport van den Commissaris-Generaal DU BUS DE GHISIGNIES van 1 Mei 1827 bevat een uitvoerige beschrijving van den toenmaligen toestand, die in veel opzichten met den tegenwoordigen overeenkomt.

Weliswaar behartigde DU BUS dikwijls in de eerste plaats de belangen van het moederland, terwijl thans het welzijn van Java op den voorgrond staat, maar dit verschil van opvatting behoeft ons niet te beletten om van het feitenmateriaal (ik spreek hier niet van bespiegelingen en gevolgtrekkingen), dat in het rapport is nedergelegd, gebruik te maken, omdat het een trouw en helder beeld geeft van de economische toestanden.

Java verkeerde op het oogenblik van zijn komst in een staat van verval, en dreigde een lastpost voor het moederland te worden in den onmiddellijk aan het cultuurstelsel voorafgaanden tijd, zoodat men in menig opzicht in het rapport van DU BUS dezelfde klachten en bezwaren te lezen krijgt, die wij in onzen tijd zoo dikwijls hooren. Over den *economischen toestand der inlandsche bevolking* deelt DU BUS o.a. het volgende mede.

Rapport van DU BUS.	**Vergelijking met den tegenwoordigen toestand.**
a. De gemeene Javaan van wien het Gouvernement de belasting der landrente trekt, is op het einde van het jaar even rijk en wordt voor zeer geschikt gehouden, als hij zonder de instigatie van zijn hoofden en uit eigen beweging de zaaipadie heeft bewaard tot een volgend jaar tot bebouwing zijns aandeels in de rijstvelden, tot de desa waarin hij woont, behoorende.	In dit opzicht zijn de toestanden geheel dezelfde gebleven. De Javaan staat na driekwart eeuw nog precies op hetzelfde punt.

b. Om slechts de *rijst* te noemen, die voor onze Europeesche markten weliswaar niet of nauwelijks in aanmerking komt, maar waaromtrent Java in vroeger dagen de voorraadschuur was van nagenoeg alle overige compagnies-bezittingen, hoe zeer is die uitvoer niet achteruitgegaan. Het verlies van de Kaap, Ceylon en de kust van Coromandel heeft eene leverantie van drie à vierduizend koyangs doen ophouden, die jaarlijks daarheen gezonden werden; terwijl op de eilanden, die Java omringen, vele omstandigheden vereenigd en onder deze in geene geringe mate de steeds klimmende prijzen van het product, overal den eigen landbouw aangemoedigd, en den uitvoer van dit artikel op Java meer en meer beperkt hebben.

Ik zeg dit niet, omdat ik de zaak op zich zelve juist voor zulk een groot ongeluk houde. Menigeen hier op Java beschouwt alsnog de rijstcultuur als de eenige of althans nagenoeg, waarvoor het land of zijne bewoners berekend zijn. Wat deze betreft, zoo zal ik daar later op terugkomen; doch wat het eerste aangaat,

Terwijl DU BUS spreekt van een verminderden rijstuitvoer, kan Java thans niet in eigen behoeften voorzien. Waar in het aangehaalde rapport melding wordt gemaakt van het verdwijnen van zooveel andere artikelen van uitvoer, zou ik voor het tegenwoordige willen zeggen: het tenietgaan of kwijnen van zooveel inlandsche industrieën.

zoo strookt deze stelling of veronderstelling voorwaar in geenen deele met den naam, waarmede onze groote mededingers in koloniaal bezit en te dier zake goede beoordeelaars dit gezegend eiland zoo gaarne bestempelen als de schoonste kolonie op den aardbodem. Wel integendeel, in zooverre eene te uitgebreide rijstcultuur de ontkieming en ontwikkeling van andere meer winstgevende, en de Nederlandsche handel en scheepvaart meer voedsel gevende culturen, mag gerekend worden in den weg te staan, zoo kon deze beperking van aanvraag en uitvoer meer ten voordeele dan ten nadeele van Java zijn tegengevallen. Doch instede van naast dien verminderden uitvoer van rijst zooveel andere artikelen van uitvoer te zien verdwijnen, had dan ook, om de zaken slechts op hetzelfde standpunt te houden, eene andere productie van uitvoer den verminderden uitvoer van rijst moeten vervangen en zulks is het geval niet geweest.

Hetzelfde, en in nog veel hooger mate, is waar ten aanzien der lijnwaden. Java in vroeger tijd ontbood de fijnere soorten van de kust, maar van die van

Terwijl DU BUS onder de oorzaken van den ongunstigen toestand, naast den verminderden uitvoer van rijst, het verdwijnen van zooveel andere artikelen van uitvoer noemt, kan men in onzen tijd ook weer opmerken, dat vele inlandsche industrieën zijn te niet gegaan of kwijnen.

dagelijksch gebruik voorzag het zichzelf en den Archipel grootendeels mede. Bij ladingen gingen zij van Java uit en verspreidden zij zich over de omliggende eilanden. Thans voeren wij op Java en in den Archipel onze Nederlandsche lijnwaden in en doen de Engelschen voor Singapore hetzelfde met de hunne. Onder dit conflict gaat de eigen fabricatie te niet en vleijen zich onze vaderlandsche fabrieken die wel spoedig geheel te zullen kunnen vervangen. Het zij verre wederom, dat ik eene omstandigheid als deze, zoozeer geschikt om het geheele handelsverkeer tusschen den moederstaat en zijne kolonie te verlevendigen en onze nationale nijverheid te bevorderen, uit welk oogpunt ook, als een ongeluk zou willen aangemerkt hebben. De inlander zelf kan er niet dan bij winnen vermits hem de keuze vrij blijft en hij onze waar wel niet de voorkeur zal geven, indien zij dit niet op de een of andere wijze verdient en hij er zijn belang niet bij vindt. Maar zoo Java nu reeds voor geen onaanzienlijk bedrag, en weldra zoo wij hopen voor een veel aanzienlijker, die lijnwaden van ons overneemt, die het nog zoo

onlangs uit zich zelf trok, ter eigene voorziening eerst en tot die zijner naburen wijders; zoo had, al wederom om de zaken alleen op hetzelfde standpunt te houden, reeds *voor jaren* [1]) eene andere productie van uitvoer, ten gelijken bedrage die der lijnwaden, naarmate deze afnamen, moeten vervangen, om in de eerste plaats de lijnwaden te dekken, die nu ter consumptie van Java zelf worden ingevoerd, en in de tweede plaats de lijnwaden te vervangen, die Java voormaals tot den uitvoer produceerde. Ook dit is niet geschied.

Het bezwaar, dat in den tijd van DU BUS voor Java voortvloeide uit den invoer van lijnwaden, geldt ook thans nog. Er is geen tak van inlandsche nijverheid, wier uitvoer opweegt tegen den stroom van buitenlandsche artikelen, die op de Javaansche markten geworpen wordt.

In dit euvel kunnen de Europeesche cultures, zelfs de belangrijkste, de suikerindustrie, [1]) slechts gedeeltelijk voorzien. Door de groote daling der loonen en andere oorzaken neemt het geld, dat zij in omloop brengen, echter niet toe, naarmate het bevolkingscijfer stijgt.

c. De hooge prijzen van zijn producten, zelfs onafhankelijk, dat zij uitzichten en verwachtingen hebben doen geboren worden, die zich nooit verwezenlijken konden, hetgeen altijd een ongeluk is, hebben Java's welstand weinig bevorderd. In zooverre zij den inlander het loon van zijn arbeid verhoogd hebben, heeft hij er naar zijn

Na het aftreden van DU BUS kwam het cultuurstelsel en bracht geld onder de bevolking in omloop. Als voortzetting van het cultuurstelsel vinden wij uitbreiding der Europeesche particuliere industrie, en als gevolg daarvan een tijdelijke toeneming van inkomsten voor de

[1]) De cursiveeringen in deze aanhalingen uit het rapport van DU BUS zijn van den Schrijver van dit werk.

[1]) Wat thans de suikercultuur is, was in den tijd van DU BUS zelfs in nog sterker mate, de koffiecultuur. In 1825 bedroeg de uitvoer van Java *f* 11.339.501, waarvan voor een waarde van *f* 8.606.282 aan koffie.

geest, die niet tot sparen geneigd is, beter van geleefd en zijn de winsten ook verteerd naarmate zij gemaakt zijn. In zooverre zij een zeer aanzienlijken invloed op 's Gouvernements inkomsten gehad hebben, heeft dit er ook zijne uitgaven naar geregeld en hebben zij alzoo ook van dien kant niet bijgedragen tot den duurzamen welstand der kolonie.

d. Ik vermeen althans voor voldongen te mogen houden, *dat Java's productie, en wel in de eerste plaats die van uitvoer, niet alleen in geen de minste verhouding staat noch tot deszelfs grond en vruchtbaarheid, noch tot deszelfs bevolking*, maar dat zij thans verre beneden datgene gedaald is, wat zij ooit in vroeger dagen is geweest; terwijl de veranderde omstandigheden op zoovele punten als hierboven behandeld zijn eene veel grootere productie van uitvoer noodzakelijk maken, niet alleen om het beinlandsche bevolking. Daartegenover stond echter een sterke uitbreiding van de begrooting, terwijl belastingen verhoogd werden en de feitelijke nooden van Java onbevredigd bleven. Daarna volgde een terugslag. Er kwam overvloed van werkkrachten, de prijzen der producten van de Europeesche cultuurondernemingen daalden, terwijl de uitbreiding der rijstcultuur geen gelijken tred hield met de toeneming der bevolking, zoodat wij ook nu wederom staan voor hooge bestuursuitgaven, die te groot zijn in verhouding tot de draagkracht der bevolking.

Ofschoon wij thans gelukkig niet behoeven te zeggen, dat Java's productie verre beneden datgene gedaald is, wat zij ooit in vroeger dagen is geweest, geldt ook thans nog, dat die productie veel te gering is in verhouding tot de uitgestrektheid, vruchtbaarheid en bevolking.

zit dezer kolonie eenig naamwaardig belang te verzekeren voor het moederland en voor deszelfs nijverheid, handel en scheepvaart, maar om ze ook, geheel onafhankelijk van dien, met de uiterste behoeften van den invoer in behoorlijke overeenstemming te brengen.

e. Zeker, de landbouw is een eerste tak van nijverheid in ieder land en die krachtig medewerkt tot de algemeene welvaart; maar hij is de eenige niet en kan zulks niet zijn. Ik wil mij hier eeniglijk op de ondervinding beroepen, die in vroeger of later tijd geen land aantoont, welks bevolking enkel van den landbouw levende (en dan nog wel enkel van eerste voedingsmiddelen), wèl heeft gevaren en zich boven een uiterst bekrompen levensstandaard heeft weten te verheffen.

Waar, door het tenietgaan der inlandsche nijverheid op Java, zich alles op den landbouw werpt of tracht te werpen, mag men ook in onzen tijd aan deze woorden van DU BUS wel de noodige aandacht schenken.

f. Maar de onderneming van nieuwe cultures vordert nog al iets. Lust en opgewektheid, al bestonden die, zijn niet voldoende. Daar behoort alsmede kennis toe en de middelen om die te verkrijgen. Daar behooren uitgaven toe en de middelen om die te kunnen bestrijken; niet alleen in afwachting dat de ondernomen cultuur

Zonder eenige wijziging op het tegenwoordige toepasselijk.

hare vruchten afwerpt zoo de proeve slaagt, maar om, waar zij mislukt, als aan iedere eerste proeve zoo zeer eigen is, het geleden verlies te kunnen dragen en te kunnen volharden in de hoop van een tweede en derde reis beter te slagen.

g. DU BUS maakt in den loop van het rapport herhaaldelijk gewag van het zonderlinge verschijnsel, dat bij een overvloed van woeste gronden, de ontginningen zoo traag voortschrijden, en haalt met instemming de woorden aan van den Resident van Cheribon: „Il est, je crois, assez certain, „que la population a augmenté „considérablement. Malgré qu'on „puisse objecter à ceci que „toutes les années de nouvelles „terres soient défrichées, *je „crois cependant que ces nou„veaux champs n'ont point „augmenté en proportion de „l'accroissement de la popula„tion et de son bien-être,*" waarop DU BUS laat volgen: „De „cursief gedrukte volzin ter be„vestiging van het door mij ter „nedergestelde overnemende, „laat ik de slotwoorden van den „schrijver voor diens rekening. „Met terugzien op den druk van „vroeger tijden, mag het waar

Wij zien dus in het begin der negentiende eeuw hetzelfde verschijnsel als thans: de ontginningen houden geen gelijken tred met de toeneming der bevolking.

De oorzaken daarvan waren echter destijds geheel andere dan tegenwoordig. Volgens DU BUS voornamelijk druk der landrente, terwijl in den tegenwoordigen tijd gebrek aan geschikte gronden de hoofdoorzaak is. Maar het is een opmerkelijk feit, dat wij 75 jaar geleden, dezelfde klacht hooren als thans: de bouwgrond ver-

„zijn, dat de Javaan in wel-
„stand toegenomen is; maar op
„zich zelf beschouwd, weet ik
„geen stelliger bewijs tegen
„dien zoo hoog uitgekreten wel-
„stand der bevolking op Java,
„dan dat in zulk een land als
„zij bewoont, zij hare ontginnin-
„gen nog niet eens weet bij te
„houden."

h. En wanneer, na lang tijdsverloop, alle gronden op Java zullen ontgonnen zijn, zal het over zijne geheele oppervlakte eene bevolking bezitten, volmaakt dezelfde als die thans een gedeelte dier oppervlakte bewoont en bebouwt; eene bevolking namelijk, die overal opeengedrongen zal bestaan uit ettelijke millioenen pachters van heele en halve en kwart morgen gronds, elk bouwende ter verkrijging van zijn voedsel; elk rijstbouwende en anders niet, elk bouwende tegen de verdiensten van den blooten daglooner; elk ter voldoening van eerste levensbehoeften, verterende, wat zijn stukje gronds hem geeft en zijn landrente hem laat.

i. Gronden zijn genoegzaam voorhanden en ook armen om hem te bebouwen, maar den Javaan ontbreken de noodige kennis en kapitalen.

meerdert niet in dezelfde mate als de bevolking toeneemt [1]).

Ofschoon men de Javaansche landbouwers geen pachters kan noemen in den Europeeschen zin van dat woord, is hun toestand tegenwoordig geheel overeenkomstig de voorspelling van DU BUS.

Gronden zijn tegenwoordig niet meer genoegzaam voorhanden, zooals in den tijd van

[1]) Zie Hoofdstuk I blz. 16.

DU BUS, maar wat deze van gronden zegt, geldt thans van bruikbare materialen voor verschillende takken van nijverheid, die op Java zouden kunnen bloeien.

j. En zoo zal onder de bestaande orde van zaken onze industrie wel verre van die van den Javaan aan te wakkeren en daaruit zelve nieuwe krachten te ontleenen, wel integendeel geen andere strekking hebben, dan om zijne, reeds zoo geringe mate van nijverheid meer en meer uit te dooven, hem meer en meer te verarmen, met geen anderen uitslag voor haarzelven, dan om zich wederkeerig, door die toenemende verarming van den Javaan, steeds nauwer en nauwer perk te zien stellen.

Ditzelfde geldt nog in den tegenwoordigen tijd, wanneer men het woord „kolonisatie" in eenigszins ruimen zin opvat en daaronder niet bepaaldelijk verstaat de persoonlijke vestiging van Europeesche kolonisten, maar de ontwikkeling der hulpbronnen van het land met Europeesch intellect en kapitaal.

Ter voorziening in zoovele en velerhande ongelegenheden is maar één middel voorhanden; en dit middel enkel te vinden in eene kolonisatie van gegoede Europeesche planters, die handenarbeid met billijke dagloonen zullen betalen en voor de geheele bevolking van Java een nieuw veld van industrie en nijverheid zullen openen, gelijk zij nog niet gekend heeft en haar te meer welkom zijn mag, als bepaalde dagloonen voor

handenarbeid veel meer berekend zijn, dan eigen culturen, voor dien staat van nog kindsche en zeer onontwikkelde beschaving, waarop die bevolking tot nog toe is gekomen, en waaromtrent maar één stem is.

k. Al wat nieuw is, is onzeker en die goede kansen beproeven wil, moet er kwade wagen. Zoo een goed stelsel van landbezit den Europees op Java een uitweg opent, zal wel menige onderneming nog mislukken, vóór Java al die culturen zal hebben zien ontwikkelen en bloeien, waarvoor zijn gezegende bodem berekend is.

Ook in onzen tijd zal men er rekening mee dienen te houden, dat de vestiging van nieuwe industrieën niet zonder moeite en bezwaren te bereiken is.

l. Op bladz. 16 en 17 van het rapport wordt er op gewezen, dat Java, in tegenstelling met de West-Indische volksplantingen, die arbeidskrachten van elders moeten aanvoeren, in het bezit is van eene *zeer aanmerkelijke en steeds toenemende* eigen bevolking, eigenaardig aan den landbouw overgegeven en alzoo geen kolonisatie behoevende. Het is juist deze omstandigheid, die eene kolonisatie voor Java in den hoogsten graad noodzakelijk maakt, eene kolonisatie niet van armen om den grond te bearbeiden, maar van kapitalen, om

de armen, die er zijn in beweging te brengen. Java telt op zijn bebouwde gronden driemaal meer bevolking dan er onder zekeren welstand en levensgenot op leven kunnen. Maar hoe leven zij er dan ook?

Wat in den tijd van DU BUS voor een *gedeelte* der bevolking van Java gold, is nu op een *groot gedeelte* daarvan toepasselijk.

.....

Ja, ook wat de rijst tot voeding betreft, is het er zoo verre af, dat de geheele bevolking die in alle jaargetijden door kan magtig worden, dat, al ging er geen korrel van naar buiten, de jaarlijksche oogst, op verre na, niet voldoende zijn zou, om de geheele bevolking het geheele jaar er mede te voeden.

m. De groote zaak voor ons komt mij altijd voor te zijn onze Nederlandsche kapitalen in het spel te brengen, de belangstelling onzer landgenooten op te wekken. Daarnaast wijken alle bedenkingen van ondergeschikten aard.

Thans meer dan ooit van toepassing.

n. In bijlage L. van het rapport, bevattende een missive van den waarnemend Raad van Indië J. C. GOLDMAN, van 15 December 1826, vindt men de volgende opmerking:

Maar dit volk is nog niet op die hoogte gebracht, dat hetzelve het gepaste gebruik kan maken van de middelen, welke hetzel-

ve bezit: het heeft, over het algemeen, geen eigen nijverheid, geen energie genoeg om zelf te scheppen, of uitgebreide kennis genoeg om ondernemingen van grooten omvang te kunnen omvatten. Om bijvoorbeeld deszelfs middelen te doen dienen tot vermeerdering van welvaart, opwekking van beschaving en weelde, en bevordering van volksgeluk, daarin zijn zij nog kinderen, waarom zij, zoolang het nog noodig is, moeten geleid worden.

Na driekwart eeuw staat het volk nog juist op dit standpunt.

In het voorgaande heb ik mij tot hoofdzaken beperkt, waarnaast ik nog vele andere aanhalingen uit het rapport van DU BUS zou kunnen stellen, waaruit blijkt dat de toenmalige toestand ook in andere opzichten overeenstemming vertoont met den tegenwoordigen, b.v. ten aanzien van den woeker, die toen even welig tierde als thans, enz.

De economische toestand van Java in het tijdperk, onmiddellijk voorafgaande aan het cultuurstelsel, heeft met den tegenwoordigen voornamelijk de volgende punten van overeenkomst: algemeene achteruitgang, onvoldoende toeneming der ontginningen tegenover de groote vermeerdering der bevolking en, bij een steeds toenemenden invoer, wanverhouding tusschen Java's productie en de vruchtbaarheid van den bodem en de talrijkheid der bevolking, die de bekwaamheid, de energie en het kapitaal mist om hetzij op gebied van den landbouw, hetzij op dat van de industrie, nieuwe bronnen van inkomsten te openen.

Herhaaldelijk wijst DU BUS er op, dat een groote invoer, op zichzelf beschouwd, volstrekt geen ramp is, waar niemand de Javanen dwingt de ingevoerde artikelen te koopen en zij het dus kunnen en zullen nalaten, wanneer zij er niet het een of ander

voordeel in zien. Maar dan behooren naast grooteren invoer ook nieuwe takken van uitvoer te ontstaan, die daar minstens tegen opwegen.

Ditzelfde geldt ook thans nog. Bij alle overeenkomst bestaat echter één groot verschil. Vijf en zeventig jaar geleden telde Java ± zes millioen zielen en was het nog rijk aan onontgonnen woeste gronden. Thans vindt men er een bevolking, die spoedig 30 millioen zielen zal bedragen, steeds blijft toenemen en waarvan de groote massa nog op hetzelfde peil van ontwikkeling staat als 75 jaren geleden, terwijl in vele streken reeds niets meer te ontginnen valt.

Voor ons doel is het van groot nut in hoofdtrekken na te gaan, welke hoofddenkbeelden den koers onzer koloniale politiek beheerscht hebben, sedert DU BUS zijn bekend rapport schreef.

DU BUS zag alle heil in kolonisatie door Europeanen, in dien zin, dat aan hen woeste gronden in erfpacht zouden worden uitgegeven. Zij zouden de noodige kennis, maar bovenal het kapitaal moeten aanbrengen. De dringende geldverlegenheid van het moederland is oorzaak geweest, dat dit denkbeeld toen niet tot uitvoering is gekomen. Op grond der ondervindingen, in later jaren opgedaan, kunnen wij echter zeggen, dat het zeker niet ten volle aan de verwachtingen van den ontwerper beantwoord zou hebben en de erfpachtslanden niet zouden zijn geworden tot kweekplaatsen van kennis en ontwikkeling van den kleinen man, die er volgens DU BUS een ruim bestaan zou kunnen vinden en op zijn beurt de verkregen kundigheden onder zijn landgenooten zou verbreiden. DU BUS bestrijdt in zijn rapport de opvatting van den Directeur MYLAN, die van meening was „*dat „een stelsel van Europeesche kolonisatie de winsten, voor zooverre „die te behalen zijn, alle van den Javaan op den Europeeschen „ondernemer zal overbrengen, of, dat de inlandsche bevolking „daarbij zal afdalen tot den staat van bloote daglooners, niet „meer dan hun schamel onderhoud vindende door hunnen han„denarbeid, en onbekwaam om onmiddellijk iets te kunnen bij„brengen tot de behoeften van den Staat.*" De geschiedenis heeft echter geleerd, dat het inzicht van den Directeur in veel opzichten juist was.

Na 1870 is het denkbeeld van DU BUS, uitgifte van woeste gronden in erfpacht, voor een groot gedeelte uitgevoerd, waardoor geld in omloop is gekomen, wat een niet te onderschatten factor is. Een veel duurzamer voordeel zou men hebben kunnen verkrijgen door de bevordering van de kennis en ontwikkeling, nóódig voor de verbetering van landbouwmethoden en het ontstaan van eigen industrie enz., wat echter geheel verwaarloosd is.

De finantieele nooden van het moederland verschaften aan het cultuurstelsel, voorgestaan door VAN DEN BOSCH den voorrang boven de andere stelsels, die in aanmerking kwamen, omdat van het cultuurstelsel onmiddellijk geldelijke inkomsten te verwachten waren. Wel was het daarbij aanvankelijk de bedoeling geen dwang op den Javaan uit te oefenen, maar al ras kwam men tot de overtuiging, dat zonder dien dwang niets te bereiken was. Bij de botsing van belangen zegevierden natuurlijk die van het moederland; geld zou en moest er zijn en geld kwam er, maar hoe!

Het cultuurstelsel heeft veel voorstanders gehad, maar nog meer felle bestrijders. Thans, nu wij het kunnen beschouwen als behoorend tot een afgesloten tijdperk, kunnen wij onbevangener en onpartijdiger oordeelen dan tijdgenooten. De grondfout lag in het doel, waarmede de dwangcultuur werd ingevoerd, en de wijze waarop dienovereenkomstig de opbrengsten besteed werden, minder in het denkbeeld van *dwang* op zichzelf. Want het blijft zeer de vraag, of zonder eenigen dwang Java uit den toestand van achteruitgang, waarin het toen verkeerde, opgeheven zou zijn op de geleidelijke wijze, die DU BUS voorstond. Latere ervaringen zijn op dit punt niet bemoedigend geweest. De voornaamste cultuur, die op het oogenblik nog gedreven wordt, n.l. de suikercultuur, heeft zich geleidelijk ontwikkeld uit het cultuurstelsel. Naar veler meening zou zonder het cultuurstelsel Java tot veel grooter ontwikkeling zijn gekomen; maar daartegenover stel ik de vraag: waar is de tak van landbouw of nijverheid, die zich als evenknie der suikercultuur kan handhaven en nà 1870 is ontstaan?

Ik ga verder en waag het, twijfel te opperen of de suikercultuur wel ooit vasten wortel zou hebben geschoten zonder het cultuur-

stelsel, mij daarbij steunende op het feit, dat ook thans nog, bij den grondverhuur, de vrijheid wel in naam, maar niet inderdaad bestaat.

Wij zien nu duidelijk de schaduwzijden van het cultuurstelsel en zijn daarom geneigd alles, wat daarop betrekking heeft, te veroordeelen, maar is dit wel billijk?

In 1830 kwamen drie stelsels in aanmerking:

I. Wering van Europeanen op Java, met uitzondering van hen, die noodig waren voor het bestuur der kolonie.

Dit standpunt werd toen door vele ambtenaren ingenomen. De volgende woorden van den Directeur der Landelijke Inkomsten en Directe Belastingen, MYLAN, (Bijlage C van het rapport van DU BUS) geven vrijwel de redeneering terug van de voorstanders dier opvatting:

„Aan den anderen kant ziet men eene nijvere bevolking, van „welke bijna zonder onderscheid de landbouw de hoofdbezigheid „uitmaakt, aangemoedigd door haar onverdeeld de vruchten van „haren arbeid te laten genieten, zich de middelen te verzamelen „om in alle directe en indirecte belastingen aan het Gouverne„ment haar aandeel op te brengen niet alleen, maar ook zich een „vermogen te scheppen, hetwelk zij wederom besteedt in artikelen „van weelde en behoefte, die grootendeels de voortbrengselen zul„len zijn van onze vaderlandsche kunstvlijt en nijverheid."

De Europeesche kolonist werd door hen, die zich op dit standpunt plaatsten, bij voortduring bij elke voorkomende gelegenheid en tot zelfs in druk en semi-officieel beschouwd en afgeteekend als de parasietplant, die voedsel en sappen nutteloos verteert en zich tusschen den inboorling en de Regeering inwringt. (Rapport DU BUS).

De Commissaris-Generaal DU BUS merkte zeer terecht op, dat dit stelsel, voorgestaan onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN, na het vertrek der Commissarissen-Generaal ELOUT en BUISKES, op finantieel gebied tot groote teleurstellingen heeft geleid. DU BUS verwachtte niet, dat dit systeem in de toekomst betere resultaten zou kunnen geven en

b.v. het noodzakelijk bedrag ter bestrijding van de bestuurskosten zou kunnen opleveren.

II. Het op groote schaal uitgeven van gronden aan Europeanen in erfpacht, de zoogenaamde „Kolonisatie der Europeezen."

DU BUS ging uit van het denkbeeld, dat Java, naast individueel bezit, slechts kennis en kapitaal noodig had om den arbeid der bewoners winstgevend te maken.

Voorloopig wilde hij de gronden in erfpacht uitgeven op langen termijn. Waar de ontginningskosten in den beginne zwaar op den ondernemer zouden drukken, zou de Staat volgens DU BUS slechts een geringe vergoeding moeten eischen, maar toch, omdat de gronden in den loop der jaren zeer in waarde zouden rijzen, later bij verkoop groote voordeelen kunnen genieten. Terwijl het de vraag is, of de cultures en industrie werkelijk een hooge vlucht zouden hebben genomen bij invoering van het stelsel van DU BUS, dat in 1830 niet toegepast kon worden, omdat het geen onmiddellijke baten aan de Nederlandsche schatkist kon verschaffen, moet het, naar mijn meening, als een geluk worden beschouwd, dat de tijdsomstandigheden de uitvoering van de plannen van DU BUS hebben belet. Wanneer de zaken den loop hadden genomen, dien de ontwerper zich voorstelde, dan zouden de vruchtbaarste en beste gronden van Java thans „particuliere landerijen" zijn met alle daaraan verbonden nadeelen. Dan zouden de economische toestanden op Java nog veel ingewikkelder zijn geworden dan ze thans zijn, en zeker niet gunstiger.

III. Het door VAN DEN BOSCH *ontworpen Cultuurstelsel.*

De finantieele resultaten van dit stelsel hebben de verwachtingen van den ontwerper verre overtroffen. Oorspronkelijk bedoeld als hulp voor Java en Nederland te zamen, moest onder den drang der omstandigheden al spoedig alles wijken voor de belangen van de schatkist van het moederland.

Bij de uitvoering kon niet in voldoende mate rekening worden gehouden met de belangen der bevolking. Terwijl in sommige

streken, waar klimaat en bodem gunstig waren, de belooning voor den gedwongen arbeid voldoende mocht heeten, en de resultaten daardoor zeer bevredigend waren, werkte elders hetzelfde stelsel verderfelijk en was het een ramp en een vloek voor de bevolking.

Men moet bij de be- en veroordeeling van het cultuurstelsel echter nooit uit het oog verliezen, dat de groote bezwaren, waartoe de toepassing aanleiding heeft gegeven, niet zoozeer door het stelsel zelf veroorzaakt zijn als door de finantieele behoeften van Nederland. Toen de toestand der Nederlandsche finantiën gunstiger was geworden, verminderde ook de druk van het cultuurstelsel. Wanneer men nagaat hoe de gedwongen suikercultuur in den lateren tijd gedreven werd, kan men zien, dat althans bij die cultuur lichtzijden bestonden.

Er werd in het algemeen in dien tijd van den Javaanschen landbouwer veel gevergd, daar de heeren- en de voornaamste gemeentediensten geheel op hem drukten. De suikerstreken waren daarmede nog extra bedeeld; door het drukke karrentransport hadden de verkeerswegen veel te lijden en moesten noodwendig in vrij goeden staat worden gehouden om het riet naar behooren te kunnen vervoeren. De cultuurdiensten waren daar eveneens zeer drukkend, omdat de cultuur van suikerriet veel zorg vereischt en het plantklaar maken der tuinen op zichzelf reeds een zeer zware arbeid is. Verder had de landbouwer nog steeds het grootste gedeelte zijner sawahs te bewerken.

Tegenover die lasten stonden echter niet onbelangrijke voordeelen. De landbouwers waren de aangewezen personen om de betaalde werkzaamheden bij de gedwongen cultuur te verrichten. Voor den grond, die voor de suikercultuur moest worden afgestaan, werd een ruime grondhuur betaald, waaruit dikwijls zonder bezwaar de landrente kon worden voldaan, die voor de overblijvende sawahs moest worden opgebracht. In de echte cultuurdesa's kende men dus den druk der landrente niet, die meestal onmiddellijk werd afgehouden van de door de Regeering uitbetaalde sommen voor grondhuur en arbeidsloonen. Wel moest er veel gewerkt worden, maar concurrentie had de landbouwer toen niet te duchten, daar de bewerking tegen een vastgestelde som

zijn monopolie was; de niet-landbouwers kwamen daarvoor niet in aanmerking. Verder had de suikercultuur dit vóór, dat de risico van het al of niet slagen van het gewas niet op den inlander drukte.

De omstandigheden brachten bovendien mede, dat heeren-, gemeente- en cultuurdiensten op de meest praktische wijze werden geregeld. De landrenteplichtige Javaansche landbouwer had eveneens de heeren-, gemeente- en cultuurdiensten te verrichten, zoodat bij de regeling van elk dier diensten tevens met de andere rekening moest worden gehouden. Op de dagen, bestemd voor cultuurdiensten, konden onmogelijk zware heeren- of gemeentediensten verricht worden enz. Ofschoon de inlander van nature den zin voor organisatie, orde en regelmaat mist, dwongen dus de omstandigheden tot een praktische indeeling der diensten.

Het hoofddoel der ontwerpers van het cultuurstelsel was geld in de schatkist te brengen. Overeenkomstig hun praktische geaardheid hebben zij den kortsten en zekersten weg ingeslagen om dit doel te bereiken. Mijns inziens hebben zij zich overigens weinig om de goede of kwade gevolgen van hun stelsel bekommerd. Toch hebben enkele der door hen in het belang der schatkist genomen maatregelen ook voor de inlandsche bevolking nuttig gewerkt, o.a. doordat zij althans orde en regelmaat brachten in de vroegere verwarde toestanden. Ook finantieel was de inlander er niet altijd slecht aan toe. Dit blijkt o.a. uit de ook reeds vroeger vermelde opgaven betreffende eene suikerfabriek, die al ten tijde van de Gouvernementscultuur bestond, waar na de afschaffing der gedwongen cultuur de voor grondhuur en bewerking der velden aan de inlandsche bevolking betaalde bedragen vrij belangrijk gedaald zijn [1]).

[1]) BETALINGEN AAN DE BEVOLKING.

Tijdens de Gouvernements-Cultuur.		In 1900.	
a. Grondhuur per bouw.	*f* 25	*a.* Grondhuur, waarvan af *f* 5 landrente. . .	*f* 13
b. Bewerking per bouw.	„ 131	*b.* Bewerking.	„ 102
	f 156		*f* 115

Zonder een meer algemeen onderzoek naar de betalingen aan de bevolking mogen echter, omdat op de hier bedoelde fabriek zeer goedkoop wordt gewerkt, uit de vermelde cijfers geen algemeene gevolgtrekkingen worden afgeleid met betrekking tot de kosten van bewerking. Wel zijn tegenwoordig de grondhuren over het algemeen lager en dikwijls zelfs belangrijk lager dan tijdens het cultuurstelsel.

Ten tijde van de invoering van het cultuurstelsel waren de Indische bestuursambtenaren niet bij machte rekening te houden met de belangen der bevolking wegens de batige-sloten politiek, die de Nederlandsche schatkist voor ondergang moest behoeden, maar waarvan men op Java niet het minste profijt trok. Nederland eischte jaarlijks millioenen, maar aan de meest dringende behoeften der inlandsche bevolking mochten zelfs niet enkele guldens geofferd worden. Zoo schreef b.v. de Gouverneur-Generaal BAUD in 1834 aan den Minister van Koloniën, VAN DEN BOSCH, dat het moeielijk zou zijn in 1835 tien millioen gulden te remitteeren, waarop het antwoord van den Minister was: Zend 18 millioen. Maar toen in datzelfde jaar 1835 de Resident van Banjoemas zich verstoutte 30 gulden per maand aan te vragen ter bevordering van het inlandsch onderwijs, luidde de beschikking der Regeering, dat in zijn voordracht om redenen van algemeene toepassing niet kon worden getreden. Terecht merkt Mr. N. G. PIERSON in zijn „Koloniale Politiek" hieromtrent op: „*om redenen van algemeene toepassing!*" Stelt U „eens voor, dat al de Residenten van Java dertig gulden per „maand hadden aangevraagd voor zulk een overtollige zaak als „het inlandsch onderwijs! Doch vallen wij de Indische Regee„ring niet hard, niet bij haar lag de schuld, maar bij het Opper„bestuur, dat gedurig meerdere remises van haar eischte."

Aan hetzelfde Opperbestuur wijte men dan ook de groote misbruiken, die zich bij de toepassing van het cultuurstelsel hebben voorgedaan. Wanneer het cultuurstelsel met beleid ware ingevoerd en de baten waren aangewend ten behoeve van Java, onder anderen waren besteed om met de volksopvoeding in den ruimsten zin des woords een aanvang te maken, en wanneer dan de

dwang van het stelsel ware verminderd naarmate het peil van ontwikkeling der bevolking steeg, zou datzelfde cultuurstelsel een zegen voor Java hebben kunnen zijn. Niettegenstaande alle fouten en gebreken waarmede het behept was, kan men aan het cultuurstelsel den lof niet onthouden, dat het in onze koloniale politiek der negentiende eeuw het eenige stelsel is geweest, dat op een consequenten gedachtengang berustte.

Als reactie op het dwangsysteem heeft in lateren tijd de leuze: „vrijheid is het hoogste goed voor den inlander," gereedelijk ingang gevonden. Tientallen van jaren hebben wij in onze politiek deze grondstelling gehuldigd, zoodat wij thans over de uitkomsten kunnen oordeelen. Of zijn het per slot van rekening niet de uitkomsten, die de proef op de som leveren, bij het beoordeelen van het al of niet deugdzame van een stelsel onder bepaalde omstandigheden? — Wanneer men let op den economischen toestand, waarin Java thans verkeert, kan men niet tevreden zijn over de resultaten, die verkregen zijn, nadat men in beginsel met de vroegere richting gebroken had. Onbillijk zou het zijn alles te schuiven op de nieuwe richting, want zij kon eerst ingang vinden, toen de slechte gevolgen der onoordeelkundige toepassing van het cultuurstelsel meer en meer aan het licht kwamen. De voorstanders der nieuwe richting zagen zich toen voor een zeer zware taak geplaatst en zijn er m.i. niet in geslaagd een bevredigende oplossing te vinden voor de vele moeilijke vraagstukken, waarvoor zij zich geplaatst zagen. Want de dikwijls verkondigde meening, dat de economische moeilijkheden, die zich tegenwoordig op Java voordoen, van voorbijgaanden aard zouden zijn, blijkt niet houdbaar, wanneer men de oorzaken nagaat, waardoor zij teweeggebracht zijn.

Aan het cultuurstelsel moet, voor sommige streken althans, voor een belangrijk deel de achteruitgang van den landbouw geweten worden. In dit opzicht heeft de nieuwe richting geen verandering ten goede gebracht. Terwijl Professor VETH reeds in 1874 heeft gewezen op het gevaar van overbevolking in een niet ver verwijderde toekomst, is er niets gedaan om dit gevaar te keeren. De veestapel is langzaam maar zeker achteruitgegaan,

zonder dat daarvan eenige notitie werd genomen; hetzelfde geldt van de visscherijen en in de inlandsche industrieën. [1]) Toch waren de bewindslieden met de beste bedoelingen bezield en hebben zij op velerlei gebied getracht verbeteringen aan te brengen. De Europeesche industrie nam onder hun bestuur een hooge vlucht, de hygiënische toestanden werden aanmerkelijk verbeterd, de verplichte diensten verminderd, een groot spoorwegnet kwam tot stand. Het ambtelijk landbezit der inlandsche ambtenaren werd afgeschaft, de opiumregie zal spoedig over geheel Java ingevoerd zijn, met een rationeeler zoutmonopolie werd een aanvang gemaakt, aan irrigatie werd meer zorg besteed, hoofden-, kweek- en dokter-djawa-scholen werden geopend, terwijl het inlandsch onderwijs werd uitgebreid, de postspaarbank werd opgericht, van batige sloten was geen sprake meer, de verplichte koffiecultuur werd aanmerkelijk ingekrompen, enz.

Doch dit alles heeft niet kunnen voorkomen, dat de welvaart achteruitging. Dit op het eerste gezicht zoo vreemde verschijnsel laat zich echter wel verklaren. In de eerste plaats zoeken wij te vergeefs naar de consequente toepassing van eenig leidend beginsel. Hier en daar werd een greep gedaan, de plannen verdrongen elkander en, hoezeer ook met de beste bedoelingen bezield, gaf men zich niet goed rekenschap van de omvangrijkheid van het werk, dat verricht moest worden om Java uit den toestand van verval op te heffen, terwijl men ten slotte soms genoodzaakt was tot het punt van uitgang terug te keeren.

Op een tijdperk van royaliteit volgde gewoonlijk bezuinigingswoede, het bestaande werd dikwijls afgeschaft om later weder met dubbele kosten te worden hersteld. B.v. hoe dikwijls is niet bij de Gouvernements koffiecultuur een ander systeem aangenomen. En met welk een treurig resultaat. Wat ontbroken heeft en nog ontbreekt is een stelselmatig hervormingsplan. Een der slechte gevolgen van de stelselloosheid, die onze koloniale politiek tegen het einde der negentiende eeuw gekenmerkt heeft, is de neerdrukkende invloed, dien het vele nuttelooze en geestdooden-

[1]) Dit is geschreven in 1903.

de werk, dat van de ambtenaren is geëischt, op hen heeft uitgeoefend. Tallooze staten en eindelooze berekeningen werden van hen gevraagd, zonder dat zij er eenig praktisch resultaat van te zien kregen, omdat een nieuw denkbeeld intusschen het oorspronkelijke plan verdrongen had. De stelselloosheid bij de invoering van hervormingen was zoo groot, dat zelfs de inlandsche hoofden er soms op een eigenaardige wijze rekening mede hielden. In Malang b.v. was dertig jaar geleden een flink Regent, die de hebbelijkheid had steeds op onbegrijpelijke wijze te talmen met het uitvoeren van ontvangen bevelen. Toen hem door een controleur de reden daarvan gevraagd werd, gaf hij ten antwoord, dat hij bij het invoeren van nieuwigheden de zaak altijd op de lange baan trachtte te schuiven, daar hij bij ondervinding wist, dat na zes maanden de wind gewoonlijk weer uit een anderen hoek ging waaien. Zoodoende bespaarde hij zich veel nutteloos werk.

Bij het vroegere stelsellooze hervormingswerk werd met veel geld dikwijls weinig bereikt. Een goed doel wordt er weinig mede gebaat, wanneer daaraan op onoordeelkundige wijze groote bedragen worden ten offer gebracht. Ik wijs hierbij op het inlandsch onderwijs, gedurende eenigen tijd zulk een veelbereden stokpaardje. Leermiddelen, die voor de Europeesche scholen te kostbaar of overbodig werden geacht, werden grifweg aan de inlandsche toegestaan. Een inspecteur van het inlandsch onderwijs ging zelfs zoover, dat hij met blijkbare ingenomenheid aan een zendeling-leeraar vroeg, of deze het geen prachtig denkbeeld vond om in de Minehassa een Hoogere Burger School met vijfjarigen cursus voor inlanders op te richten. Het antwoord van den man van de praktijk luidde, dat het idee wel aardig was, maar dat hij niet goed begreep, hoe men later de knappe jongens van het eindexamen heerendiensten zou kunnen laten verrichten.

Van de betrekkelijk aanzienlijke bedragen, die dikwijls nog op onoordeelkundige wijze voor onderwijs aan inlanders zijn besteed, heeft de groote massa der bevolking zoo goed als geen nut of voordeel gehad.

En hoeveel tonnen gouds zijn weggeworpen aan allerlei onuit-

gevoerd gebleven projecten voor irrigatiewerken! Een kort verslag van de lijdensgeschiedenis der afdeeling Grobogan geeft daaromtrent een beter inzicht dan een lange verhandeling en moge daarom hier een plaats vinden.

1855—58	Overweging van de mogelijkheid om de hoofdrivier van Grobogan, de Loesi, bevaarbaar te maken, in verband met belangrijke irrigatieplannen.
1860	Begin der noodige opnemingen.
1861	Voorloopig project gemaakt. Op last van den Resident begonnen met den aanleg van een kanaal.
1861 (einde)	Op last der Regeering staking van de werkzaamheden aan dit kanaal. Nadere opnemingen en onderzoekingen gelast.
1863—69	Nieuw plan ingediend door den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken. Bezwaren der Regeering. De Resident van Samarang wordt aangeschreven om goed toegelichte voorstellen te doen tot verbetering van den toestand der afdeeling Grobogan door middel van partieele irrigatie op niet kostbare en voor de bevolking niet bezwarende wijze. De ingediende projecten worden niet goedgekeurd.
1869	De Directeur der Burgerlijke Openbare Werken wordt aangeschreven om nadere voorstellen te doen betreffende de irrigatie van Grobogan, ook met betrekking tot irrigatie door middel van „wadoeks". [1]
1870	Aan den Controleur van Grobogan wordt een onderzoek opgedragen naar de urgentie van wadoeks. Deze ambtenaar acht den aanleg van twee proefwadoeks wenschelijk.

[1] Gegraven vergaarbakken.

1872	Twee proefwadoeks aangelegd. Omtrent de uitkomsten wordt niets bekend, maar verdere uitbreiding blijft achterwege.
1876	Hervatting der opmetingen in Grobogan.
1883	Een nieuw avant-project wordt ingediend.
1885	Als beginsel wordt aangenomen, dat in de eerste plaats de verbetering van reeds bestaande gebrekkige irrigatiewerken ter hand moet worden genomen ; het project 1883 blijft daardoor buiten behandeling tot 1890.
1890	Het project 1883 wordt opgenomen in een door den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken ingediend algemeen irrigatieplan voor geheel Java.
1891	De opnemingen in Grobogan worden hervat ter verdere uitwerking van het avant-project van 1883.
1893	Nadere proefnemingen ter bepaling van de bodemgeaardheid.
1893 (April)	Aanbieding der ontwerpen van de eerste sectie van het hoofdkanaal.
1893 (einde)	Het eindontwerp van de sluizen in de Loesi met inlaatsluizen wordt ingediend.
	De Indische Regeering acht een nieuw onderzoek wenschelijk omtrent het al of niet dringend noodzakelijke der onderneming. Dit onderzoek wordt opgedragen aan den Inspecteur der Cultures, den heer LIEFRINCK.
1894	Indiening van het Rapport van dien Inspecteur, waarbij verklaard wordt, dat het weliswaar voor de afdeeling Grobogan een zegen zou zijn, indien de irrigatie aldaar op afdoende wijze verbeterd kon worden, doch dat de behoefte aan zoodanige verbetering niet zoo dringend was, dat het onverantwoordelijk zou moeten worden genoemd haar achterwege te laten. De Directeur

van Binnenlandsch Bestuur oordeelde daarom den aanleg dezer werken niet urgent. De directeur der Burgerlijke Openbare Werken was van een ander gevoelen, maar de Gouverneur-Generaal achtte zich niet verantwoord over te gaan tot den aanleg. Er werd besloten verdere opnemingen te staken en van de uitvoering af te zien.

Later gelastte de Resident van Samarang, den Assistent-Resident van Grobogan om naar aanleiding van de door den Inspecteur van Cultures geopperde bezwaren nogmaals een nader onderzoek in te stellen. De Assistent-Resident raadde aan af te zien van afdamming van de Loesi, beval daarentegen aan aanleg van minder kostbare lokale irrigatiewerken, het aanmoedigen van een meer intensieve cultuur en, in verband hiermede, het aanleggen van padieproefaanplantingen op min of meer uitgebreide schaal. Het blijkt niet, dat aan dit laatste denkbeeld uitvoering is gegeven.

Hierbij zijn commentaren overbodig; alleen wensch ik de opmerking te maken, dat in den loop van bijna 50 jaren de kosten van alle opnemingen, proefnemingen en commissies zeker meer zullen hebben bedragen dan de uitvoering van een kostbaar irrigatiewerk. Schatten zijn verslonden, zonder eenig tastbaar resultaat op te leveren.

Men meene niet, dat de aangehaalde voorbeelden op zichzelf staande feiten zijn. Bij alle takken van bestuur kan men dergelijke herhaalde koersveranderingen waarnemen. Wat eerst onmisbaar wordt geacht, wordt eenige jaren later als overbodig en niet aan het doel beantwoordend opgeheven om nog later weder als zeer urgent op het programma te worden gebracht. Ik denk hier b.v. aan de Indische Landbouwschool.

In 1874 achtten Indische Regeering en Minister van Koloniën een zoodanige instelling dringend noodig; in 1876 kwam de

school tot stand; acht jaren later werd zij opgeheven, omdat de toenmalige Gouverneur-Generaal VAN REES van meening was, dat die school toch niets gaf en dat het een dwaasheid was die menschen dergelijk onderwijs te geven, waardoor zij maar wrevelig tegen het Gouvernement zouden worden.

Toen „inlandsch onderwijs" het stokpaardje was, wist men niet, hoe men genoeg aan allerlei inrichtingen ten koste zou kunnen leggen en tot welke hoogte het onderwijs zou kunnen worden opgevoerd; enkele jaren later was men bevreesd, dat zelfs eenige landbouwkennis toekomstige hoofden afkeerig zou maken van ons Gouvernement! Thans schijnen de inzichten weder gewijzigd te zijn; in 1902 schreef Prof. TREUB in het *Tijdschrift van Binnenlandsch Bestuur:* „het staat te voorzien, dat eerlang weder een landbouwschool in Indië zal worden opgericht."

Tegenwoordig is er weer een sterke strooming, die alleen heil ziet in het vereuropeeschen van aanzienlijke inlanders, zoowel wat taal als gewoonten betreft, en is er zelfs sprake van opleiding in Holland.

Steeds wisselende stokpaardjes, inspecteurs, commissies, aanschrijvingen en langdurige onderzoekingen vormen het karakteristieke van ons koloniaal bestuur in het laatst der negentiende eeuw. Blijkbaar hebben de voorstanders der nieuwe richting in vele gevallen betrekkelijk spoedig de ondervinding opgedaan, dat de resultaten der genomen maatregelen niet aan de verwachtingen beantwoordden, en moesten zij daarom steeds naar betere wegen blijven zoeken zonder die echter te vinden.

In het algemeen is de ontwikkeling van het Javaansche volk in den tijd, waarin de nieuwe richting den toon heeft aangegeven, weinig vooruitgegaan. De groote massa van het volk staat nog ongeveer op hetzelfde peil als vóór en gedurende het cultuurstelsel. Nog altijd is de toestand, zooals die indertijd in het rapport van DU BUS is beschreven [1]), en blijken de Javaansche landbouwers aan het einde van elk jaar niets rijker te zijn geworden, terwijl slechts de overleggenden onder hen uit eigen be-

[1]) Zie blz. 137.

weging zaaipadie bewaren voor een volgenden oogst. En nog altijd zijn de reeds vroeger aangehaalde woorden van den waarnemenden Raad van Indië J. C. GOLDMAN toepasselijk: „maar „dit volk is nog niet op de hoogte gebragt, dat hetzelve het ge„past gebruik kan maken van de middelen, welke hetzelve „bezit."

Hoe zou het anders kunnen, waar ook na het cultuurstelsel aan *volksopvoeding* niets gedaan is. Het inlandsch onderwijs, dat tot nu toe gegeven wordt, kan geen *volks*onderwijs genoemd worden, omdat het aantal scholen gering is en de leerstof te hoog voor den kleinen man. Toch is, naar mijn stellige overtuiging, *de volksontwikkeling de basis, waarop al onze hervormingen moeten steunen.* Hoe kan men verwachten duurzaam te zullen bouwen, waar dit fundament ontbreekt. Vele voorstanders van den nieuwen koers hebben de meening verkondigd, dat alles zou terechtkomen, wanneer de inlander maar vrij was; maar zij vergeten daarbij, dat vrijheid alleen den Javaan nog geen voorspoed brengt, zoolang hij de noodige ontwikkeling mist om van zijn vrijheid in zijn eigen belang een goed gebruik te maken. Uit de praktijk kan men, beter dan door theoretische bespiegelingen, een helder inzicht verkrijgen omtrent het vruchtelooze van hervormingen, die op het papier door middel van wetten en voorschriften tot stand worden gebracht, maar in de praktijk jammerlijk falen, omdat het volk niet ontwikkeld genoeg is om ze te benutten.

Dit komt vooral duidelijk uit in de geschiedenis der grondverhuren bij de „vrije" suikercultuur, uitvoerig behandeld in het voorgaande hoofdstuk, [1]) die zeer geschikt is om ons Westerlingen duidelijk te maken, dat vrijheid, zooals wij die opvatten, vooralsnog in de Javaansche maatschappij niet bestaanbaar is. Eenzijdig lijkt mij de zienswijze van hen, die de Europeesche planters aansprakelijk willen stellen voor de misstanden bij een cultuur, die, rekening houdende met haar licht- en schaduwzijden, onder de tegenwoordige omstandigheden onontbeerlijk is. Die

[1]) Zie blz. 81 vlg.

misstanden, veroorzaakt door een te haastig betreden van den weg der vrijheid, kunnen door wettelijke voorschriften verzacht, maar niet geheel verholpen worden.

Bij de padiecultuur, verreweg het voornaamste bestaansmiddel der bevolking, kan men duidelijk de onbevredigende resultaten waarnemen eener strenge doorvoering van het beginsel der nieuwe richting, die de bemoeiingen van het bestuur met den inlandschen landbouw, veeteelt, enz., zooveel mogelijk wil beperken tot leiding en leering. Als ergens de leus bij uitnemendheid der tegenwoordige politiek (de leidings- en leeringsmethode) toepassing heeft gevonden, dan is het wel geweest bij dezen tak van cultuur. Het standpunt der tegenstanders van dwang vindt men het duidelijkst uitgedrukt in de cabinetscirculaire van den Gouverneur-Generaal LOUDON aan de Residenten van Java en Madoera van 15 Juni 1873, die aldus aanvangt:

„Ik acht het opnieuw mijn plicht uwe aandacht te bepalen bij „de rijstcultuur, welke in de hoogste mate aanspraak heeft op „uwe levendige belangstelling.

„De ondervinding leert toch, dat een bouw sawah, wanneer „alles meeloopt, 80 à 100 pikols padi kan opbrengen, terwijl, wan„neer slechts aan de voornaamste eischen van een goeden land„bouw wordt voldaan, een productie van 40 à 50 pikols per bouw, „zooals in Pasoeroean verkregen wordt, niets bijzonders behoeft „te zijn.

„Vergelijkt men nu met deze cijfers de gemiddelde opbrengst, „in de meeste gewesten van Java verkregen, dan valt het duide„lijk in het oog, dat de rijstcultuur kwijnende is, en opbeuring „behoeft.

„Het gaat niet aan, dat het zoo vruchtbare en gezegende Java „nu en dan gebrek aan rijst heeft, en de hulp van den vreemde „behoeft; integendeel, wanneer eenmaal de productie per bouw „met 50, 100 en meer percent zal zijn gestegen, hetgeen lang „niet onbereikbaar is, zal dit eiland een voorraadschuur voor „andere landen kunnen worden.

„Doch om dit te verkrijgen, moeten door eene oordeelkundige „regeling van cultuur- en heerendiensten de belemmeringen, welke

„eene betere bebouwing der rijstvelden in vele streken nu nog „ontmoet, uit den weg worden geruimd en moet tevens door „verstandige *leiding en leering* met vermijding van schokken of „overdreven inmenging, welke in de appreciatie van den inlan- „der zoo licht in dwang ontaardt en alsdan meer kwaad dan goed „sticht, de inlandsche landbouwer tot een betere bearbeiding van „zijn akker worden gebracht.

„Niet alleen en niet voornamelijk in uitbreiding der bouw- „gronden, in aanleg of verbetering van waterleidingen, maar „zooals boven gezegd is, vooral in een doeltreffende cultuurwijze, „moet de ontwikkeling van dezen hoofdtak van volksbestaan wor- „den gezocht, wil men niet bij eenigen tegenspoed, Java aan „rijstgebrek, met al de naweeën van dien, zien blootgesteld.

„Opdat de eischen van eene zoodanige cultuurwijze beter en „algemeen bekend zouden raken, werden reeds eenige ambtena- „ren door mij in commissie gesteld.

„Deze kunnen echter niet alles doen, doch een ieder in zijn „kring, na zichzelf door lektuur en plaatselijk onderzoek goed op „de hoogte te hebben gesteld, behoort naar zijn beste vermogen „tot dit groote doel mede te werken."

En hoever heeft ons nu die dertigjarige leiding en leering gebracht? — Met recht zouden wij nu dezelfde klacht van 1873 kunnen herhalen: wij zijn eer achter- dan vooruitgegaan.

Toch heeft het niet ontbroken aan pogingen om een betere cultuurwijze bij de bevolking ingang te doen vinden. Een der grootste ijveraars op dit gebied is de bekende heer HOLLE geweest, die tientallen van jaren op alle mogelijke wijzen daarvoor propaganda heeft trachten te maken (vooral met zijn ijle uitzaaiing), waarvan tallooze proefnemingen over geheel Java het gevolg zijn geweest. Hoewel hier en daar, vooral in de Preanger Regentschappen, die proefnemingen met succes bekroond zijn geworden, is het percentage der sawahs, waarop zijn methode wordt toegepast, zeer gering. Wanneer dit daaraan moest worden toegeschre-

[1]) De cursiveering is van den Schrijver.

ven, dat zij niet voor algemeene toepassing geschikt zou zijn, had men de bevolking, die toch reeds zoo afkeerig is van nieuwigheden, niet met proefnemingen behooren te plagen. Maar wanneer, zooals vrij wel vaststaat, de door den heer HOLLE aangegeven wijze van bewerking beter is dan de thans gevolgde, doch de bevolking de energie mist om de moeilijkheden, aan de invoering verbonden, te overwinnen, dan blijkt zij nog niet rijp te zijn voor de leiding- en leeringsmethode.

Als een voorbeeld hoe weinig de vroeger herhaaldelijk genomen proeven met verbeterde cultuurmethoden in de praktijk hebben uitgewerkt, wijs ik op de zending in 1871—72 naar de Preanger Regentschappen van een Controleur uit de Residentie Banjoemas en een Wedono uit die Residentie, een bejaard inlandsch ambtenaar, die bekend stond als verstand te hebben van landbouw, met de opdracht om zich op de hoogte te stellen van de bewerking der gronden en van de vischteelt op sawahs en in vijvers volgens aanwijzingen van den adviseur HOLLE en den Pangoeloe van Garoet.

Na den terugkeer van de met deze zending belaste ambtenaren werden in het district van den Wedono tallooze proeven genomen met de Preanger sawah-bewerking en vischteelt, ten einde de bevolking daarmede vertrouwd te maken.

De Wedono's uit de andere afdeelingen kregen last zich op de hoogte te stellen van de nieuwe methoden; daarna werden in de onderdistricten en afdeelingen volgens die methoden ook proeven genomen. Deze proeven werden jaar op jaar voortgezet, maar de landbouwers schenen die methoden niet te willen toepassen, zoodat zij tot heden nog steeds hun vroegere wijze van sawahbewerking volgen, terwijl de vischteelt op sawahs evenmin wordt toegepast.

Wanneer de inlander het standpunt had bereikt, waarop het leiding- en leeringssysteem voor hem van wezenlijk nut zou kunnen zijn, dan kon dit nergens beter zijn gebleken dan bij de rijstcultuur, waarbij inderdaad zeer veel te verbeteren viel. Zeker, de inlander kreeg en krijgt rijst, maar welke kwaliteit en kwantiteit? Een paar jaren, nadat de reeds aangehaalde cabinets-cir-

culaire was uitgevaardigd, schreef de Hoofd-Inspecteur van Cultures, de heer VAN GORKOM in zijn standaardwerk „De Oost-Indische Cultures" o.a. het volgende:

1°. De cultuur heeft gebrekkig plaats en geeft niet het resultaat, waarop men bij betere bewerking en zorgen zou mogen rekenen.

2°. De veldarbeid heeft bij wijlen meer van een haastige en vluchtige voorbereiding tot een ophanden zijnden oogst, dan van een degelijke geschiktmaking des akkers voor de opname van kiemlingen in de eerste periode harer ontwikkeling. Men voert het vertrouwen op vruchtbaarheid van grond en mildheid van klimaat tot bedenkelijke hoogte op.

In de meeste gevallen is de grondbewerking in waarheid niet veel meer dan een groote schoonmaak.

3°. Nu eenmaal geconstateerd is, dat de rijstcultuur haar achteruitgang te wijten heeft juist aan gebrekkigen en schralen arbeid, zal men, haar opbeuring ernstig verlangende, ook niet een meer intensieve behandeling van tijd tot tijd ontgaan kunnen.

4°. Zeer juist is de opmerking van den heer HOLLE, in zijne „Bijdrage tot de kennis en ziekten van het padiegewas", dat over het algemeen veel te weinig melding wordt gemaakt van een der voornaamste „hama's" (ziekten of plagen), namelijk van den mensch, die door onbedachtzaamheid of slordigheid voor een groot deel oorzaak is van de ziekten, die het gewas teisteren, en van de misgewassen, die soms op groote schaal te betreuren zijn. Verleid door het milde klimaat beschouwt men den bouwgrond als een groote, onuitputtelijke geldkist, waaruit ongestraft met beide handen voortdurend genomen kan worden, zonder verplichting van aanvulling of vergoeding. Wij hebben voldoende aangetoond, dat de meest algemeene werkwijzen hoogst gebrekkig zijn. Moedwillig miskent men de kostbare lessen der ervaring.

5°. Als wij straks de rijstcultuur zelve bespreken, zal het voorts duidelijk worden, hoe gebrekkig en zorgeloos deze over het algemeen nog gedreven wordt en een betere behandeling ook zonder uitbreiding van bouwgronden tot een verdubbeling van de productie zou kunnen, neen! moeten leiden.

Dertig jaren geleden gold het dus als een axioma, dat de rijstcultuur zeer gebrekkig gedreven werd en dringend opbeuring behoefde.

Over den tegenwoordigen toestand zou men een nog scherper oordeel kunnen uitspreken.

Niettegenstaande prof. VETH reeds op het gevaar voor overbevolking heeft gewezen, heeft men zich sedert dien tijd bepaald tot het nemen van eindelooze proeven, terwijl men, veel verwachtende van leiding en leering, tallooze circulaires de wereld heeft ingezonden, en dit alles met het negatieve resultaat, dat een met *zestig procent* toegenomen bevolking de cultuur over het algemeen gebrekkiger drijft dan ooit te voren het geval was.

Het is dus niet te verwonderen, dat het land achteruit gaat. Waar dit verschijnsel niet kan worden beschouwd als een gevolg van rampen of dergelijke oorzaken van bijzonderen aard, is de achteruitgang van de padiecultuur m.i. een bewijs, dat de politiek, volgend op het cultuurstelsel, al lijkt zij fraai op het papier, in de praktijk niet voldaan heeft.

Men kan niet zeggen, dat er onoverkomelijke beletselen zijn geweest of zijn voor den bloei van de cultuur van padie of dergelijke gewassen. Dit blijkt duidelijk uit de geschiedenis der suikercultuur. Terwijl het suikerriet, evenals de padie, tot de grassen behoort, en op dezelfde wijze geteeld wordt, is de suikercultuur met reuzenschreden vooruitgegaan in denzelfden tijd, waarin de padiecultuur een voortdurenden achteruitgang vertoont.

Volgens het reisrapport van den Gouverneur-Generaal BAUD was in 1834 de gemiddelde suikerproductie op Java *6.75* pikol per bouw (een opbrengst van 20 pikol per bouw was toen nog nooit verkregen), in 1870 *55.03* pikol, terwijl thans het maximum *165* pikol bedraagt en het gemiddelde op meer dan *100* pikol per bouw kan worden gesteld. Deze gunstige resultaten zijn voor een groot deel te danken aan zorgvuldige proefnemingen, die nog steeds worden voortgezet, zoodat thans reeds op kleine schaal riet wordt aangekweekt, waarvan de verwachting gekoesterd wordt, dat het de productie nog aanzienlijk zal doen stijgen.

De wetenschap heeft belangrijk medegewerkt tot de verkre-

gen gunstige resultaten, o.a. door verbetering der machinerieën, maar daarnaast hebben ook intensieve cultuurwijzen veel bijgedragen tot den vooruitgang in de cultuur, daar zoowel kwantiteit als kwaliteit van het suikerriet aanmerkelijk verbeterd zijn. De Europeaan weet zich, beter dan de inlander, te schikken naar de omstandigheden; dit is vooral duidelijk gebleken toen de suikercultuur buitengewoon moeilijke tijden doormaakte. De daarbij betrokken Europeanen spanden toen hun uiterste krachten in, terwijl de bankinstellingen als regel aannamen slechts energieke jongelieden als administrateur aan te stellen. Zoodoende is het aan de belanghebbenden gelukt om aan een samenloop van ongunstige omstandigheden, zooals lage prijzen, ziekten in het gewas, achteruitgang van den veestapel, enz. niet alleen het hoofd te bieden, maar de suikercultuur een vroeger ongekende vlucht te doen nemen. Wel heeft de lage loonstandaard daartoe bijgedragen, maar zonder de buitengewone energie, waardoor een snelle vooruitgang op landbouwkundig en technisch gebied is bereikt, zou deze cultuur te gronde zijn gegaan, niettegenstaande de verlaging der loonen. Wanneer een onderneming in den tegenwoordigen tijd niet meer dan 80 pikol per bouw zou kunnen produceeren (vóór 1870, toen het gemiddelde 55.03 pikol bedroeg, een zeer hooge opbrengst), zou zij niet kunnen bestaan.

Einde 1881 woonde ik een feest bij, gegeven om het merkwaardige feit te vieren, dat op Java voor de eerste maal een fabriek 100 pikol per bouw had gemaakt. Thans klaagt men, wanneer diezelfde onderneming niet minstens 130 pikol per bouw oplevert.

Terwijl rijst en suikerriet, beide tot de grassen behoorende, op dezelfde gronden geteeld worden, heeft de padie een grooter weerstandsvermogen. De achteruitgang der padiecultuur vormt daardoor een des te grooter tegenstelling met de buitengewone ontwikkeling der suikercultuur, waarbij het verband tusschen de verbetering der werkwijze en de vermeerdering der opbrengst duidelijk aangewezen kan worden. Daarin ligt m.i. een vingerwijzing, dat ook op het gebied der padiecultuur nog veel te bereiken valt, wanneer men zich op een oordeelkundige wijze daar-

voor moeite geeft, zooals in het moederland geschiedt. In ons land, waar de landbouw reeds lang op een veel hoogeren trap van ontwikkeling staat dan op Java, zijn nog in de laatste tijden zeer gunstige resultaten verkregen door verbeterde cultuurmethoden. De heeren Mr. C. J. SICKESZ en F. B. LÖHNIS schrijven in het „Historisch Gedenkboek", uitgegeven door het *Nieuws van den Dag* bij de Inhuldiging van Koningin Wilhelmina:

„De opbrengst per Hectare is thans, blijkens de jaarcijfers, „voortdurend stijgende. Zoo bedroeg voor tarwe de opbrengst per „Hectare van 1876—1880, 21.2 H.L., van 1881—1885, 22.4 H.L. „en van 1886—1890, 24.4 H.L.

„Van rogge was de opbrengst in die perioden 17.4, 18.5 en „19.7 H.L. en voor haver 36.7, 37 en 39.9 H.L. Voor de overige „landbouwgewassen valt een dergelijke vooruitgang te consta- „teeren. Voorzeker is dit een verblijdend feit, dat voor een groot „deel te danken is aan de verbeterde cultuurwijze en aan het „gebruik van kunstmeststoffen. Dit gebruik heeft in de laatste ja- „ren, dank zij de Rijkslandbouwleeraren, de proefvelden en de „Rijkslandbouwproefstations, eene groote uitbreiding verkregen „en nog jaarlijks neemt dit toe. Nieuwe methoden, zooals het „toepassen van groene bemesting, het ensileeren van groenvoeder „en andere deugdelijk bevonden praktijken, vinden in het land- „bouwbedrijf meer en meer toepassing."

Veel meer dan in Nederland, waar de landbouw reeds lang een betrekkelijk hoogen trap van ontwikkeling heeft bereikt, valt er op Java te verbeteren, waar door de inlanders nog een zeer gebrekkige werkwijze wordt toegepast. Wanneer men daarin verandering wil brengen, zal men ongetwijfeld vele bezwaren moeten overwinnen, die hun grond vinden in den volksaard, voornamelijk in den afkeer van nieuwigheden en de vrees voor „soesah".

Men dient echter in aanmerking te nemen dat onze politiek, die dikwijls slechts in naam „liberaal", maar inderdaad in vele gevallen zeer „fiscaal" is geweest, er veel toe heeft bijgedragen om den Javaan in zijn afkeer van nieuwigheden te stijven. [1]

[1] Men denke slechts aan het landrente-onderzoek van Dr. SOLLEWIJN GELPE. Zie blz. 50.

Daaraan is het dan ook gedeeltelijk te wijten, dat wij met al onzen goeden wil en herhaalde pogingen tot hervorming tot nu toe dikwijls juist het tegenovergestelde hebben teweeggebracht van hetgeen wij beoogden.

Met de rijstcultuur staat de veestapel in het nauwste verband, omdat karbouw en rund onmisbare helpers zijn bij het beploegen der sawahs. In den regel is ploegvee het eenige waardevolle, dat de landbouwer bezit. De veestapel gaat achteruit, terwijl de bevolking sterk toeneemt; in de dichtbevolkte streken laat de kwaliteit van het ploegvee zooveel te wenschen over, dat men er zich geen voorstelling van kan vormen, wanneer men het niet zelf heeft waargenomen [2]). De tijd zal dan ook waarschijnlijk komen, waarop alle suikerfabrieken, wegens gebrek aan krachtig trekvee, zich zooveel mogelijk van railtransport zullen voorzien.

Nog veel ernstiger is het feit, dat het gebruik van krachteloos vee aanleiding geeft tot gebrekkiger bewerking der sawahs, waarvan misoogsten en ziekten in het gewas den nasleep vormen.

De blijkbare ontaarding en vermindering van den veestapel acht ik voor mij een van de ernstigste verschijnselen op Java, omdat bij den rijstbouw de hulp van het vee niet kan worden gemist, en die cultuur, hoe onvolkomen zij dan ook gedreven moge worden, in de naaste toekomst nog steeds verreweg het voornaamste bestaansmiddel van den Javaan zal blijven. Veel meer dan overstroomingen, abnormale weersgesteldheid of andere oorzaken van tijdelijken aard, bedreigt het kwijnen van den veestapel de onmisbare volkscultuur van den Javaan.

Een ieder is wel doordrongen van de noodzakelijkheid om den Javaan aan te sporen tot intensieve cultuur, maar wat baat een dergelijke aansporing, wanneer middelerwijl het allernoodzakelijkste hulpmiddel voor de bewerking van den grond, het ploegvee, den landbouwer ontvalt. Op den toestand van den veestapel, waarbij de bestuursbemoeienis zich tot een minimum heeft bepaald, vestig ik in het bijzonder de aandacht van hen, die nog

---

[1]) Zie blz. 5 vlg.

mochten meenen, dat het Javaansche volk slechts vrijheid noodig heeft om welvarend te worden. Ware de inlander minder aan zichzelf overgelaten geworden, dan zou het met den veestapel nooit zoover gekomen zijn. Tengevolge van het gering aantal veeartsen is de veeartsenijkundige dienst buiten machte eenigen invloed van belang uit te oefenen. Hier en daar hebben wel enkele ambtenaren gepoogd te doen, wat in hun vermogen was, maar omdat hun opvolgers dikwijls niet in dezelfde richting hebben voortgewerkt, zijn weinig blijvende resultaten verkregen. Soms blijkt dit zelfs uit gepubliceerde, zij het ook niet officieele, mededeelingen van ambtenaren.

De Resident BURNABY LAUTIER had in de Residentie Bagelen, met het oog op den slechten toestand van den veestapel in dat gewest, castratie op groote schaal doen toepassen, in de gegeven omstandigheden een zeer nuttige maatregel. Hoe weinig somtijds een dergelijk optreden wordt aangemoedigd en hoe weinig blijvend nut men er dan ten slotte van verwachten kan, blijkt uit eenige mededeelingen, voorkomende in het tiende deel van de *Veeartsenijkundige Bladen voor N.-I.* In de eerste aflevering (pag. 51) schrijft de heer J. BALLOT, Referendaris bij het Departement Binnenlandsch Bestuur:

„Aan schadeloosstelling voor gestorven dieren werd door den „Resident ƒ1093,28½, aan reisdeclaratie van den veearts ƒ1133,25 „uitbetaald. De rekenkamer wilde krachtens *St.bl.* 1880 no. 198 „den Resident met die sommen belasten. Op grond van het door „zijn ambtsopvolger aangetoonde groote nut, dat de maatregel „voor het gewest gehad had, beschikte de Regeering bij G. B. „van 17 Juli 1892 no. 38, dat geen aanleiding tot het toepassen „van dat Staatsblad bestond."

In het tiende deel van hetzelfde tijdschrift (4de aflevering pag. 163) komt een artikel voor van den veearts PENNINCK, waaraan het volgende ontleend is:

„De Resident BURNABY LAUTIER was doordrongen van de „wenschelijkheid om de voor fokkerij minder geschikte manne„lijke buffels en runderen te doen castreeren en wist de hoofden „eveneens voor zijne ideeën te winnen, met het gevolg, dat in

„1889 meer dan 8000 mannelijke dieren werden gecastreerd en „reeds door een 400-tal inlanders deze operatie werd verricht. Het „volgende jaar werd genoemde Resident opgevolgd door een „ander, die zijne inzichten niet deelde, en het gevolg was, dat in „1896 in Bagelen geen enkel gecastreerd dier meer te zien was. „Deze waren successievelijk voor de slachtbank verkocht gewor- „den en hoewel ze over het algemeen door het meerdere gewicht „hooger in prijs waren geweest dan vroeger, had de bevolking, „daartoe niet meer aangezet door het Bestuur, het te veel soesah „gevonden om op den ingeslagen goeden weg op eigen gelegen- „heid voort te gaan."

Blijkt hieruit niet tevens duidelijk, dat de inlandsche bevolking nog de geschiktheid mist om haar eigen belangen naar behooren te behartigen? — Zoodra de leidende en wijzende hand zich terugtrekt, die hen met zachten dwang den weg heeft gewezen, valt de Javaan in zijn oude apathie terug, ook al is het nut van een genomen maatregel zonneklaar gebleken.

Ten aanzien van de visscherij heeft de Regeering zich geheel van inmenging onthouden, eveneens met een treurig resultaat. Terwijl de Javaansche visscherij kwijnt, wordt thans voor millioenen goed geconserveerde Siamvisch ingevoerd. Ook hier zal wel een enkel ambtenaar getracht hebben verbetering aan te brengen, maar dergelijke op zichzelf staande pogingen, meestal door opvolgers niet voortgezet, leveren geen blijvende resultaten op. De achteruitgang der visscherij toont aan, dat ook in dit bedrijf vrijheid den inlander tot schade is geweest. Toch kon men in de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1900—1901 bij de behandeling der Indische begrooting nog verschillende leden hooren vragen, of visscherij wel een onderwerp van Staatszorg behoort te zijn. Welk een verschil van opvatting blijkt er te bestaan naarmate het Indische of Nederlandsche belangen geldt. Men leze b.v. het artikel: „Onze zeevisscherijen", door Mr. E. N. RAHUSEN (opgenomen in het vroeger vermelde Gedenkboek) en ook in het bijzonder de in dat artikel vermelde considerans van de wet van 12 Maart 1818, *Stbl.* no. 15:

„Alzoo wij in overweging genomen hebben, dat de groote of

haringvisscherij van dit Rijk een *voortdurend voorwerp is geweest van de bezorgdheid en bescherming van het Gouvernement*," enz.

Is er wel een enkele geldige reden te bedenken om een andere gedragslijn te volgen tegenover de Indische visscherij, die voor Java een belangrijke bron van inkomsten zou kunnen zijn. Mij dunkt, een land zoo arm als Java heeft ook in dit opzicht zorg en bescherming dubbel noodig, daar de bevolking nog niet naar behooren haar eigen belangen kan behartigen.

Ook de inlandsche industrie werd geheel aan haar lot overgelaten en sleept thans slechts een kwijnend bestaan voort.

Van Regeeringswege is weinig of niets gedaan voor de volksopvoeding, terwijl de inlandsche bevolking getoond heeft niet genoeg energie en organiseerend talent te bezitten om zelf een oplossing te beproeven van het netelige vraagstuk der ontwikkeling van de groote massa. Ook hier heeft dus de gulden vrijheid geen heil aangebracht en is de beschrijving, die 75 jaren geleden in het rapport van DU BUS van den kleinen man werd gegeven [1]), nog steeds toepasselijk.

Toen de nieuwe richting de erfenis van het cultuurstelsel aanvaardde, beloofde men zich gouden bergen van het ophouden der batige sloten, van inlandsch onderwijs, afschaffing der cultuurdiensten, verlichting van heeren- en gemeentediensten, uitbreiding der verkeerswegen, bevordering der Europeesche industrie, afschaffing van de opiumpacht. Dit alles is geheel of gedeeltelijk bereikt: de batige sloten behooren reeds lang tot het verleden, er is een begin gemaakt met het verstrekken van inlandsch onderwijs, hoewel op beperkte schaal en voor de groote massa van het volk nog onbereikbaar, de verplichte diensten ten behoeve van de suikercultuur bestaan niet meer, die ten bate der koffiecultuur zijn òf afgeschaft òf verlicht, de heerendiensten zijn beperkt, ook de gemeentediensten zijn door gewestelijke regelingen aanmerkelijk ingekrompen ; Java bezit spoorwegen en tramlijnen, talrijke erfpachtslanden zijn ontgonnen en in exploitatie

[1]) Zie blz. 137.

gebracht, er zijn vele suiker- en indigofabrieken verrezen, de opiumregie is thans over een groot gedeelte van Java in werking getreden. Maar heeft dit alles kunnen verhinderen, dat de welvaart, in plaats van vooruit, achteruit is gegaan?

Het cultuurstelsel had vele fouten, zoodat de politieke nalatenschap van dat stelsel niet schitterend was. De nieuwe richting heeft echter getoond ook niet opgewassen te zijn tegen de haar opgelegde taak, die veel moeilijker is gebleken dan men volgens de door hare voorstanders gegeven voorstellingen zou mogen verwachten. La critique est aisée, mais l'art est difficile.

In den aanvang van dit opstel vergeleek ik het tijdperk, onmiddellijk voorafgaande aan het cultuurstelsel, met den tegenwoordigen toestand, die bij veel overeenkomst een belangrijke afwijking vertoont, namelijk dat het reservefonds aan woeste gronden aanmerkelijk is geslonken, terwijl de bevolking nu bijna vijfmaal zoo talrijk is. Wij verkeeren dus thans in veel moeilijker omstandigheden. Gebrek aan raadgevers is er echter niet. De een verwacht wonderen van irrigatie, de ander van invoering der Nederlandsche taal op groote schaal, een derde schuift alles op de eereschuld, een vierde ziet alleen heil in decentralisatie, een vijfde verwacht alles van emigratie, een zesde van landbouwcredietbanken, een zevende van afschaffing van heeren- en gemeentediensten, enz.

Veel van hetgeen de mannen der nieuwe richting voor Java wenschelijk achtten, is tot stand gekomen, zonder echter aan de hooggespannen verwachtingen voldaan te hebben, terwijl het cultuurstelsel, bereikt heeft, wat men zich voorstelde, namelijk het verschaffen van geld aan het moederland. Het was een tyranniek willen en handelen, maar het schip van staat werd althans door een vaste hand gestuurd, terwijl met de omstandigheden rekening werd gehouden, niet het minst met den volksaard. De nieuwe richting, van een nobeler standpunt uitgaande, wilde boven alles de belangen van den inlander behartigen, maar beging behalve vele inconsequenties ook de fout met groote sprongen voorwaarts te willen gaan, zonder eerst fundamenten te leggen, waarop voortgebouwd zou kunnen worden. Mochten de thans door de aan-

hangers der nieuwe richting geuite wenschen tot vervulling komen, dan zou, naar mijn meening, het resultaat even ontmoedigend zijn als dat van vele reeds vroeger onder den invloed dier richting genomen maatregelen.

Gesteld b.v. dat de zoogenaamde eereschuld wettelijk werd erkend en terugbetaald, dan zou Java daarvan volstrekt niet zulke buitengewoon gunstige gevolgen ondervinden als menigeen zich thans voorstelt. Wanneer de politiek der laatste dertig jaren werd voortgezet en allerlei kostbare proeven werden genomen, die weinig blijvend nut opleveren, wanneer hier groote sommen voor kostbare irrigatiewerken werden uitgegeven, daar voor emigratie, ginds voor onderwijs in de Nederlandsche taal, elders voor landbouwcredietbanken enz., zou men met verbazing binnen betrekkelijk korten tijd bemerken, dat de millioenen versmolten waren na slechts tijdelijk een opflikkering teweeg gebracht te hebben, kortstondig als een stroovuur. Het nut der irrigatiewerken zou waarschijnlijk ver beneden de verwachting blijven, misoogsten zouden niet uitgesloten zijn, de door emigratie opengekomen plaatsen zouden spoedig door den aanwas der bevolking aangevuld worden, enz.

Java heeft, volgens mijn overtuiging, op het oogenblik het meest behoefte aan een weldoordachte koloniale politiek, rekening houdende met den volksaard en met de lessen der ervaring, die, eenmaal vastgesteld, met vastheid dient te worden volgehouden, al behoort daarmede de noodige zachtheid in de uitvoering gepaard te gaan. Mijns inziens moet Java, althans in de eerste tijden, bestuurd worden met een ijzeren hand, gestoken in een fluweelen handschoen. Wil men dit niet, dan is het beter de zaken op hun beloop te laten, daar ingrijpende hervormingen bij een volk als de Javanen nooit wortel schieten, wanneer zij niet streng doorgevoerd en daardoor als het ware gewoonte, „adat", worden. Anders zou niet alleen al het werk onvruchtbaar zijn, maar zouden bovendien in de meeste gevallen aanzienlijke sommen weggeworpen worden, wat bij den tegenwoordigen toestand van de Indische financiën dubbel te bejammeren zou zijn.

Wanneer men den door mij aangewezen weg wil inslaan, dient

het stelsel van de zoogenaamde vrijheid van den inlander te worden vervangen door een zachten dwang, die echter uitsluitend ten doel moet hebben de algemeene welvaart en het volksgeluk te bevorderen. Men moet hierbij kiezen of deelen. Wie de inlanders in alle opzichten zooveel mogelijk vrij wil laten, kan hiervan toch alleen heil verwachten, wanneer zij in staat zouden zijn hun eigen belangen te behartigen, niet alleen tegenover huns gelijken, maar ook tegenover hun hoofden en tegenover Europeanen. Wie, evenals ik, overtuigd is, dat zij dit niet kunnen, zal, naar ik vertrouw, het ook met mij eens zijn, dat wij dit nooit uit het oog moeten verliezen en de inlanders dus dienovereenkomstig behooren te behandelen. Dit zal hun *werkelijk* voordeel aanbrengen, in tegenstelling met de toepassing der vrijheidstheorie, waardoor zij allerminst gebaat zijn. Terwijl de ambtenaarswereld steeds geregeld haar bezoldiging ontving en de particuliere industrie profiteerde van lage loonen, werd de inlander het kind van de rekening. Had er een rechtstreeksche betrekking bestaan tusschen de beurs van den overheerscher en de welvaart van den inlander, dan zou, naar mijn meening, de vrijheidstheorie niet zoo lang gehandhaafd zijn geworden.

Honderden malen is de inlander bij „het kind" vergeleken. Maar laat men kinderen vrij, in hun doen en laten? — Acht men ze in staat zich zelf op te voeden? — Stoort men er zich aan, wanneer een kind verklaart, niet naar school te willen gaan, zijn les niet te willen leeren, enz.? — Het is zeer opmerkelijk, dat juist zij, die in Nederland de grootste voorstanders zijn van verplichte vaccinatie, dienstplicht, leerplicht, enz., kippevel krijgen, wanneer zij met betrekking tot den Javaan het woord „dwang" hooren uitspreken. Zij schijnen dan onwillekeurig steeds terug te denken aan het cultuurstelsel, waarbij die dwang misbruikt werd, en daardoor tot de onjuiste gevolgtrekking te komen, dat dwang altijd uit den booze is.

Heeft men iets tegen het woord „dwang", welnu, men noeme het dan „leiding", mits men al leidende er zorg voor draagt, dat die leiding onverflauwd blijft en de inlander niet links of rechts kan uitwijken. Mr. N. G. PIERSON heeft er reeds in zijn „Kolo-

niale Politiek" (Hoofdstuk: De uitkomsten van het Cultuurstelsel) op gewezen, dat dwang niet altijd te veroordeelen is: „Het laat „zich begrijpen, ja, tot op zekere hoogte verdedigen, dat een „Gouvernement zijne onderdanen, wanneer zij van nature eenigs- „zins traag zijn en weinig ondernemingsgeest bezitten, door maat- „regelen van dwang tot meer en veelzijdiger arbeid tracht te dwin- „gen; maar zullen die maatregelen opleidend zijn, zullen zij van „lieverlede zich zelf overbodig maken, omdat zij de bevolking tot „het inzicht brengen: wat de Regeering ons beveelt te doen, is „in overeenstemming met ons belang, dan moeten zij dat belang „ook werkelijk bevorderen en niet hoofdzakelijk de bevordering „ten doel hebben van een ander belang, dat van de schatkist eener „overzeesche mogendheid."

Mr. PIERSON erkent dus, dat dwang wel eens noodig is en uitstekend kan werken; zijn voornaamste grief tegen het cultuurstelsel was dan ook niet, dat het op dwang was gegrond, maar dat die dwang niet beter is aangewend. Van een terugkeer tot het cultuurstelsel kan natuurlijk geen sprake zijn, omdat wij aan de batige-sloten-politiek geheel en al zijn ontgroeid. Waar dwang noodig zal zijn, kan daaraan dus elk hatelijk karakter ontnomen worden; bij een tactvol optreden van onze zijde zal de dwang door den inlander wellicht niet eens als zoodanig gevoeld worden, evenmin als dit in den regel het geval is bij de verhouding tusschen ouders en kinderen. Wanneer men practische resultaten wil bereiken, behoort men mijns inziens in het oog te houden, dat de hervormingen in de inlandsche huishouding met betrekkelijk geringe middelen tot stand moeten worden gebracht; dit kan dikwijls bereikt worden door zooveel mogelijk gebruik te maken van inlandsche werkkrachten en materialen. In het algemeen moeten, naar mijn meening, de Europeesche ambtenaren zich bepalen tot organiseeren, terwijl de uitvoering van de door hen noodig geachte maatregelen onder hun toezicht aan inlandsche ambtenaren kan worden opgedragen. Op deze wijze is vroeger gehandeld door den Resident BURNABY LAUTIER in de Residentie Bagelen, bij de reeds beschreven castratie van het vee. [1])

[1]) Zie blz. 173—174.

De ten laste der schatkist komende onkosten waren naar verhouding gering (op een aantal gecastreerde dieren van meer dan 8000 aan schadeloosstelling voor gestorven dieren ƒ1093,28[5] en aan reisdeclaraties van den veearts ƒ1133,25). In navolging van het door genoemden Resident gegeven voorbeeld, heb ik in de afdeeling Magetan getracht op dezelfde wijze de verbetering van den veestapel te bevorderen, met nog minder kosten. Het was natuurlijk, dat ik in de eerste plaats dacht aan de goede gevolgen, die de castratie van minderwaardige dieren op den duur op het ras uitoefent, zooals algemeen bekend is. Ik besprak dit met den Regent en bevond, dat castratie bij de inlanders geen onbekende zaak was. Eenigszins welgestelde inlanders gingen er wel toe over, echter niet met het oog op rasverbetering, maar om het onmiddellijk voordeel, dat zij genoten, doordat de castraten binnen een betrekkelijk kort tijdsverloop, b.v. een klein jaar, aanmerkelijk in waarde toenamen. Maar de castratie zelf was nog al kostbaar. Er waren inlanders, die de bewerking met goed succes volbrachten, doch zij eischten daarvoor een loon van ƒ1.05 (dat soms gedeeltelijk in geld en gedeeltelijk in eetwaren en vruchten voldaan werd). Voor den kleinen man is dit een veel te groote uitgaaf; hij ging er daarom zelden of nooit toe over, ofschoon hij het voordeel er van wel besefte. Op mijn verzoek bracht de Regent den lieden, die het castreeren verstonden, aan het verstand, dat zij veel meer zouden verdienen, wanneer ze hun prijzen aanmerkelijk verlaagden, en daardoor den kleinen man in staat stelden van hun hulp gebruik te maken. Dit schenen zij zelf in te zien; tenminste zij stemden er in toe die kunstbewerking voortaan voor gemiddeld 20 centen per dier te verrichten. Hiermede was het grootste bezwaar opgeheven, maar een andere moeilijkheid bleef bestaan.

Ofschoon de operatie in verreweg de meeste gevallen een gunstig verloop heeft en de patient spoedig weer op krachten komt, bezwijken toch enkele zwakke dieren. Dit weet de desaman natuurlijk zeer goed. De gedachte: „ik kan door die bewerking mijn beest verliezen", maakt hem al hartgrondig afkeerig van de castratie. Dat „beest", hoe ellendig het er in onze oogen ook moge

uitzien, is in vele gevallen zijn meest waardevolle bezitting. Van kansrekening heeft de inlander geen begrip, hij neemt liever het zekere voor het onzekere. Wanneer hij aan zichzelf overgelaten wordt, is het resultaat van zijn langdradige redeneeringen en overpeinzingen dan ook natuurlijk, dat hij besluit alles maar bij het oude te laten. Om de castratie gereedelijk ingang te doen vinden trok ik partij van het reeds bestaande keurloonfonds, opgericht door den Resident RAVENSWAAY. Voor de slachtbank bestemde dieren moesten in de Residentie Madioen worden gekeurd. Voor dat onderzoek werd van den eigenaar der dieren een kleine contributie gevorderd. De gestorte bijdragen kwamen gedeeltelijk den keurmeester ten goede en werden voor het overige in het keurloonfonds gestort, dat langzamerhand tot een vrij aardig bedrag was opgeloopen. Welk beter gebruik kon van die gelden gemaakt worden dan ze voor een klein gedeelte te besteden om den risico van den kleinen man weg te nemen? — Dit geschiedde op de volgende wijze.

Vóór de castratie werd elk dier getaxeerd, terwijl aan den eigenaar werd toegezegd, dat hem bij overlijden van het dier tengevolge der kunstbewerking volledige schadeloosstelling zou worden uitgekeerd. Wanneer het vleesch voor de consumptie geschikt was, werd de opbrengst daarvan afgetrokken van de getaxeerde waarde, terwijl anders de volle som werd uitgekeerd. De uitbetalingen geschiedden onverwijld; dit boezemde vertrouwen in, zoodat de desalieden in grooten getale hun dieren lieten castreeren. Volgens de destijds ingediende statistieke opgaven werden 3042 stuks vee gecastreerd, waarvan toen slechts 44, dus $\pm$ 1½ % waren gestorven; hiervan bedroeg de getaxeerde waarde *f*643, als waarde van het verkochte vleesch was opgegeven *f*275, aan schadeloosstellingen was uitbetaald *f*368.[1])

Ofschoon de inlanders niet bevreesd behoefden te zijn schade te lijden en zij zich wel bewust waren van het voordeel, was toch

---

[1]) Later kwamen nog enkele vorderingen in, zoodat deze cijfers eenigszins te laag zijn; het totale bedrag der uitbetalingen klom tot *f* 450.—.

eerst zachte dwang noodig om hun indolentie te overwinnen en hen zoover te krijgen, dat zij er gereedelijk toe overgingen hun dieren aan de kunstbewerking te onderwerpen. Door gebruik te maken van de eigenaardige praktische kennis van inlanders, die het castreeren verstonden, kon de hulp van den Europeeschen veearts gemist worden, waarvan een aanzienlijke kostenbesparing het gevolg was.

Wanneer men algemeen op deze wijze te werk ging, zou binnen korten tijd al het minderwaardige vee op Java gecastreerd kunnen zijn, waardoor een der oorzaken van degeneratie uit den weg zou zijn geruimd. Men zou daarvoor éénmaal op de begrooting een bedrag van 80 à 100 duizend gulden beschikbaar moeten stellen, terwijl de jaarlijks bij te houden castratie voor een onbeteekenend bedrag zou kunnen worden uitgevoerd.

Op dergelijke wijze zou de oplossing van vele moeilijke vraagstukken in de inlandsche huishouding kunnen worden bevorderd, wat in de meeste gevallen doelmatiger en zekerder zou werken dan het uitgeven van groote sommen voor een theoretisch verzekerd, maar praktisch hoogst twijfelachtig resultaat. Wanneer men echter in de Indische ambtenaarswereld aankomt met voorstellen als het bovengenoemde om op geheel Java voor 80 tot 100 duizend gulden de castratie van het vee, voor zoover noodig, te doen toepassen, wekt dit de algemeene hilariteit op; de voorsteller wordt dan medelijdend aangezien als iemand, bij wien de heete zonnestralen het denkvermogen min of meer hebben aangetast. In een koloniale maatschappij bestaat in bijzondere mate de hebbelijkheid om alles wat nieuw is als onmogelijk te beschouwen en te vooroordeelen.

Toen ik in 1887 gewezen had op het nut, dat een doelmatige zoutverpakking voor den inlander en voor de schatkist zou kunnen opleveren, vonden velen mijn idee belachelijk, zelfs op het domme af [1]). Hetzelfde ondervond ik, toen ik in 1890 een brochure

[1]) Toch is de zoutbriketteering thans reeds in verschillende gewesten ingevoerd. Het is echter jammer, dat men bij de invoering niet op de meest praktische wijze is te werk gegaan, en daardoor veel onnoodig geld heeft uitgegeven.

schreef over het gevaar van overbevolking en tijdige emigratie aanprees. Thans, dertig jaar later, heeft de Regeering een ambtenaar speciaal met een onderzoek belast en hem tevens de leiding opgedragen van een eventueele emigratie naar de buitenbezittingen.

Vele van mijn oud-collega's zullen weten, dat ik met mijn ondervindingen niet alleen sta.

In den laatsten tijd is het corps ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur herhaaldelijk in minder vleienden zin besproken en is er op vele, lang niet altijd denkbeeldige fouten gewezen. Toch behoort de Regeering, wanneer zij, zelfs met het beste koloniale programma, in de praktijk succes wil hebben, te kunnen beschikken over de diensten van een uitstekend corps ambtenaren, en is dus in verschillende opzichten verbetering noodig. Wanneer men de tegenwoordige ambtenaren niet voldoende berekend verklaart voor hun taak, moet men echter ook tegenover hen billijk zijn en nagaan, hoe dat corps zoo geworden is. Sommige gebreken springen alleen door de veranderde tijds-omstandigheden thans scherper in het oog dan vroeger. Vijf en zeventig jaar geleden was het b.v. even moeilijk als thans om langs ambtelijken weg een juist beeld van den werkelijken toestand te verkrijgen. De Commissaris-Generaal DU BUS beklaagde er zich reeds in zijn rapport over, dat hij van de ambtenaren over de oorzaken der toenmalige mindere welvaart geen betrouwbare inlichtingen kon verkrijgen. Hij schreef o.a.:

„Zulk een verschil, niet van begrippen en gevoelens, maar van „getuigenissen omtrent een feit (n.l. de mindere welvaart) dat „bovendien niet in het verborgen schuilt, maar uit den aard der „zaak voor alle oogen openligt, is vreemd en heeft mede ge„strekt om mij den maatstaf te geven der moeielijkheid om in dit „land, wanneer men nieuw aankomt, de waarheid te vinden op „vele punten, waar zij minder gemakkelijk te achterhalen is."

De Gouverneur-Generaal VAN DEN BOSCH nam ingrijpende maatregelen om verbetering in den toestand te brengen en zich de volle medewerking der ambtenaren te verzekeren, die hij noodig had voor het welslagen van zijn stelsel, en die hij vooral door

de toekenning van ruime belooningen zocht te verkrijgen. Hij schreef daarover zelf o.a.:

„De goede uitslag der zaak intusschen, hangt geheel af van „de welwillende medewerking en van de houding der heeren re„sidenten en tot dusver heb ik reden om tevreden te zijn over „den ijver en het beleid, waarmede mij de meesten en inzonder„heid die, wier rapporten onder de bijlagen voorkomen, in deze „zaak ondersteund hebben. Het is dus van belang, hiertoe een „ieder hunner aan te sporen door het vooruitzicht op billijke be„looning. Reeds zijn zij met vele moeielijke werkzaamheden be„last en de traktementen aan hunne posten verbonden zijn spaar„zaam in evenredigheid hunner verantwoordelijkheid en het ge„wigt hunner betrekking. Het is dus billijk hun het vooruitzicht „op ruimer bestaan te openen. De arbeider is zijn loon waardig „en hij, die tot het algemeen welzijn veel bijdraagt, behoort ook „voor zichzelven daarin te deelen."

VAN DEN BOSCH verbond vele jonge krachten aan zijn werken (Residenten van 32 of 35 jaren waren toen geen uitzondering), beloonde ze ruimschoots en schroomde niet om tegen oudere en hooggeplaatste ambtenaren streng op te treden. Hij eischte onvoorwaardelijke onderwerping aan zijn inzichten, zooals o.a. blijkt uit zijn geheime missive van 4 Juni 1831 no. 725—14 aan de Minister van Koloniën.

„Ik zal mij dan ook, zoo dergelijke omstandigheden onverhoopt „mogten plaats grijpen, geregtigd oordeelen tot alle maatregelen „van gestrengheid, die in zulke oogenblikken kunnen gevorderd „worden en kan het niet anders, zelfs geen Raad van Indië, die „dergelijke handelingen directelijk of indirectelijk mogt aan„moedigen, sparen, maar hem doen arresteeren en, zij het dan met „de meerderheid of de minderheid van den Raad, uit de kolonie „verzenden."

Tengevolge van het optreden van VAN DEN BOSCH werd een corps ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur gevormd, bestaande uit flinke krachten, die er op berekend waren de hen opgelegde taak te vervullen, maar er geen eigen meening op na konden houden. Gedurende den tijd der batige sloten, toen de

politiek geheel gericht was op het verkrijgen van finantieele resultaten, werd aan de ambtenaren geen gelegenheid gelaten om zelfstandig op te treden voor andere belangen, zelfs niet in zeer bescheiden mate. [1])

Toen de batige sloten langzamerhand verminderden en het cultuurstelsel ook daardoor steeds minder verdedigers telde, brak de tijd aan, waarin de leus „vrijheid voor den inlander" hoe langer hoe meer ingang kon vinden. Dit klonk heel mooi; maar waar het op de toepassing van dit principe aankwam, stond men voor allerlei moeilijkheden, ook van finantieelen aard. Men voerde toen b.v. den zoogenaamden monosoeko [2])-aanplant in, die weliswaar vrij heette, maar het slechts zelden was. Het werd een schipperen van belang om daarbij den schijn van vrijheid te behouden en toch voldoende koffie in 's lands pakhuizen te krijgen, omdat bijna overal op Java de inlanders een hartgrondigen afkeer hebben van die cultuur, en dat waarlijk niet zonder reden. De overleden Regent van Bandjarnegara was gewoon, wanneer men van monosoeko-aanplant sprak, te vragen: „weet U ook, hoe dat in het Hoog-Javaansch heet?" Op het ontkennend antwoord volgde dan steeds: „paksa hati." [3].

Ieder ambtenaar moest maar zien, hoe hij zoo goed mogelijk tusschen de klippen doorzeilde. Er mochten geen maatregelen genomen worden, waardoor inbreuk werd gemaakt op het aangenomen beginsel van vrijheid. Liepen daardoor de zaken mis, dan had het den ambtenaar aan „tact en beleid" ontbroken. Oefende hij dwang uit, ook al geschiedde dit in het belang der bevolking, en kwam dit ongelukkig aan het daglicht, dan had hij tegen zijn instructie gehandeld.

Het was den ambtenaar geraden zijn bestuur zoo in te richten, dat hij niet de aandacht trok en eigen inzichten nooit deed gelden. Het is betrekkelijk nog kort geleden, dat een Resident, die

[1]) Zooals b.v. de Resident van Banjoemaas ondervond, toen hij dertig gulden 's maands aanvroeg ter bevordering van het inlandsche onderwijs en daarop een weigering ontving. (Zie blz. 156).

[2]) Naar eigen verkiezing.

[3]) Onvrijwillig.

tot 1ste Klasse benoemd was, aan zijn opvolger den gemoedelijken en welgemeenden raad gaf om precies te doen wat hij altijd gedaan had. Op alles ja en amen zeggen en verder Gods water over Gods akker laten loopen. Dit was, volgens hem, de beste manier om vooruit te komen en geen onaangenaamheden te krijgen. Zijn loopbaan bewees, dat een dergelijke opvatting althans geen beletsel behoefde te zijn om vooruit te komen.

Waar de ambtenaren als het ware gedwongen worden den algemeenen sleur te volgen, is het onbillijk hun, zooals veelal geschiedt, er een verwijt van te maken, dat zij in het algemeen weinig zelfstandigheid en voortvarendheid toonen.

Aan het corps ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur kan men het niet kwalijk nemen, dat de meesten in den tijd, waarin de Indische Regeering genoodzaakt was tot een politiek van eeuwigdurend schikken en plooien, het voorbeeld dier Regeering volgden, wat ten gevolge had, dat niet altijd klare wijn werd geschonken, waar dit van hooger hand wel werd gewenscht. Daardoor moest men herhaaldelijk terugkomen op besluiten, genomen op grond van ambtenaarsadviezen, die later onjuist bleken te zijn. Mij tot enkele voorbeelden uit mijn eigen diensttijd beperkende, noem ik hier in de eerste plaats de *landrenteregeling* door den Hoofdinspecteur Dr. SOLLEWIJN GELPKE, die mogelijk werd gemaakt door de gedweeheid der Residenten. De opdrijving, die daarbij plaats greep, moest gevolgd worden door een belangrijken afslag.

In 1882—1883, in het zeer fiscale tijdperk, werd het lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, de Heer SPRENGER VAN EYK, als Regeerings-commissaris benoemd om met de Residenten de mogelijkheid te bespreken van de invoering eener *tabaksbelasting*. Op grond van de gunstige adviezen der meeste Residenten werd tot de invoering besloten, met het onverwacht gevolg, dat zij zoo weinig opbracht, en zulk een geest van ontevredenheid bij de inlandsche bevolking verwekte, dat men verplicht was deze belasting spoedig weder in te trekken.

Slechts enkele jaren geleden bleek bij de *bestuursreorganisatie*, waarvoor de heer MÜLLEMEISTER het voorbereidend onderzoek

heeft geleid, op ondubbelzinnige wijze de onbetrouwbaarheid der ambtelijke rapporten, zelfs op een gebied waarop de geraadpleegde ambtenaren uit den aard hunner betrekking volkomen tot oordeelen in staat waren. Dat de meeste Residenten zich daarbij niet wisten te onttrekken aan hoogere invloeden, nu eens van Batavia, dan weder van Holland, en naarmate van de een of andere zijde pressie op hen werd uitgeoefend, verschillende adviezen uitbrachten, werd zelfs door den Gouverneur-Generaal en den Raad van Indië erkend. [1])

Ziedaar de resultaten van het stelsel van schipperen en plooien. Behoort men nu de hoofd-ambtenaren *alleen* daarvoor aansprakelijk te stellen? — Mijns inziens zou dit onbillijk zijn, waar de heerschende politieke richting zoo weinig met de eischen der werkelijkheid rekening hield, dat een voorstelling van de zaken, zooals zij zich inderdaad toedroegen, in dat regeerstelsel in het geheel niet paste, en blijkbaar dikwijls niet gewenscht werd. Men denke slechts aan den monosoeko-aanplant [2]), of aan het in 1893 door de *Indische Tolk* aan het licht gebrachte feit, dat uit de rapporten van de Residenten van Bezoeki en Pasoeroean, evenals die der andere Residenten, in het Koloniaal Verslag opgenomen, eenige zinsneden gelicht waren, waarin zij er op wezen, dat de suikercultuur in hun gewest niet vrij was.

Waar de Regeering toont, dergelijke lastige kwesties te ontwijken, mag zij het den ondergeschikten waarlijk niet euvel duiden, wanneer dezen, als het hun dienstig lijkt, hun verslagen zoodanig inrichten als naar hun meening aan de boven hen gestelde machten het aangenaamst is. Het voorbeeld der oudere ambtenaren werkt natuurlijk op de jongere en zoo is het mogelijk, dat misstanden op allerlei gebied, ja, algemeene achteruitgang, jarenlang kunnen voortwoekeren, terwijl oogenschijnlijk alles naar wensch gaat. De hoogstgeplaatsten blijven daardoor dikwijls

[1]) In een indertijd door den Schrijver van dit werk aan den Minister van Koloniën ingediend rapport is dit door verwijzing naar officieele, echter niet voor openbaarmaking bestemde stukken aangetoond.

[2]) Zie blz. 185.

onkundig van feiten, die *zij* in de eerste plaats moesten vernomen hebben.

Een sprekend voorbeeld hiervan vindt men in een rede door den heer CREMER in de vergadering van de Tweede Kamer der Staten-Generaal op 25 November 1902 gehouden, waarin o.a. het volgende voorkomt:

„Bij het bespreken van deze onderafdeeling in de afdeelingen, „is het mij opgevallen en het blijkt uit het Voorloopig Verslag, „dat men in onzekerheid verkeert, hoe de toestand van den vee- „stapel in Indië is. Er waren leden, die meenden, dat hij achter- „uitging, ook ten gevolge van ziekte onder het vee; er waren „anderen, die tevergeefs de bevestiging daarvan in het Kolo- „niaal Verslag gezocht hadden. Evenwel was men het van beide „zijden eens, dat alles gedaan moest worden, wat mogelijk was, „om de veeteelt te bevorderen. Ook in de memorie van antwoord, „werd een onzekere toon aangeslagen. De minister zeide: In hoe- „ver, hetgeen blijkens de Koloniale Verslagen voortdurend in „Indië gedaan wordt, voldoende is, om het verkrijgen of wel in- „standhouden van een bloeienden veestapel te waarborgen, kan „de ondergeteekende niet met zekerheid zeggen. Nu doet het mij „leed, dat wij meer van de zaak weten. Leed, omdat, wat wij er „van vernomen hebben sedert l.l. Zaterdag, in ongunstigen zin is „uitgevallen. Wij hebben Zaterdag de eerste Bijlage van het Ko- „loniaal Verslag ontvangen, en daarvan is het eerste gedeelte, „stuk A., gewijd aan de statistiek van de bevolking en van den „veestapel in Nederlandsch-Indië. Nu zal ik de eerste zijn om niet „een onvoorwaardelijk geloof aan de cijfers, die daar gegeven „zijn, te hechten. Wanneer wij b.v. zien dat in de laatste vijf „jaren de bevolking van Java en Madura is vooruitgegaan met „11.7 pCt., en dan vinden, dat de bevolking in de Residentie „Djokjakarta in diezelfde jaren met 33 pCt. en die van Soera- „karta met 25 pCt. zijn vooruitgegaan, dan kunnen wij hier niet „te doen hebben met feiten maar wel met vroeger of nu ver- „keerd gegeven cijfers, en zoo is het ook mogelijk, dat de cij- „fers, ons omtrent den veestapel gegeven, niet geheel juist zijn. „Maar ik vind toch, dat die cijfers werkelijk verontrustend zijn.

„Wat is toch het geval? Ik zal al de cijfers niet noemen, maar „het blijkt uit de vergelijking der cijfers van de Bijlagen van het „Koloniaal Verslag van 1897, geldende de telling van het jaar „1895, met de cijfers van de telling in 1900, dat wel het aantal „runderen op Java en Madura is vooruitgegaan met 83000 stuks, „maar dat de paarden zijn achteruitgegaan met 68000 stuks en, „wat het belangrijkste gedeelte is, dat de buffels zijn achteruit-„gegaan met 207000 stuks, het totaal van den achteruitgang van „den veestapel is dus 192000 stuks. Dat is, nu de bevolking is „vooruitgegaan met 11.7 pCt., een zeer verontrustend ver-„schijnsel."

De heer CREMER was tot 1901 Minister van Koloniën en komt eerst in 1902 door lezing van het Koloniaal Verslag eenigszins op de hoogte van hetgeen op het gebied van den veestapel gedurende zijn ministerschap is voorgevallen. Ik zeg hier „eenigszins", want de kwaliteit van het vee wordt geheel buiten beschouwing gelaten. Een Minister van Koloniën, wien het blijkens de aangehaalde rede volstrekt niet aan belangstelling ontbrak, kon dus gedurende vier jaren onkundig blijven van een feit, dat een der gewichtigste volksbelangen betreft, en dat daarenboven algemeen bekend is aan de Europeanen, die in de binnenlanden verblijf houden en wier werkkring hen in aanraking brengt met de desabevolking. Wijst dit er niet op, dat de heer SRENGER VAN EYK niet zonder recht, eenige jaren geleden, in het weekblad *Neder-land* schreef, dat de Indische Staatsmachine verouderd is?

Dit zou op zichzelf nog geen reden behoeven te zijn om ach en wee te roepen. Welke machine veroudert niet op den duur? Maar terwijl ieder particulier in zijn eigen belang een verouderde machine bijtijds zou vervangen of zoo mogelijk overeenkomstig de eischen des tijds zou wijzigen, wordt dit door de Regeering ten opzichte der Indische staatsmachine verzuimd. Al is b.v. vrijwel iedereen er van overtuigd, dat de promotie bij het corps „Binnenlandsch Bestuur" veel te traag in zijn werk gaat, toch wordt er niets gedaan om daarin verbetering te brengen; na de laatste reorganisatie is de promotie nog eer langzamer dan vlugger geworden. De langzame promotie heeft het geheele karakter

van de loopbaan gewijzigd en moet noodwendig op den duur het gehalte van het korps benadeelen. Kenschetsend voor den toestand is, dat mijn eerste chef na elf jaren Assistent-Resident werd, ik zelf na zeventien jaren, terwijl één mijner gewezen ondergeschikten het na 21 of 22 jaren zal zijn, dus na een tijdsverloop, waarop men vroeger het residentspensioen verdiend had.

Bij het Binnenlandsch Bestuur kan men thans op zijn vroegst tegen den leeftijd van 50 jaar in aanmerking komen voor de betrekking van Resident, dus op een leeftijd, waarop een particulier in den regel niet meer in aanmerking zou komen voor een belangrijke verantwoordelijke betrekking, waarbij van lichaam en geest veel wordt gevergd. Terwijl de economische toestand van Java achteruit gaat, laat men in steeds toenemende mate de ambtenaren in de lagere rangen verouderen.

Toen de suikerindustrie op Java in moeilijke omstandigheden verkeerde, heeft men bij die particuliere ondernemingen de zaken anders aangepakt. Langzamerhand zijn aan het hoofd daarvan jonge, goed onderlegde administrateurs geplaatst, die met een ruim aandeel in de winst beloond worden, maar er op moeten rekenen in den regel tegen hun 48 à 50ste jaar hun betrekking neer te leggen om plaats te maken voor jongere krachten.

De vraag is geoorloofd, of voor de betrekking van Resident lagere eischen mogen worden gesteld, wat energie en werkkracht betreft, dan voor een administrateur eener suikerfabriek.

Naar mijn meening zouden voor de betrekking van Resident geen ambtenaren boven de vijf en veertig jaren in aanmerking moeten komen, en zou men liefst den leeftijdsgrens nog lager moeten stellen, b.v. op 40 jaar. De ambtenaar van het Binnenlandsch Bestuur, die wezenlijk wil besturen, en die het volk in de goede richting moet stuwen en opheffen, dient over veel energie te beschikken, en bovendien betrekkelijk jeugdig en sterk van gestel te zijn. In het algemeen moet voor den ambtenaar van het Binnenlandsch Bestuur de leeftijdsgrens lager worden gesteld dan bij andere diensttakken, omdat hij voortdurend verplicht is door zijn wilskracht de indolentie van den inlander te neutraliseeren, een inspanning, die men in de tropen niet ongestraft van lichaam en geest kan vergen.

Een Resident zou zich geheel moeten kunnen wijden aan de economische belangen der bevolking in zijn gewest, en zou daarom noodwendig ontlast moeten worden van administratieve beslommeringen, vooral wat betreft de comptabiliteit, waarmede een Assistent-Resident-Secretaris zou kunnen worden belast. Uit den aard der zaak zou dan aan een Resident het bestuur van een veel grooter gewest kunnen worden opgedragen, zoodat men op Java met elf of twaalf Residenten zou kunnen volstaan. Hiermede zou echter nog weinig of niets bereikt zijn, wanneer men niet tegelijkertijd geheel andere eischen gaat stellen aan de toekomstige Residenten. Wil men deugdelijk hervormen, dan moet de Koloniale Regeering een uitnemend stel bestuursambtenaren tot haar beschikking hebben.

Thans is er voor den ambtenaar van het Binnenlandsch Bestuur in den regel maar één veilige weg, namelijk eenvoudig de zaken gaande te houden, zich vooral niet de luxe eener zelfstandige opinie te permitteeren en in de eerste plaats er voor te zorgen, dat staten, periodieke opgaven, rapporten, enz. altijd op tijd ingediend worden. Zoodoende trekt een ambtenaar noch in goeden, noch in kwaden zin de aandacht, krijgt geen aanmerkingen en kan er van verzekerd zijn op zijn tijd bevorderd te worden. Eens Resident zijnde wijkt hij dan natuurlijk van die beproefde methode niet licht af, en zal, indien hij een welwillend mensch is, aan zijn ondergeschikten den gemoedelijken raad geven zijn voorbeeld te volgen. Zoo is mij een geval bekend van een Resident, die in de eerste plaats zelf een agenda aanhield over alle stukken, die hij van de Algemeene Secretarie en van de Departementen van Financiën en Binnenlandsch Bestuur ontving, ter vermijding van „herinneringen." Deze agenda, die ik met eigen oogen gezien heb, toonde hij aan zijn ondergeschikten, er bijvoegende, dat dit nu de ware manier was om vooruit te komen.

Is een dergelijk hoofdambtenaar in den grond der zaak iets anders dan een exorbitant hoog bezoldigd klerk? Maar hij werd, zooals men dit in Indië zegt, „op zijn sloffen" Resident 1e klasse. Dat die benoeming een bron van veel vroolijkheid voor zijn ondergeschikten was, laat zich gemakkelijk begrijpen, en

eveneens, dat dergelijke benoemingen een demoraliseerenden invloed uitoefenen op het corps ambtenaren van het B.B.

Het spreekt wel vanzelf, dat er bij dat corps ook andere elementen zijn, die werkkracht en ambitie bezitten, zich met hart en ziel aan hun betrekking wijden, en er zich dikwijls met bijzondere voorliefde op toeleggen in een of andere bepaalde richting iets nuttigs tot stand te brengen. Gewoonlijk weten zij aan hetgeen zij ondernemen door hun persoonlijke energie eenig leven in te blazen, maar iets *duurzaams* wordt op die wijze zelden bereikt. Hun werk is te vergelijken met zaailingen, op een slecht toebereiden akker uitgeplant, die na een vleugje van schijnbaren groei weldra een kwijnend bestaan voortsleepen, om ten slotte een langzamen, maar zekeren dood te sterven.

Men zegt zoo dikwijls, dat het corps Binnenlandsch Bestuur een keurcorps behoorde te zijn ; welnu, men make er een keurcorps van, wat zeer goed mogelijk is, daar onder het groot getal ambtenaren natuurlijk zeer goede krachten voorkomen. Doch dan dient men de eischen voor de hoogere rangen zoodanig te wijzigen, dat slechts de werkelijk geschikten daaraan kunnen beantwoorden. Men behoeft dan ook b.v. voor een Residents-benoeming niet meer tevreden te zijn met ambtenaren, die hoogstens de zaken gaande houden. Goede, zelfs superieure krachten zal men daarvoor zeker kunnen vinden, wanneer men in de eerste plaats vraagt, wat de ambtenaren gedurende hun diensttijd hebben verricht in het belang van land en volk, en op welke resultaten zij kunnen wijzen. Bij uitzondering moesten ook de coryphaeën van andere diensttakken tot Resident benoemd kunnen worden. Naar mijn meening behoort men al het mogelijke te doen om de betrekking van Resident te doen vervullen door de beste elementen, die onze koloniale samenleving oplevert. Terwijl het aantal Residenten dan zonder bezwaren verminderd zou kunnen worden, zou het aantal Assistent-Resident-Secretarissen uitgebreid moeten worden. Voor die goed bezoldigde betrekking zouden dan in aanmerking kunnen komen de Assistent-Residenten, die, hoewel goede ambtenaren zijnde, toch niet beantwoorden aan de eischen, die men aan een Resident moet stellen. De overige

Assistent-Residenten, dus verreweg de meesten, zouden na twintigjarigen diensttijd onvoorwaardelijk gepensionneerd moeten worden, waarbij dus geen rekening zou moeten worden gehouden met persoonlijke belangen.

Mocht men de opmerking maken, dat daardoor het bedrag der pensioenen zou stijgen, dan wijs ik er op, dat het wel een onmogelijkheid zal zijn op dit gebied te hervormen zonder in de beurs te tasten, waartegenover echter staat dat de vermindering van het aantal Residenten een vrij aanzienlijke besparing zou opleveren. Als algemeene stelregel neme men aan goede betaling, vlugge promotie, aanzienlijke pensioenen, en het stellen van zware eischen aan intellect en werkkracht. Zoo ooit, dan is zeker bij het Binnenlandsch Bestuur de arbeider zijn loon waard, en is goedkoop duurkoop. Men zij indachtig aan het rijmpje:

„The fault of the Dutch
„Is giving too little
„And asking too much."

Wat de inlandsche ambtenaren betreft, zou ik vooral willen waarschuwen tegen te veel Europeaniseeren. Zoolang het peil van de ontwikkeling der groote massa niet aanmerkelijk gestegen is, loopen wij gevaar, wanneer wij den afstand tusschen de bevolking en hun inlandsche hoofden te groot maken, het onmisbare contact te verbreken, waarop ons bestuursstelsel rust. In Britsch-Indië heeft men op dit punt zeer teleurstellende ervaringen opgedaan.

Bij een studie van werken van Engelsch-Indische bestuursambtenaren van verschillende richtingen bleek mij, dat allen daarin overeenstemden, dat Europeaniseering der hoofden, waarvan men zich gouden bergen had voorgesteld, lang niet aan de verwachtingen beantwoord heeft. Een zeer gematigd man, de gewezen Luitenant-Gouverneur Sir GEORGE CAMPBELL, schreef in zijn „British Empire":

„.....There is no doubt that under the old system we ob-
„tained for our service the cream of the talent, intelligence, and
„education (such as it was) of the whole country. And we must

„not now unduly minimize these qualifications of our old ser-
„vants. The old class of native employés were often men of very
„great acuteness and knowledge of the country and their educa-
„tion was not wholly contemtible. . . . . .

„.....There is another very serious drawback in my view to
„the English system. Formerly while the Europeans supplied
„the governing power, the native servants supplied that complete
„native knowledge, which kept us in touch with the people. Now
„I have grave doubts, whether a young Hindoo, who is brought
„up in the Presidency college and possibly has a year or two in
„England, and so acquires not only much European knowledge,
„but even a good deal of European feeling, is not at the same
„time in some degree cut off from the intimate native knowledge
„of former days. They sometimes belong to the class whom we
„should describe as not knowing a horse from a cow. While the
„mass of the people remain so thoroughly native as they are, I
„doubt if it is an unmixed good, that the public services should
„be wholly Europeanised. *But it is difficult to go back.*" [1])

Nu men eenmaal dien weg heeft ingeslagen, kan men niet meer terug. Zoover zijn *wij* nog niet; maar wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht. Ik zou dus niet het Engelsche voorbeeld willen volgen, maar integendeel willen aandringen op eenvoudiger en meer practisch onderwijs op de Hoofden- en Kweekscholen. Men bedenke wel, dat het betrekkelijk gemakkelijk is aspiratiën op te wekken, maar uiterst moeilijk die te bevredigen.

Indien wij hervormend willen ingrijpen in het economisch leven op Java, moeten wij, wat de uitvoering betreft, voor een groot deel steunen op de inlandsche ambtenaren. Wij moeten er dus in slagen hun lust en ambitie door verschillende middelen te prikkelen. Beter dan door Europeaniseering kan men dit m.i. bereiken door hen voor buitengewone ijver en toewijding te beloonen, door snelle bevordering, het toekennen van titels en predicaten, enz. Hervormingen zijn m.i. zaken, die niet naar willekeur in de economie

[1]) De cursiveering is van den Schrijver.

van het Javaansche volk ingeburgerd kunnen worden, zonder dat daaraan een grondige herziening van ons politiek programma en bestuursstelsel vooraf is gegaan.

Wanneer men op de door mij voorgestelde wijze wil hervormen, zal, naar mijn meening, zooveel mogelijk gehandeld moeten worden naar een vooraf vastgesteld plan, waarvan alleen bij dringende noodzakelijkheid afwijkingen moeten worden toegelaten.

Men late iederen Resident voor zijn gewest, in overleg met de Regeering, een plan de campagne opmaken. Daarbij dienen hoofdzaken op den voorgrond te blijven staan en zorge men, dat niet toegegeven worde aan speciale liefhebberijen. Na de vaststelling van het plan behoort de Resident veelvuldige tournée's in zijn ressort te maken, overal de noodige inlichtingen in te winnen, en op de daartoe te houden koempoelans (vergaderingen van inlandsche ambtenaren) steeds den indruk levendig te houden, dat het geen voorbijgaanden maatregel geldt. Vooral behoort er op gelet te worden, dat de betrokken inlandsche ambtenaren overtuigd worden, dat nauwlettend toezicht zal worden gehouden op hun ijver en toewijding, en dat daarvoor belooningen of straffen zullen worden uitgedeeld.

Men dient in het oog te houden, dat zelfs bij het deugdelijkste stelsel het welslagen van hervormingen voor een groot deel afhangt van de mede- of tegenwerking der inlandsche ambtenaren. Dezen moeten dus met alle betamelijke middelen gewonnen worden; daar ook zij in vele opzichten nog als kinderen zijn, valt dit niet moeilijk.

Medewerking van den kleinen man is m.i. in het geheel niet te verwachten. Om echter bepaalde tegenwerking te voorkomen is het noodig hem zoo weinig mogelijk met tijdelijke proefnemingen lastig te vallen, en vooral hem de zekerheid te geven, dat de belastingen gedurende een zeker tijdperk niet verhoogd zullen worden. Verder is nauwlettend toezicht op alles noodzakelijk en moeten wij vooral niet meenen, dat wij den inlander wel op eigen krachten kunnen laten steunen, wanneer wij hem eerst op dreef hebben geholpen.

Het gevolg van een consequente toepassing van het werken naar een vooraf vastgesteld plan, onafhankelijk van de wisselende inzichten van opvolgende Residenten, zou zijn een *indirecte dwang op de bevolking*, wat voldoende zal zijn. Dwang is noodig, in den geest zooals ouders die b.v. uitoefenen tegenover hun schoolgaande kinderen, wanneer zij geregeld het schoolwerk nazien of de lessen overhooren. Daarin ziet toch, voor zoover ik weet, niemand iets hatelijks; ieder zal een dergelijk toezicht loven. Voor velen is het denkbeeld van beperking der vrijheid van den inlander, zij het dan ook door zachten en belangeloozen dwang, een gruwel. Maar men leert anders oordeelen, wanneer men heeft kunnen waarnemen, dat noch bij de zoogenaamde vrije koffieaanplantingen, noch bij de verhuring van gronden ten behoeve der suikercultuur, de inlander in werkelijkheid vrij is, terwijl in het dorpsverband zijn vrijheid vrijwel denkbeeldig is.

Wil men bij de vaststelling van een stelsel van hervormingen voor Java het woord *dwang* vermijden en van *voortdurend toezicht* spreken, dan zie ik daarin geen bezwaar, mits men dan de met de uitvoering belaste ambtenaren zoodanige voorschriften geeft, dat de maatregelen van de Regeering op de bevolking werken als een zachte, aanhoudende en onweerstaanbare drang.

Bij de uitvoering zal men rekening moeten houden met plaatselijke omstandigheden, terwijl men natuurlijk zal moeten waken tegen excessen, die bij elk stelsel overal en altijd mogelijk zijn, wanneer men geen behoorlijke maatregelen neemt om ze te voorkomen of tegen te gaan.

Men beginne zijn aandacht te wijden aan het bestaande, en dan in de eerste plaats aan de hoofdbron van alle inkomsten, den landbouw. Wanneer men den landbouw tot bloei wil brengen, komt als vanzelf zorg voor den veestapel mede op den voorgrond te staan. Zooals ik reeds in het November-nummer van *De Indische Gids* van 1902 opmerkte, is niet alleen het ploegvee bij de sawahbewerking voorloopig onmisbaar, maar ook zal de inlander bij meer intensieven landbouw, waartoe het toch eindelijk zal moeten komen, de mest van zijn vee dienen te benutten, die nu

bijna altijd verloren gaat. Die mest heeft een aanzienlijke waarde, al zou ook de inlander daarvan niet zooveel partij weten te trekken als een Hollandsche landbouwer. Wanneer wij aannemen, dat de mest van een buffel of rund gemiddeld slechts vijf gulden waarde per jaar vertegenwoordigt, wat zeker een lage schatting is, dan gaat door het niet benutten van de mest van ± vijf millioen beesten jaarlijks een waarde van ongeveer vijf en twintig millioen gulden te loor. En hoewel ik de laatste zal zijn om het nut van andere maatregelen, mits consequent doorgevoerd, te ontkennen, toch geloof ik, dat men veelal het eenvoudigste en het meest voor de hand liggende over het hoofd ziet.

Dat de inlander niet tot bemesting te krijgen zou zijn, is onjuist. Uit eigen beweging mest hij alleen daar, waar zonder mest absoluut niets groeien wil, of bij gewassen, die zonder bemesting in het geheel niet willen gedijen, zooals in sommige streken de uien en de tabak. Bij gestreng en aanhoudend toezicht is hij wel degelijk er toe te brengen ook in andere gevallen tot bemesting over te gaan. Wanneer men er den inlander in het algemeen toe kon bewegen de mest van zijn vee op geschikte wijze te gebruiken, kunnen millioenen aan de inlandsche bevolking ten goede komen, zonder eenig bezwaar voor de schatkist.

Daar stalmest zoowel schadelijk als nuttig kan werken, dient men, om goede resultaten te verkrijgen, te letten op het klimaat, den bodem, het veevoeder, de wijze van behandeling, de wijze van aanwending, enz. Waar men proeven met bemesting op groote schaal neemt zonder voldoende wetenschappelijke voorbereiding, zal de inlander wel eens schadelijke gevolgen der bemesting ondervinden, en dan is hij te onontwikkeld om niet de bemesting in het algemeen als schadelijk te beschouwen, terwijl hij verder te indolent is om naar de oorzaken dier mislukking te zoeken, al heeft wellicht zijn buurman de beste resultaten verkregen. Wil men het volk het volle nut laten trekken van een algemeene toepassing der bemesting, dan zou de bevordering daarvan gepaard moeten gaan met een grondige wetenschappelijke studie van de meest praktische wijze voor verschillende gewassen en grondsoorten, zoodat de inlander zoo weinig mogelijk risico

loopt. Terwijl de inlander de fondsen mist om kunstmest te koopen, zouden op den duur alleen aan mest voor millioenen en millioenen waarde voor goed verloren gaan, wanneer niet spoedig maatregelen worden genomen om aan den achteruitgang van den veestapel paal en perk te stellen, daargelaten nog de tastbare nadeelen van slechte grondbewerking.

Behalve het vraagstuk der bemesting zou ook de kwestie van het veevoeder, waarvoor geen algemeene regels te geven zijn, een onderwerp van wetenschappelijk onderzoek moeten uitmaken. Een uit te schrijven prijsvraag zou wellicht een goed resultaat opleveren en finantieel voordeeliger zijn dan een onderzoek van Regeeringswege, terwijl er voorloopig de hand aan zou kunnen gehouden worden, dat b.v. alle omheiningen der erven moeten bestaan uit struiken en gewassen, waarvan de bladeren door het vee genuttigd worden.

Eenvoudige bulletins, waarin de ambtenaren op bevattelijke wijze worden voorgelicht omtrent de hoofdzaken, waarop zij bij den inlandschen landbouw het oog gevestigd moeten houden, zouden door den Plantentuin of door het Departement van Binnenlandsch Bestuur kunnen worden uitgegeven. Betere en doelmatiger beplanting der erven zou hierbij ook een voorname rol moeten spelen.

Als factoren, die in het bijzonder de aandacht verdienen, komen m.i. naast landbouw en veeteelt in het bijzonder in aanmerking de visscherij en de bevordering der inlandsche nijverheid.

Beide laatstgenoemde onderwerpen wensch ik hier nog eenigszins uitvoeriger te behandelen. In de eerste plaats de *visscherij*, omdat dikwijls de belangrijke invoer van gedroogde en gezouten visch als een bewijs van welvaart beschouwd wordt. Dat een eiland als Java, omringd door vischrijke zeeën, voor millioenen aan visch uit het buitenland betrekt, is, naar mijn meening, een abnormale toestand; eerder zou men kunnen verwachten, dat de visscherij er een belangrijke bron van inkomsten zou vormen. Omtrent de belangrijke plaats die de visch bij de volksvoeding inneemt, schrijft prof. VETH:

„Van alle klassen van dieren is voor de bewoners der Indische „eilanden die der visschen in sommige opzichten de belangrijkste, „want er is geen andere, die er zulk een gewichtige rol in de „volksvoeding speelt, terwijl in verband daarmede visscherij, „vischdrogerij en kunstmatige vischteelt er tot de belangrijkste „takken van nijverheid behooren. De hoeveelheid stikstof en „eiwitstof, vereischt voor eene voeding, die den Javaan in staat „stelt, bij den arbeid aan eigen tuinen en velden, ook de hem op- „gelegde heerendiensten te verrichten, schijnt hem voornamelijk „verschaft te worden door de gedroogde visch, die hij gewoon „is met zijne rijst te nuttigen, daar ander dierlijk voedsel slechts „bij uitzondering over zijn lippen komt. Versche visch wordt zel- „den door de inlanders gegeten en van het zouten wordt ook „niet veel werk gemaakt, maar de hoeveelheid en verscheidenheid „van visschen, die eenvoudig in de zon gedroogd en in dien staat „in den handel gebracht en alom tot zeer matigen prijs onder de „bevolking verspreid worden, is zoo groot, dat, wat de gelegen- „heid betreft om zich dierlijk voedsel te verschaffen, de arbeidende „klasse op Java vermoedelijk in gunstiger omstandigheden dan „die in Nederland verkeert."

Gezouten en gedroogde visch is voor een eenigszins voldoende volksvoeding op Java een onmisbaar vereischte, geen luxe, zooals soms wel eens beweerd wordt. Hoe kan men redelijker wijze van luxe spreken, waar reeds vanouds visch naast de rijst is beschouwd als een noodzakelijke levensbehoefte, zelfs van de eenvoudigste lieden. In de consideratie en advies van den 6en Maart 1829, uitgebracht door den benoemden Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië J. VAN DEN BOSCH, op het rapport van DU BUS over de kolonisatie, leest men o.a.:

„Een Javaansche arbeider heeft maandelijks noodig „twintig Nederlandsche ponden schoongemaakte rijst of „wel jaarlijks voor ..... *f* 12
„Tot aankoop van *visch*, zout, betel, 's maands *f*1.50, „dus in het jaar ..... „ 18
„Kleeding, in het jaar ..... „ 36

„Totaal ..... *f* 66

„Dit voorzeker is het *minst* waarvoor een *slaaf* op Java „*met mogelijkheid* kan worden onderhouden, bedragende niet „meer dan 2 stuivers daags." [1])

Uit het bekende werk van prof. VETH kan men vernemen, dat vroeger alom in de zoute en zoete wateren van Java een verbazende hoeveelheid visch werd aangetroffen. Is het niet een zeer ernstig verschijnsel, dat, waar de omstandigheden zoo gunstig waren, Java thans op lange na niet in eigen behoefte kan voorzien? Was dit feit niet veel meer de aandacht waard geweest dan vele zaken, waarvan men in de koloniale politiek van de 2e helft der 19e eeuw stokpaardjes heeft gemaakt? Van Regeeringswege kan zeer zeker veel gedaan worden om de visscherij op en om Java weer tot bloei te brengen. Reeds gedurende vele jaren is o.a. geschikt hout voor den bouw van vaartuigen voor de inlanders moeilijk te verkrijgen geweest. Dit is een zeer oud euvel. In het rapport van den Gouverneur-Generaal ad-interim, BAUD, aan den Minister van Koloniën, omtrent een inspectiereis over Java, van 23 Augustus 1834, No. 276, lezen wij betreffende de Residentie Rembang o.a.:

„De bevolking is ijverig en wijdt zich gaarne aan den scheeps-„bouw en andere ambachten, om aan de onvruchtbaarheid van den „grond tegemoet te komen. De Regent van Rembang heeft met „aandrang verzocht de herroeping van een bepaling, die den ver-„deren aankap verbiedt in eenige bosschen, vroeger voor de in-„landers opengesteld ter aanmoediging van den kleinen scheeps-„bouw."

Nog altijd is geschikt hout voor den bouw van vaartuigen voor de inlanders moeilijk te verkrijgen, terwijl de duurte van het zout een groot bezwaar oplevert voor het deugdelijk conserveeren van visch. In *De Indische Gids* van Nov. 1902 wees ik er reeds vroeger op, dat twee maatregelen, die een zeer gunstigen invloed zouden kunnen hebben, voor de hand liggen. Men zij vrijgevig met het verschaffen van hout voor de prauwen, en stelle het zout, voor zoover het noodig is voor het visscherijbedrijf, tegen lageren prijs beschikbaar.

[1]) De cursiveering is van den Schrijver.

Volksopvoeding en ambachtsonderwijs zijn m.i. onontbeerlijk om de *inlandsche nijverheid* tot een belangrijke bron van inkomsten voor de bevolking te maken.

De inheemsche industrieën behooren niet tot de nieuwigheden, waartoe de Javaan zoo moeilijk te brengen is, wanneer zij hem geen onmiddellijk voordeel beloven. Gebrek aan ontwikkeling is de grondoorzaak van de werkeloosheid, waartoe thans gedurende een groot gedeelte van het jaar vele inlanders, huns ondanks, gedwongen zijn.

Ik heb geheele streken op Java gezien, waar hoegenaamd geen inlandsche nijverheid was door gebrek aan afzet, en waar de lieden letterlijk geen raad wisten met hun tijd.

De Javaan, die geen dringende bezigheid heeft of goed loonend werk kan vinden, gaat zijn tijd zoek brengen met dobbelen, hanengevechten, en in de ergste gevallen met stelen, enz. Zoo is het begrijpelijk, dat de oude hoofden, dit wetende, het dikwijls onnoodig gerekt en drukkend werk van heeren- en gemeentediensten in de hand werkten, omdat zoodoende althans de gelegenheid tot kwaaddoen benomen werd. Hun volk door en door kennende, voorzagen zij veel „soesah" van het slecht gebruik van den vrijgekomen tijd, waarvan allerlei perkara's het gevolg zouden zijn. De Europeaan stelt zich onwillekeurig op een geheel ander standpunt. Hij ziet het belemmerende der diensten in en veronderstelt, met eigen aard en neiging rekening houdende, dat de inlanders, wanneer zij slechts de vrije beschikking over hun tijd hadden, dien ook nuttig zouden besteden en productief zouden weten te maken. Zoo ongeveer heb ik vroeger zelf gedacht; ik heb er mij toen dikwijls aan geërgerd, dat de lieden, die voor gemeentediensten waren aangewezen, met allerlei peuterwerk werden bezig gehouden.

Nu blijf ik er wel bij, dat wij er steeds naar moeten streven, zooveel mogelijk diensten in te krimpen of af te schaffen. Maar voor den inlander kan van een maatregel in die richting slechts dan opvoedende kracht uitgaan, wanneer hem tegelijkertijd de gelegenheid wordt verschaft voor productieven arbeid in zijn vrijgekomen tijd, en de bevolking, voor zooveel noodig met zachten

dwang, wordt genoodzaakt, daarvan gebruik te maken. Ongetwijfeld hebben de gehouden heerendienstonderzoekingen veel nut gehad. De landbouwer is, bij vroeger vergeleken, veel vrijer in zijn bewegingen. Maar kunnen wij nu eenig goed effect van die vrijheid bespeuren bij zijn hoofdmiddel van bestaan, de rijstcultuur? Wordt zij thans zorgvuldiger en beter gedreven dan dertig jaren geleden? Toen schreef de Gouverneur-Generaal LOUDON in zijn reeds aangehaalde cabinetscirculaire van 15 Juni 1873, dat „ter „verkrijging van eene hoogere rijstproductie, door eene oordeel„kundige regeling van cultuur- en heerendiensten, de belemme„ringen, welke een betere bebouwing der rijstvelden in vele stre„ken nu nog ontmoet, uit den weg moeten worden geruimd." In de dichtbevolkte streken is de rijstcultuur zelfs nog achteruitgegaan, niettegenstaande de cultuurdiensten bijna geheel zijn afgeschaft en de heerendiensten belangrijk zijn verminderd. Hier vindt men dus weder een voorbeeld van op zichzelf staande hervormingen, die, hoe goed ook bedoeld, hoe nuttig ook op zichzelf, de verwachte uitwerking missen. Dergelijke teleurstellende ondervindingen zal men m.i. blijven opdoen, zoolang wij de grondoorzaken van den tegenwoordigen toestand, n.l. gebrek aan een consequent stelsel en geschikte uitvoerders, benevens gemis aan volksopvoeding, laten bestaan.

Terwijl de landbouwende bevolking door de gedeeltelijke afschaffing en inkrimping der diensten meer tijd disponibel kreeg, waarvan zij in de meeste gevallen geen goed gebruik wist te maken, gingen de inlandsche industrieën hoe langer hoe meer achteruit. Hoe meer de algemeene welvaart van Java vermindert, hoe minder koopkracht de bevolking heeft voor de producten der inlandsche nijverheid, die daarenboven blootstaat aan de concurrentie van de goedkoopere Europeesche en Amerikaansche machinale voortbrengselen, waardoor zij in vele gevallen zelfs geheel verdrongen wordt. De cultures voor de Europeesche markt breiden zich op Java wel uit, maar niet in verhouding tot de toeneming der bevolking, terwijl overvloedig aanbod van werkkrachten de verdiensten bij deze cultures deed dalen.

Wanneer wij den levensstandaard van het volk willen verhoogen,

moeten wij niet alleen de noodige aandacht wijden aan landbouw en veestapel, maar ook de inlandsche nijverheid tot nieuwen bloei trachten te brengen door onderricht in het vervaardigen van artikelen voor de wereldmarkt. De inlanders moeten op groote schaal leveranciers worden, niet alleen van ruwe materialen, maar zooveel mogelijk ook van allerlei waren, bestaande uit door hen zelf been verwerkte grondstoffen. Zelfs bij den zeer lagen loonstandaard, die op Java thans geldt, zouden daardoor groote sommen het land kunnen binnenstroomen.

In de Afdeeling Magetan stelden de controleur HOEZOO en ik ieder zelfstandig een onderzoek in naar de loonen van inlanders, werkende voor inlanders. Wij kwamen beiden tot het resultaat, dat het gemiddelde loon 10 duiten (iets meer dan 8 centen) daags bedroeg. Eten wordt dan niet verstrekt. In vele gevallen werken zij echter, zonder loon, alleen voor den kost. Een boerenknecht ontving gemiddeld aan contanten 14 gulden 's jaars, plus *f*2.50 voor kleeding, en den kost voor zich persoonlijk, niet voor zijn gezin. In geld omgezet, is dit ook weder ongeveer 10 duiten daags. [1])

De Controleur HOEZOO, die zijn onderzoek instelde in de suikerstreek der afdeeling, kwam tot de conclusie, dat het door inlandsche werkgevers uitgekeerde loon slechts *de helft bedroeg van hetgeen door de suikerondernemingen voor denzelfden werktijd werd betaald*. Uit dit laatste blijkt wel, hoe eenzijdig de lieden oordeelen, die van meening zijn, dat het tenietgaan der Europeesche industrie het Javaansche volk ten goede zou komen. Zij zien geheel over het hoofd, dat de in ons oog lage loonen, die bij de Europeesche industrie worden uitbetaald, hoog zijn te noemen in vergelijking met hetgeen inlanders elkander onderling uitbetalen. Bovendien zou verminderde vraag naar werkkrachten voor de Europeesche cultures tengevolge hebben, dat er minder geld in omloop kwam, en dat de vrijkomende handen door

[1]) Hier is sprake van de loonen in de binnenlanden, dus voor de groote massa der bevolking van Java. Op de voorname kustplaatsen, en in het algemeen in de zoogenaamde kotta's of steden, zijn ze natuurlijk beduidend hooger.

vermeerderde concurrentie de reeds minieme loonen zouden doen dalen.

Waar de loonstandaard laag is, verwerkbare materialen aanwezig en werkkrachten beschikbaar zijn, zullen wij er zeker in kunnen slagen met zachten dwang verschillende takken van inlandsche nijverheid ingang te doen vinden, wanneer wij de bevolking tot een voldoenden trap van ontwikkeling weten te brengen.

De onontwikkelde inlander, die nooit zijn hersens heeft behoeven in te spannen, en van wie noch oog noch hand met methode is geoefend, kan zich, door de noodzakelijkheid gedwongen, wel een betrekkelijk groote hoeveelheid empirische kennis en handigheid eigen maken, maar hij mist, wanneer hij aan zichzelf wordt overgelaten, de noodige lenigheid van geest en zintuigen om zaken in zich op te nemen, of voorwerpen te vervaardigen, die eenigszins afwijken van hetgeen hij en zijn voorouders steeds voor oogen hebben gehad.

Wij zijn nu bijna driehonderd jaren op Java en hebben ons nooit aan volksopvoeding gelegen laten liggen. Waar wij dus van meet af aan moeten beginnen, kunnen wij onmogelijk de hoop voeden, dat wij binnen enkele jaren het verzuimde zullen kunnen inhalen. Wij mogen hoogst tevreden zijn over den uitslag van ons werk, indien het ons gelukt binnen dat tijdsverloop de grondslagen daartoe te leggen.

Voor de bevordering van de inlandsche nijverheid acht ik dan ook *volksonderwijs* van het hoogste belang. Naar mijn overtuiging behoort men zoo spoedig mogelijk de eerste stappen in die richting te doen, daar anders door alle mogelijke hervormingen geen blijvende resultaten kunnen worden verkregen wegens het gebrek aan volksopvoeding. Alvorens wij op tastbare resultaten der volksopvoeding zullen kunnen wijzen, zullen in elk geval nog verscheidene jaren moeten verloopen, al vangen wij er ook zoo spoedig mogelijk mede aan. De economische toestanden gedoogen echter niet, dat wij dien tijd rustig afwachten zonder krachtig in te grijpen, waarbij wij voorloopig de alsnog ontbrekende volksontwikkeling door zachten dwang zullen moeten vervangen.

Het kost den inlander onbegrijpelijk veel moeite voorwerpen netjes af te werken. Het gemis van eenig teekenonderwijs doet zich steeds gevoelen; bijna alles, wat de inlanders vervaardigen, geeft den indruk niet geheel afgewerkt te zijn. De voorwerpen, waarop dit niet toepasselijk is, ontbreken niet ten eenenmale, maar dit zijn dan ook bepaald producten van kunstvlijt, die door een betrekkelijk gering aantal lieden vervaardigd worden, tamelijk hoog in prijs zijn en alleen geschikt om op de Europeesche markt de rol van fancy-artikelen te vervullen. Voorloopig moet men echter m.i. daaraan voor Java niet te veel waarde hechten, want eene bevolking van een kleine dertig millioen zielen wordt niet gebaat door een betrekkelijk geringen omzet van dergelijke artikelen.

Bij mijn verdere beschouwingen ben ik dan ook van het standpunt uitgegaan, dat kunst geheel achter moet staan bij de finantieele zijde der zaak, in zooverre n.l., dat het voorloopig ons eenig doel moet zijn den inlander de gelegenheid te openen om zijn werkkracht productief te maken en hem een afzet voor zijn producten te verschaffen, wat op ruime schaal dient te geschieden om in den geldnood van het land te voorzien. Kan hierbij de kunst gediend worden, des te beter, maar m.i. behoort men die niet aan te moedigen, waar zij geen finantieele resultaten zou opleveren. Wat bevorderd moet worden is het vervaardigen van goede en goedkoope verbruiksartikelen, die bij millioenen op de wereldmarkt te plaatsen zijn, zoodat een beduidend percentage der bevolking daarin een bestaan of bijverdienste kan vinden.

Alleen dan kan men verwachten voor dergelijke producten van de inheemsche industrie een afzetgebied te kunnen openen, wanneer het aankomende geslacht, wat ontwikkeling betreft, gunstig afsteekt bij het tegenwoordige, en zoodoende het werk steeds volkomener kan worden en aan de concurrentie, die niet uit zal blijven, het hoofd zal kunnen bieden.

Om dit te bereiken dient men te zorgen, dat het volksonderwijs een plaats vindt onder de desa-instellingen. Slechts aanhoudend toezicht der ambtenaren zal in staat zijn dit onderwijs in het leven te roepen. Het tot stand komen daarvan, op de meest prak-

tische en minst kostbare wijze, zooals de Regeering dit in overleg met mannen als den zendeling-leeraar KRUYT enz. zou kunnen vaststellen, zou wederom een der opgaven van den Resident zijn en ook diens onophoudelijk toezicht vergen. Zeer zorgvuldig dient men er m.i. voor te waken, dat het zich in den aanvang bepale tot het *allereenvoudigste* en *allerprimitiefste*, n.l. Javaansch lezen, schrijven, eenvoudig rekenen (een begrip der 4 hoofdregels), terwijl men zooveel mogelijk tijd dient te besteden aan eenvoudig teeken- en ambachtsonderwijs. Verder een beperkte schooltijd, zoodat de kinderen niet aan hun eigenlijke werkzaamheden onttrokken behoeven te worden, daar de ouders in de meeste gevallen de hulp hunner kinderen bezwaarlijk kunnen missen.

In dat opzicht zijn de toestanden zeer zeker niet verbeterd sedert 1887, toen de heer POENSEN in de *Mededeelingen van het Nederlandsche Zendelinggenootschap* (1887, 31e deel, 3e stuk) schreef:

„Men zal ons wel willen gelooven, als wij verzekeren, dat menig „desaman in de Westmoesson zijn buikband maar wat vaster aan„haalt om den honger minder te gevoelen.

„Spreek tot ouders, die in zulke omstandigheden verkeeren, niet „van eenige zorg voor de opvoeding hunner kinderen. Vooral „niet om hen naar school te zenden, om daar eenige nuttige ken„nis op te doen. Het zou immers zijn den spot drijven met hunne „ellende!

„De jongens moeten zoo spoedig mogelijk wat zien te verdie„nen; de meisjes moeten ook al meewerken in den tuin of op het „veld, of door het oppassen van jonge kinderen de moeder in de „gelegenheid stellen eten te zoeken. Alles dringt om te zorgen, „dat men niet van honger sterft, en iedere hoogere aspiratie is „voor goed onmogelijk geworden."

In het algemeen bestaat in Indië de neiging om het onderwijs voor inlanders op Europeesche leest te schoeien, waardoor het zeer kostbaar wordt, en voor hen, die het hebben genoten, meer een sieraad is dan nuttige kennis.

Bij alle leerprogramma's behoorde men zich te bepalen tot datgene, wat voor de leerlingen practisch nut kan opleveren, terwijl

alles, wat niet aan dien eisch beantwoordde, onvoorwaardelijk zou moeten vervallen. Naar mijn meening moet dit ook voor de hoofdenscholen gelden. Hierdoor zou men niet alleen bevorderen, dat de hoofden de behoeften van hun volk beter zouden begrijpen dan de volgens ons tegenwoordig onderwijssysteem opgeleide inlandsche ambtenaren, maar ook dat de meerdere ontwikkeling der hoogere standen mede aan de groote massa ten goede kwam. Dit is thans in het geheel niet het geval. Het tegenwoordige inlandsche hoofd, dat naar behooren lagere-, eerste klasse- en hoofdenschool heeft doorloopen, heeft wel een betrekkelijk groote hoeveelheid theoretische kennis opgedaan, maar slechts zeer weinig of niets geleerd, dat hij in zijn latere loopbaan ten nutte van land en volk zou kunnen aanwenden.

Toch zijn de inlandsche hoofden de aangewezen personen om hun volk te leiden en voor te gaan. Hoe betrekkelijk weinig nut heeft het, wanneer een paar honderd aanzienlijke inlanders zich in goed Hollandsch kunnen uitdrukken, er Europeesche liefhebberijen op na houden, goed kunnen recipieeren, een partijtje kunnen kaarten, en zich de uiterlijke allures van een Europeaan geven, maar van landbouw en veestapel minder begrip hebben dan de eerste de beste desaman.

Waar hoofden, die een moderne opleiding genoten hebben, proeven nemen om toestanden op het gebied van landbouw of veeteelt te verbeteren, lijden ze dan ook, niettegenstaande hun goede bedoelingen, dikwijls schipbreuk door gebrek aan kennis en ervaring, en vermeerderen dan slechts het aantal van de bij de bevolking zoo gehate proefnemingen, zonder eenig blijvend nut te stichten.

Naar mijn meening brengt men Java weinig vooruit door aan een grooter of kleiner gedeelte van de aanzienlijke Javanen de gelegenheid te verschaffen een theoretische opleiding te verkrijgen. Veel meer nut dan vele theoretisch opgeleiden heeft voor Java een enkel hoofd met de praktische bekwaamheid en de karaktereigenschappen, die noodig zijn om, zij het dan ook op een beperkt gebied, land en volk op te heffen en nieuwe bronnen van inkomsten te openen. Veel meer waarde heeft ook het voor-

beeld van één inlander, die in staat blijkt te zijn een groote industrieele onderneming te drijven.

Het onderwijs aan de aanzienlijke Javanen, waaruit in hoofdzaak de toekomstige inlandsche bestuursambtenaren worden gerecruteerd, behoorde geheel en al gericht te zijn op het kweeken van voorgangers voor hun volk. De stof, waaruit die gevormd kunnen worden, zal bij de Javanen wel niet overvloedig voorhanden zijn, maar evenmin geheel ontbreken. Reeds één man van dat slag kan wonderen doen.

Ik wijs hierbij op het voorbeeld van den neger en gewezen slaaf, BOOKER WASHINGTON, die thans te Tuskegee in Alabama (Vereen. St.) aan het hoofd staat eener door hem gestichte inrichting met vele honderden leerlingen.

Van daaruit gaan jaarlijks een aantal voor het praktische leven gevormde kweekelingen de maatschappij in, die op hun beurt, bewust of onbewust, de beginselen van het door hen genoten onderwijs verder onder hun volk verbreiden. Ik acht dit ook daarom zulk een leerrijk voorbeeld voor Java, omdat de minder ontwikkelde volksrassen zooveel karaktertrekken gemeen schijnen te hebben.

BOOKER WASHINGTON maakt in zijn bekend werk „Up from slavery" de opmerking: „een flink huis, door een neger gebouwd, heeft grooter zedelijken invloed dan honderd redevoeringen". Zoo zou ik willen zeggen: het vormen van enkele inlanders tot lieden, die krachtig kunnen medehelpen om een volk op te heffen, is van grooter nut dan het kweeken van vereuropeeschte personen, wier hoofd en hersens volgepropt zijn met kennis, die zij in de praktijk niet voldoende weten toe te passen.

In zijn ietwat naïve autobiographie trof mij vooral de bijzondere mate van gezond verstand, onverzettelijke wilskracht en helder inzicht, waar het de nooden en behoeften en ook de gebreken van zijn volk geldt.

Veel meer nog dan zijn kennis en ontwikkeling, die toch eerbied afdwingen, vooral door de omstandigheden, waaronder zij verkregen zijn, geloof ik, dat aan die karaktereigenschappen zijn succes moet worden toegeschreven. Voor zijn landgenooten is hij

een ware apostel van den arbeid geworden en gebleven, trots ontzaglijke bezwaren, moeite en tegenwerking [1]).

„Vóórdat ik naar Hampton ging" [2]), schrijft hij, „dacht ik er „vrij wel over als de meesten van mijn volk, dat een opleiding „krijgen beteekende zich een aangename, gemakkelijke toekomst „verzekeren, vrij van allen handenarbeid. Op Hampton leerde ik, „dat handenarbeid geen schande is en kreeg ik den arbeid lief, „niet enkel om zijne finantieele waarde, maar om hem zelven en „ook om de onafhankelijkheid en het zelfvertrouwen, die de ge-„schiktheid tot allen arbeid aanbrengt".

Die opvatting is hij getrouw gebleven bij de inrichting van het Instituut te Tuskegee, waar het aan geen kweekeling, hoe vermogend hij ook moge zijn, van welken stand, afkomst of rang, veroorloofd is de geheele school te doorloopen, zonder handenarbeid te verrichten. Dit acht ik voor mij het fundament van het werk van BOOKER WASHINGTON, wiens Instituut een inrichting is, in hoofdzaak gewijd aan het Evangelie van den arbeid, al wordt de zedelijke en godsdienstige opvoeding der kweekelingen niet verwaarloosd.

Mij lijkt het voorbeeld van BOOKER WASHINGTON bij uitstek bemoedigend. Zijn werken en streven voor de verheffing van zijn volk kan ons, naar mijn meening, in vele opzichten tot leiddraad strekken, wanneer wij voor Java op deugdelijke wijze hervormend willen optreden. Hoeveel overeenkomst er bestaat tusschen de toestanden, die B. W. tracht te verbeteren en den toestand op Java, kan den lezer blijken uit de volgende aanteekeningen, die ik heb gemaakt bij aanhalingen uit B. W.'s bekend werk.

---

[1]) Nog onlangs hebben negers getracht een vergadering door hem belegd, te verstoren, om aldus hun wrevel te uiten over het feit, dat hij naar hun meening veel te weinig opkwam voor hun politieke rechten, die in hun oogen het voornaamste waren.

[2]) B. W. ontving na de vrijverklaring der negers zijn opleiding in Hampton, een inrichting waar het streven was negers een praktische opleiding te geven.

BOOKER WASHINGTON schrijft:

„Ik had bij al wat ik ondernam steeds de gedachte, dat
„ik slagen zou en ik kon het nooit goed vinden met zoo-
„velen, die dadelijk klaar staan duidelijk te maken, waar-
„om iemand niet kan slagen. De man, die mij wist te ver-
„tellen, hoe men kan slagen, stond altijd hoog bij mij aan-
„geschreven."

Blijkbaar heeft B. W. de volle maat van tegenwerking ondervonden en heeft hij te kampen gehad met wantrouwen in het slagen zijner pogingen. Wie op Java deugdelijk wil hervormen, zal zich op hetzelfde moeten voorbereiden.

B. W.: „Gedurende het tijdperk der reconstructie waren overal
„in het Zuiden de scholen overdag en des avonds stamp-
„vol van leerlingen van allen leeftijd en stand; er waren
„er zelfs, die een leeftijd van zestig, zeventig jaren hadden
„bereikt. De begeerte naar onderwijs was loffelijk en be-
„moedigend; toch stond daarbij te veel de gedachte op
„den voorgrond, dat zoodra iemand maar eenige kennis
„had verkregen, hij voor een groot deel van de lasten en
„ongemakken des levens ontheven zou zijn en in elk geval
„geen handenarbeid meer zou behoeven te verrichten. Ver-
„der dacht men, dat wie eenige kennis van Grieksch en
„Latijn, hoe gering ook, bezat, al een heel bijzonder
„mensch was, ver boven alle stervelingen verheven. Ik
„weet nog zeer goed hoe de eerste kleurling, dien ik ont-
„moette en die iets wist van vreemde talen, mij een zeer
„benijdenswaardig man toescheen."

Dezelfde gedachten en opmerkingen, natuurlijk met enkele wijzigingen (zoo b.v. Hollandsch in plaats van Grieksch en Latijn), zijn ook die van den Javaan. Dit wetende, moeten wij daarop bedacht zijn en het onderwijs zoodanig inrichten, dat het die neigingen vooral geen voedsel geeft, maar ze integendeel krachtig bestrijdt. Bij den allergrootsten eenvoud behoort tevens gestreefd te worden naar de meest mogelijke algemeenheid, zoodat ten

laatste personen, die geen onderwijs hebben genoten tot de uitzonderingen zullen behooren.

B. W.: „Reeds in mijn jeugd en ook later als man, voelde ik, „dat het Gouvernement bij onze vrijverklaring zeer ver„keerd had gedaan door boven hetgeen de verschillende „staten deden, geen maatregelen te treffen voor de alge„meene opleiding van ons volk."

Het is juist de *algemeene* opleiding geweest, welke ook op Java geheel heeft ontbroken, en die thans de onontbeerlijke hulp en steun moet worden niet alleen bij het invoeren, maar vooral ook bij het instandhouden van hervormingen.

B. W.: „In weerwil van mijn groote jeugd had ik in de dagen „der reconstructie het gevoel, dat men fouten beging en „dat de toestanden niet konden blijven zooals zij waren. „Ik begreep, dat het beleid der zaken, zoo ver dit mijn „volk gold, van een verkeerd beginsel uitging, te kunst„matig en te gedwongen was." . . . . . .

„Ik begreep, dat de neger hierdoor altijd het kind der „rekening werd. De algemeene politieke beweging leidde „bovendien de aandacht van ons volk van meer noodzake„lijke dingen af, n.l. zich te bekwamen in alle gewone „ambachten en het verkrijgen van bezit."

In Nederland hebben wij de wisselingen en den onderlingen strijd gehad tusschen de liberale en conservatieve koloniale politiek, met het gevolg, dat de Javaan altijd het kind van de rekening was, want dit leidde de aandacht af van een veel gewichtiger zaak, n.l. de volksopvoeding in den ruimsten zin des woords.

B. W.: „De kweekelingen, die het eerst kwamen, hadden zich „moeite genoeg gegeven om de lange ingewikkelde re„gels der grammatica en der wiskunde van buiten te lee„ren, maar zij wisten niet hoe zij ze moesten toepassen op „de dingen van het dagelijksch leven. Eén onderwerp „was er, waarover zij gaarne spraken om mij te toonen, „dat zij heel wat wisten van rekenen, n.l. over bankwezen

„en disconto's. Maar ik bemerkte weldra, dat zij, noch „iemand uit de streek van waar zij kwamen, ooit met een „bankier in rekening hadden gestaan." . . . . .

„Zij konden zeer goed de Sahara of de hoofdstad van „China op den aardbol aanwijzen, maar ondertusschen wis- „ten de meisjes niet eens waar de messen en vorken op „tafel moesten worden gelegd en het brood en het vleesch „neergezet worden. Er behoorde heel wat moed toe om een „kweekeling, die de 3e machtswortel en het bankwezen en „disconto's had bestudeerd, duidelijk te maken, dat het „beste, wat hij doen kon, was de tafel van vermenigvuldi- „ging goed te leeren."

Toen ik nog controleur was onderzocht ik eens de vorderingen der leerlingen op een inlandsche school. Zij bleken theoretisch uitstekend thuis te zijn in het metriek stelsel, maar toen ik hun vroeg, of ze nu ook de grootte van een bouw of van een roede daarin konden uitdrukken, stonden zij met den mond vol tanden. Evenmin hadden zij eenig begrip van het schatten van den afstand van een Kilometer en wezen daar b.v. voor aan een distantie van ± 30 Meter. Verder hadden zij geen voorstelling van het aantal Kilogrammen dat in een pikol gaat, enz. De verkregen kennis was dus geheel werktuigelijk en herinnert aan die van de aspirant-leerlingen van BOOKER WASHINGTON.

B. W.: „De man die iets kan maken, waaraan behoefte bestaat, „zal ten slotte zijn weg wel vinden, wat dan ook zijn ras „mag zijn."

Ook het Javaansche volk moet leeren zaken te vervaardigen, waaraan behoefte is, en dat wel zoo goed mogelijk.

B. W.: „Voordat ik Holland bezocht, wist ik niet hoeveel men „wel kon verbouwen op een klein stuk grond. Ik kreeg den „indruk, dat men geen stuk grond ongebruikt liet liggen."

Wij Hollanders weten dus wel, hoe wij onzen bodem productief moeten maken, en het probleem, dat wij hebben op te lossen, is dus, hoe wij onze kennis aan den Javaan kunnen bijbrengen in een voor land en volk passenden vorm.

B. W.: „Bij de technische opleiding houden wij vooral drie din-
„gen in het oog. Ten eerste dat de kweekeling zulk een
„opleiding ontvangt, dat hij in staat zal zijn om te voldoen
„aan de eischen, die op dit oogenblik in het deel van het
„Zuiden, waar hij zich vestigt, worden gesteld; ten tweede
„dat elke kweekeling, die de school verlaat, behalve ken-
„nis en zedelijk karakter, genoeg bedrevenheid heeft om
„hem in staat te stellen in zijn eigen levensonderhoud en
„in dat van anderen te voorzien; ten derde, dat elke
„kweekeling ons verlaat met de overtuiging en de weten-
„schap, dat arbeid adelt, zoodat hij den arbeid lief heeft
„en niet hem tracht te ontvluchten."

Ziehier een programma ten uitvoer gebracht, dat ook ons in hoofdzaak als schema zou kunnen dienen. Ten eerste moet zorgvuldig worden nagegaan, waartoe elke streek op Java zich het best leent; aan het bestaande moet dan zooveel mogelijk worden vastgeknoopt, of wel er moet op worden voortgebouwd, en dit ten opzichte van alle punten, waarop wij wenschen te hervormen. Vooral vervalle men niet in de gewone Indische fout van generaliseeren. Wie zal b.v. in ons vaderland in economisch opzicht Drente en Zeeland over één kam scheren? Toch ziet men iets dergelijks telkens op Java gebeuren; hierin schuilt de oorzaak van veel teleurstellingen en geldverspilling.

B. W.: „Aan de school wordt onderricht gegeven in 28 ver-
„schillende ambachten, waardoor de mannen en vrouwen
„terstond in staat zijn werk te vinden, als zij de inrichting
„verlaten. . . . . .
„De gewone jaarlijksche uitgaven bedragen ongeveer
„80 duizend dollar. Van dertig kweekelingen is het getal
„geklommen tot op elf honderd, die tot ons komen uit 27
„staten en provincies, uit Afrika, Cuba, Porto-Rico, Ja-
„maïca en andere landen. Wij hebben 26 beambten en
„onderwijzers, en als wij hierbij voegen de gezinnen van
„onze onderwijzers, bedraagt de geheele bevolking der
„school ongeveer 1400 personen. Als ik hen, die de school

„hebben doorloopen, optel bij hen, die voldoende oplei-
„ding genoten om goed werk te kunnen leveren, dan kan
„ik veilig zeggen, dat er nu ten minste drie duizend man-
„nen en vrouwen van Tuskegee in verschillende deelen
„van het Zuiden werkzaam zijn, mannen en vrouwen, die
„door hun voorbeeld of door hun werk onder ons volk too-
„nen, hoe het zijn leven op stoffelijk, zedelijk, verstande-
„lijk en godsdienstig gebied kan verbeteren." . . . .

„Het is merkwaardig te zien welk een verandering ten
„goede er komt ten opzichte van den aankoop van land,
„het verbeteren der woningen, het sparen, de opvoeding
„en het zedelijk gehalte, zoodra onze kweekelingen zich
„ergens vestigen. Geheele gemeenten krijgen spoedig een
„ander voorkomen door den invloed van deze mannen en
„vrouwen." . . . . . .

„Ook moet elk dezer kweekelingen (ook voor het pre-
„dikambt of anderen Christelijken arbeid) den halven dag
„zich bekwamen in een ambacht om bedrevenheid in en
„liefde voor het werk te krijgen, zoodat hij, als hij de
„inrichting verlaat, in staat is een goed voorbeeld te ge-
„ven aan het volk, waaronder hij zijn arbeid gaat be-
„ginnen."

Het ideaal, dat B. W. blijkbaar voor oogen zweeft, en dat hij op zeer praktische wijze tracht te verwezenlijken, is het vormen van een kern van jonge lieden van beide seksen, die voorzien zijn van de noodige praktische kennis en genoeg moreele ontwikkeling hebben om niet alleen op eerlijke wijze hun brood te verdienen, maar die tevens in staat zijn door voorbeeld en leering het onderricht, dat op Tuskegee gegeven wordt, onder hun landgenooten te verbreiden en zoodoende langzaam maar zeker het negerras op te heffen.

In de eerste plaats tracht B. W. den bestaanden afkeer van handenarbeid te bestrijden; hij gebruikt daartoe wel het meest afdoende middel, n.l. het leeren van een ambacht verplichtend te stellen voor elken kweekeling, wat ook zijn verdere loopbaan moge zijn.

Verder moeten wij bewondering gevoelen voor het finantieele talent, waarmede de inrichting beheerd wordt, wanneer wij weten, dat de geheele bevolking der school, inclusief de gezinnen der onderwijzers, er ongeveer 1400 personen uitmaakt en de gewone jaarlijksche uitgaven ongeveer twee ton bedragen.

Te Tuskegee worden onderwijs en handenarbeid onafscheidelijk geacht; dit moeten wij ook op Java trachten te bereiken. Uit den aard der zaak kan de inrichting voor Java niet slaafs worden nagevolgd, maar in principe lijkt mij deze richting de ware.

Sommigen achten volksopvoeding voor Java voorloopig niet zoo noodig. Zij zien voorbij, dat onkunde daar de oorzaak is van veel ellende en een ernstig beletsel om het volk economisch blijvend te verheffen.

Volksopvoeding is onmisbaar, op welk terrein wij ook willen hervormen, terwijl dat onderwijs uiterst eenvoudig en daarbij zoo praktisch, goedkoop en algemeen mogelijk behoort te zijn, en handenarbeid en ambachtsonderwijs daarvan een belangrijk onderdeel zullen moeten uitmaken.

Zullen de scholen, bestemd voor opleiding van inlandsche ambtenaren, de zoogenaamde Hoofdenscholen, in de praktijk aan het doel beantwoorden, dan moet allereerst hun aantal vermeerderd worden, zoodat *alle* toekomstige ambtenaren eenzelfde opleiding kunnen genieten. Die inrichtingen moeten op een eenvoudige leest geschoeid worden; de kern van het onderwijs zou moeten bestaan uit kennis van de landstaal, bestuursinrichting, landbouw en veeteelt, hulpbronnen van het land, ambachtsonderwijs en wat daarmede in verband staat.

Naar mijn meening dient niet alleen bij de toekomstige *volks*opvoeding onderwijs onafscheidelijk verbonden te zijn met handenarbeid, op dezelfde wijze als BOOKER WASHINGTON dit voor zijn rasgenooten noodig achtte, maar zal handenarbeid eveneens deel moeten uitmaken van de opleiding voor *hoofden* en *onderwijzers*. En dan niet facultatief, maar verplichtend.

Zoodra de gelegenheid tot het verkrijgen van dergelijk onderwijs zal zijn opengesteld, zou niemand meer tot den Gouvernementsdienst moeten worden toegelaten dan na zich in een of ander ambacht of handwerk bekwaamd te hebben.

Natuurlijk zal dit niet in den smaak vallen van de Javaansche aristocraten. Dit is echter geen onoverkomelijk bezwaar.

Zij zullen zich zonder eenigen twijfel in het onvermijdelijke schikken, wanneer zij bemerken, dat zij zich aan de gestelde eischen hebben te onderwerpen of anders den Gouvernementsdienst voor zich gesloten zien. Er zijn genoeg wijzen om hunne eerzucht en ijdelheid te prikkelen en het hun zoodoende gemakkelijker te maken, al ware het alleen maar door hen te wijzen op het voorbeeld van de Pruisische prinsen, die niet het leven mogen ingaan zonder zich in eenig ambacht bekwaamd te hebben. Ook moet men voorloopig met oordeel des onderscheids te werk gaan, en b.v. een verwend en vertroeteld Regentszoontje niet aan het metselen zetten; voor zoo iemand zou b.v. vlechtwerk of andere dergelijke arbeid zeer geschikte bezigheid zijn.

De geheele richting van de opleiding der Javaansche aristocraten zou naar mijn stellige overtuiging zoodanig moeten zijn, dat zij in de eerste plaats tot het besef komen, dat handenarbeid geen schande is. Vooral moeten zij ook leeren inzien, dat zij zich buiten het ambtenaarschap, bij handel en industrie, een toekomst kunnen verschaffen. Want hoe zullen anders op den duur de talrijke afstammelingen der hoofdenfamilies aan passende betrekkingen geholpen kunnen worden? Bij de opvoeding, die zij thans genieten, en bij de denkbeelden, die hun van huis uit worden medegegeven, zijn zij slechts op het ambtenaarschap aangewezen. Falen zij bij het bereiken van dit ideaal, wat in de toekomst voor velen onvermijdelijk is, dan worden zij noodwendig ontevreden, gevaarlijke elementen, wier aantal elk jaar zal toenemen.

Het spreekt wel vanzelf, dat bij de uitvoering van een dergelijk plan tot verbetering van de opleiding der inlandsche hoofden vele moeilijkheden te overwinnen vallen, in de eerste plaats het vinden van geschikt onderwijzend personeel.

Mijns inziens zou men in de eerste jaren, althans voor zoover het de ambachten betreft, moeten steunen op leerkrachten uit Holland. Deze zouden dan niet alleen les moeten geven aan de leerlingen der hoofden- en kweekscholen, maar ook helpers moeten vormen, die later o.a. aan het hoofd van dorpsambachtscholen zouden kunnen staan.

De inrichtingen van ambachtsonderwijs zouden steeds kweekplaatsen (pepinières) moeten blijven. Terwijl inlandsche Hoofden en onderwijzers daar de noodige ambachtskennis kunnen opdoen, zouden deze inrichtingen met behulp van de te vormen inlandsche helpers ook moeten dienen tot het opleiden van een aantal bekwame inlandsche ambachtslieden. Dezen zouden dan, naar hun dessa's teruggekeerd, de opgedane kennis verder kunnen helpen verbreiden.

De te onderwijzen vakken zouden zorgvuldig moeten worden gekozen. Men dient zich m.i. vooreerst te bepalen tot datgene, wat bij den tegenwoordigen toestand van Java de meeste kans biedt van nuttige en ruime toepassing in de praktijk.

Door ook de inlandsche onderwijzers der zendingscholen in de gelegenheid te stellen van het te geven ambachtsonderwijs gebruik te maken, en daarvoor aan die scholen een flink subsidie te verleenen, zou men tevens kunnen bevorderen, dat het ambachtsonderwijs in ruime mate en spoedig aan het volk ten goede zou komen.

Ik herinner mij, dat, toen ik te Djombang controleur was, een paar honderd mahomedaansche kinderen de zendingsschool te Modjo-Warno bezochten, zoodat men niet bevreesd behoeft te zijn, dat het nut zich tot een betrekkelijk gering aantal Christenen zal bepalen.

Het zou naar mijn meening aanbevelenswaardig zijn, het inlandsche onderwijs, instede van onder het Departement van Eeredienst, Onderwijs en Nijverheid, onder dat van Binnenlandsch Bestuur te brengen, waarvan de ambtenaren voortdurend in onmiddellijke aanraking met de bevolking zijn. Weliswaar is de Directeur van Binnenlandsch Bestuur op het gebied van onderwijs geen deskundige, maar zijn collega van Eeredienst, Onderwijs en Nijverheid is dit tot heden evenmin geweest.

Het was niet mogelijk hier meer dan een vluchtige schets te geven. Elk der hier behandelde onderwerpen vormt een studie op zichzelf. Ik wensch er echter nog met bijzonderen nadruk op te wijzen, dat het bij inrichting der opleiding van de aanstaande hoofden op de hierboven geschetste wijze mogelijk zal zijn een

corps van inlandsche ambtenaren te vormen, die er van doordrongen zijn geworden, dat hun eerste taak is hun volk economisch te verheffen, en dat hun loopbaan zal afhangen van de wijze, waarop zij die taak ten uitvoer brengen.

Al worden de instellingen voor het onderwijs aan hoofden enz. op den meest eenvoudigen en practischen voet ingericht, dan zullen de kosten toch nog vrij aanzienlijk zijn. Men zou van het renteloos voorschot, dat het moederland verleenen wil [1]), een uitnemend gebruik kunnen maken door het aan te wenden tot het geleidelijk opkweeken van verlichte en voor hun taak berekende inlandsche bestuurders en het vormen van technisch ontwikkelde Javanen, die als pioniers bij hun volk kunnen optreden.

Enkele takken van bedrijf zijn er ongetwijfeld, die ook thans met kans van welslagen ter hand kunnen worden genomen; hun aantal is echter beperkt. Weldra zal de tijd aanbreken, dat voor de steeds toenemende bevolking, naast de oude bronnen van inkomsten, nieuwe dringend noodig zullen zijn. Dan zou de onkunde van het volk een ernstige, moeilijk te overwinnen belemmering opleveren.

Waar de economische toestand van Java tegenwoordig nog zooveel te wenschen overlaat, kan naar mijn meening niet genoeg herhaald worden, dat verbetering slechts bereikt kan worden door zachten dwang, dien ik in de gegeven omstandigheden echter slechts beschouw als een tijdelijk hulpmiddel.

Maar hoe zullen wij dien dwang ooit kunnen laten varen, wanneer wij het volk niet langzamerhand zoodanig opvoeden, dat het ook zonder dwang zijn eigen belangen leert begrijpen en behartigen? Volksopvoeding is de onmisbare basis, waarop in de toekomst al onze hervormingen ten slotte moeten rusten, zoowel bij landbouw als veeteelt, bij huisvlijt, landbouwcredietbanken, enz.

---

[1]) Dit opstel werd geschreven in 1902; thans is reeds voorschot verleend.

Men denke toch niet, dat zich op Java tegenwoordig iets buitengewoons afspeelt. In meerdere of mindere mate doen zich dergelijke verschijnselen voor in alle landen, waar de volksmassa onkundig is en de bevolking toeneemt. Niet alleen Britsch-Indië geeft ons daarvan een voorbeeld, ook Rusland.

Enkele jaren geleden schreef de heer TH. BENTZON in de *Revue des Deux Mondes*, in welk tijdschrift hij vroeger BOOKER WASHINGTON'S werk uitvoerig had besproken, een opstel getiteld: „En Russie, Industries de Village", waarin hij mededeelt, dat een Russische dame, getroffen door de overeenkomst in verschillende opzichten tusschen de negers en het Russische lagere volk, hem verzocht had haar in nadere aanraking met BOOKER WASHINGTON te brengen, omdat ook zij meende veel van dezen te kunnen leeren.

Naar aanleiding van hare mededeelingen schrijft de heer BENTZON over de behoefte aan volksonderwijs in Rusland o.a. het volgende:

„Des guides prudens, de bons bergers dévoués à la conduite „des troupeaux, en même temps beaucoup d'écoles, voilà ce qu'il „faut pour faire passer le peuple russe des travaux en commune „non spécialisés, l'ancienne artèle, à l'organisation plus complexe „des sociétés coöpératives modernes. Mais ces écoles, quelles „seront-elles? C'est ici que s'affirment les différences fondamen„tales entre la Russie et l'Amérique. L'admirable système des „écoles publiques, rapprochées à un mille d'intervalle dans les „parties les plus lointaines des Etats-Unis, manque déplorablement „ici. Le petit paysan russe doit franchir souvent d'énormes dis„tances à pied pour se rendre à l'école paroissiale où peut être „il n'aura pas d'autres leçons que celles d'un sacristain presque „aussi ignorant que lui. Les écoles du Zemstvo — les écoles com„munales — sont bonnes et font du bien, quoique l'on compte „encore 70 pour 100 d'illettrés. Elles ne sont pas à beaucoup près „assez nombreuses et il se trouve, même parmi les bienfaiteurs „des paysans, un certain nombre d'esprits rétrogades, pour cri„tiquer et contrarier leurs tendances.

„Dans une brochure intitulée: *Suum cuique*, écrite par une per-

„sonne, que paraît préoccuper beaucoup la destinée future du „peuple russe, je lisais dernièrement que les enfants, qui ne savent „ni *a* ni *b*, deviennent généralement des hommes plus forts, plus „actifs que les autres. Que l'école éloigne trop souvent l'enfant des „travaux rustiques et lui donne de vagues aspirations à l'existence „des villes; que des conflicts fâcheux entre pères, qui ne savent „pas lire, et enfans barbouillés d'un demi savoir, naissent de „l'existence des écoles etc.

„Ces mêmes propos ont été tenus chez nous avant l'enseigne„ment obligatoire, et ils ne suffisent pas à prouver que des mil„lions d'individus doivent rester dans l'ignorance. Du reste „l'auteur de *Suum cuique* ne le voudrait pas; il demande seule„ment *que les enfants apprennent juste ce qu'il faut pour „devenir des agriculteurs éclairés* [1]). Avant tout il exigerait la „réforme de l'alfabet. Quelle idée de faire lire aux petits paysans „des mots tels que *chaise-longue, commode, fauteuil* et autres „choses, qu'il n'est pas destiné à connaître, au lieu des mots plus „usuels *charrette, traîneau, hache*, etc. Par l'alfabet l'auteur de „*Suum cuique* entend naturellement tout l'enseignement. A cette „appréciation il serait amusant d'opposer celles de certains édu„cateurs, qui souhaitent que le paysan ayant appris à lire dévore „indistinctement tout ce qu'il lui tombe sous les mains."

Wat deze schrijver voor Rusland verlangt, veel scholen maar van de allereenvoudigste soort, acht ik ook juist voor Java noodig, waar de toestand der inlandsche bevolking in verband met het gebrek aan volksontwikkeling in menig opzicht punten van overeenkomst vertoont met die van de groote massa in Rusland.

In beide landen is de landbouwer veelal de prooi van woekeraars van verschillende nationaliteit. Op Java is in vele opzichten toepasselijk wat ANATOLE LEROY-BEAULIEU over den woeker in Rusland schrijft:

„L'usure est en effet une des plaies, qui rongent le paysan russe, „et la collectivité de la terre n'est pas sans y contribuer.

„Les propriétés étant communes, le moujik ne peut donner hy-

[1]) De cursiveering is van den Schrijver.

„pothèque sur son bien. L'ousadban, l'enclos même du paysan, „qui n'est pas soumis au partage, ne peut, tant que l'opération de „rachat n'est pas terminée, être aliéné au profit d'un étranger au „mir sans le consentement de ce dernier. Chez les paysans russes, „comme dans nos tribus arabes d'Algérie, il n'y a donc pas de „crédit foncier, mais un crédit personnel. Par suite le moujik paye „jusqu' à 10 pour 100 par mois, jusqu' à 150 pour 100 par an „l'argent des miroiety.

„L'administration, la presse, les assemblées locales ont beau „depuis vingt ans étudier les moyens de venir en aide aux pay- „sans ; l'Etat et les particuliers ont eu beau créer des banques po- „pulaires, l'épineux problème du crédit agricole, partout si com- „pliqué, reste d'une solution encore plus malaisée en Russie „qu'ailleurs."

De nog weinig talrijke landbouwcredietbanken op Java zijn op zichzelf beschouwd zeker zeer nuttige instellingen, maar met het voorbeeld van Rusland voor oogen, en den aard van het volk in aanmerking genomen, mogen wij betwijfelen, of zij hun weldadigen invloed wel noemenswaard zullen kunnen doen gelden, alvorens de volksopvoeding een goed eind zal zijn voortgeschreden.

Het is zeer goed mogelijk, dat men over enkele jaren zal vernemen, dat een landbouwcredietbank op de een of andere plaats op Java bijzonder opneemt en zeer nuttig voor de bevolking werkt. In een dergelijk geval zal men bij nader onderzoek hoogstwaarschijnlijk tot de ontdekking komen, dat een of meer intelligente Europeanen, die de onderneming in het leven hebben geroepen en gaande gehouden, de inlanders, minder door leiding en leering dan wel door zachten dwang, er toe hebben gebracht om van de instelling gebruik te maken. Iets dergelijks zag ik zelf van zeer nabij. Wanneer men naar aanleiding van de gunstige resultaten van een enkele landbouwcredietbank tot de oprichting van talrijke dergelijke instellingen overgaat, zal dit naar mijn meening tot teleurstelling leiden, wanneer men de lieden niet van hoogerhand dwingt van de in hun belang in het leven geroepen banken gebruik te maken. Anders is het te verwachten, dat na een kortere of langere lijdensperiode, en na groote finantieele offers, alles weder tot den ouden toestand terugkeert.

Het is een verkeerd begrip te meenen, dat de Chineezen oorzaak zijn van den woeker. De Chineezen, met de slimheid, hun ras eigen, profiteeren slechts van een bestaande gelegenheid. Waar zij ontbreken, wordt hun plaats door anderen ingenomen, en volstrekt niet op zachtzinniger wijze. Op Java vervulien Chineezen de rol, die de Israëlieten in sommige gedeelten van Rusland spelen; in beide landen op zoo betrekkelijk groote schaal, dat veelal het ras aansprakelijk wordt gesteld voor de handelingen van bijzondere personen.

Op Java zoowel als in Rusland scheppen naar mijn meening niet de woekeraars de toestanden, maar maken juist de toestanden het bestaan dier lieden mogelijk, en brengt de onkunde van de landbouwende bevolking een meer ontwikkeld ras in de verleiding het minder ontwikkelde te exploiteeren. Door hulpmiddelen zooals credietbanken, wettelijke voorschriften, enz. zal geen afdoende verbetering kunnen worden aangebracht, zoolang de volksontwikkeling op het tegenwoordige lage peil blijft staan.

Op allerlei gebied zal volksopvoeding naar mijn meening het eenige afdoende geneesmiddel blijken te zijn voor een duurzame verbetering van de economische toestanden op Java. Verhooging van het tegenwoordige peil der volksontwikkeling door volksonderwijs, waarmede zelfs nog nauwelijks een begin is gemaakt, zal echter veel tijd eischen. Inmiddels dient dan de inlandsche bevolking zooveel mogelijk ook door andere middelen, al zijn deze alleen op den duur niet voldoende, voortgeholpen te worden.

Naast de maatregelen, die reeds thans kunnen worden genomen tot verbetering op het gebied van landbouw en veestapel en bevordering der visscherij, zullen naar mijn meening vooral in aanmerking moeten komen maatregelen tot uitbreiding der inlandsche nijverheid met gebruikmaking van de natuurlijke hulpbronnen van het land. Op dit gebied is geen bijzondere voorbereiding noodig, maar zou men althans enkele zaken zonder verwijl ter hand kunnen nemen. Van de op Java inheemsche gewassen zal vooral de kokospalm in de toekomst zeer groote voordeelen kunnen opleveren, wanneer de cultuur van deze palmsoort en de bewerking van de talrijke producten daarvan van overheidswege op

geschikte wijze wordt bevorderd. Prof. VETH heeft er reeds op gewezen, dat er in het algemeen geen gewas is, dat in veelvuldig nut voor den mensch den kokospalm overtreft. Ongetwijfeld kan de cultuur van kokospalmen voor Java een zeer belangrijke bron van inkomsten worden, en zullen de producten een plaats kunnen vinden en behouden op de wereldmarkt, mits wij voortdurend toezien op een geregelde aanvulling van den aanplant, waarvoor de inlander zeer zeker niet uit eigen beweging zou zorgen. Daarom is ook hier weder zachte dwang van bestuurswege noodig.

Mij lijkt het zeer nuttig en doeltreffend toe, wanneer aan den aanplant van den klapperboom op Java de grootst mogelijke uitbreiding wordt gegeven, zoodat elk Javaansch gezin, in het bezit van een redelijk erf, mettertijd een surplus van boomen en vruchten te zijner beschikking krijgt. Door krachtdadige bevordering van den klapperaanplant kan men bereiken, dat Java jaarlijks voor millioenen meer dan tegenwoordig aan copra [1]) zal kunnen uitvoeren.

In zeven jaren draagt de klapperboom vruchten. Gesteld nu eens, dat wij zeven of acht jaar noodig hebben om den aanplant te brengen op wat hij behoort te zijn, dan zou na verloop van vijftien jaar Java een land kunnen zijn, dat langzamerhand voor millioenen aan copra zou kunnen uitvoeren. Wellicht zou op Java zelf uit de copra de plantenboter bereid en de afval tot koeken voor het vee geperst kunnen worden. De zoogenaamde tĕpĕs [2]) kan uitstekend gebruikt worden voor mattenfabricage, het vervaardigen van borstelwerk, het weven van vloerkleeden, het maken van touw; de klapperolie kan dienen voor het fabriceeren van zeep; de hoornachtige schaal (batok) der vrucht voor de vervaardiging van knoopen, enz. Van het hout kan ongetwijfeld wel een nuttig gebruik gemaakt worden, terwijl in tijden van schaarschte de zoo voedzame vruchten onwaardeerbare diensten kunnen bewijzen.

Men veronderstelle echter niet, dat het eenvoudige bevel „klap-

[1]) Copra is het gedroogde vruchtvleesch van de klapper.

[2]) De vezelstof aanwezig in de bast van de vruchten.

pers planten" voldoende is om dit alles te bereiken. Prof. VETH heeft er reeds op gewezen, dat de inlander in den regel de klapperboomen slecht onderhoudt, en dat deze veel te lijden hebben van de klappertor. Volgens een mededeeling uit de Indische dagbladen werd nog in het vorige jaar door de Regeering de aandacht der Residenten gevestigd op het feit, dat de klappercultuur zich niet naar behooren ontwikkelde. Daarover zal zich niemand verwonderen, die in de binnenlanden heeft gewoond, de slordige beplanting der erven van nabij heeft gezien, en heeft waargenomen met hoe weinig zorg de inlander den klapperboom behandelt.

Om binnen een betrekkelijk korten tijd de klappercultuur op Java een hooge vlucht te doen nemen, is aanhoudend onverflauwd toezicht van het Bestuur noodig, zoowel op aanplant als op onderhoud. Daarbij zou het wenschelijk zijn van Regeeringswege zooveel mogelijk te bevorderen, dat bevoegde personen een nauwkeurige studie maakten van dit nuttige cultuurgewas. Dan zou men met behulp der wetenschap kunnen nagaan, welke van de tallooze variëteiten voor verschillende doeleinden de voorkeur verdienen, welken bodem zij verlangen, hoe zij veredeld kunnen worden, enz. De opgedane ervaring zou in populair-wetenschappelijken vorm ter kennis van de ambtenaren moeten worden gebracht, die op hun beurt er voor zouden moeten zorgen, dat de gegeven wenken door den inlander in praktijk werden gebracht, iets wat hij in den regel uit zichzelf niet doet.

Ik wijs b.v. op het gebruik van houtasch, naar men zegt een uitmuntend bemestingsmiddel voor den klapperboom. Maar slechts een hoogst enkele maal getroost de inlander zich de moeite asch voor dat doel te gebruiken, niettegenstaande in de inlandsche keuken alleen met hout of houtskool gestookt wordt en elke inlander wel een paar klapperboomen op zijn erf heeft. Indien bij onderoek bevestigd mocht worden, dat de aanwending van asch werkelijk de opbrengst van den klapperboom verhoogt, dan zou men, door op de bovenbeschreven wijze het gebruik daarvan te bevorderen, aan de inlanders aanmerkelijke voordeelen kunnen bezorgen.

Letterlijk elk onderdeel van den boom heeft waarde en verdient dus een nauwkeurig onderzoek, om de mogelijkheid eener winstgevende aanwending in de praktijk vast te stellen. In afwachting van den tijd, dat dit cultuurgewas op Java zoo algemeen zal zijn aangeplant, dat vruchten en materialen afkomstig van den klapperboom steeds overvloedig en goedkoop te krijgen zijn, kan men reeds thans beginnen met voorbereidende studiën te maken, waarvan de resultaten dan later kunnen dienen om nieuwe bronnen van inkomsten voor de bevolking te openen.

Ik vestig hier de aandacht b.v. op de tĕpĕs.

Bij een bezoek aan een mattenfabriek hier te lande hoorde ik tot mijn verwondering, dat de tĕpĕs, die daar verwerkt werd, niet uit onze Indische bezittingen, maar uit andere tropische landen werd ingevoerd. Deze grondstof, die tot allerlei nuttige en smaakvolle artikelen verwerkt kan worden, zonder dat daarbij groote kapitalen of dure machinerieën noodig zijn, is op Java vrijwel waardeloos.

Op Ceylon wordt de tĕpĕs tot losse touwen gedraaid, in balen geperst, en aldus verpakt naar Londen, Antwerpen of Hamburg vervoerd. Vandaar wordt die stof o.a. naar ons land verzonden, en b.v. in Apeldoorn met behulp van hoogsteenvoudige hulpmiddelen tot matten verwerkt, die tegen goeden prijs aftrek vinden. Het vervaardigen van dergelijke vloermatten van tĕpĕs is een werk, dat de inlanders uitstekend zouden kunnen leeren. Daar zij zich met een veel geringer werkloon tevreden stellen, en het land zelf de grondstof produceert, moet Java op dit punt met het buitenland kunnen concurreeren, ook al neemt men in aanmerking, dat het fabrikaat niet geperst kan worden vervoerd, zooals de grondstof, en dus meer aan vracht zal kosten.

Wanneer van de tĕpĕs een degelijke studie werd gemaakt, zou het zeker blijken, dat zij nog tot heel wat andere doeleinden geschikt is.

Zij wordt nu reeds op groote schaal gebruik voor de borstelwerkindustrie. In Hollandsche huishoudingen worden voor betrekkelijk veel geld borstels gekocht, in Europa vervaardigd en geheel of gedeeltelijk gemaakt uit tĕpĕs, terwijl wij die voorwer-

pen veel goedkooper zouden kunnen bekomen, wanneer men op Java, waar de loonstandaard zeer laag is, de daar overvloedig aanwezige grondstoffen tot borstels ging verwerken. Zou men ook in het betrekkelijk dichtbij gelegen Australië en in Amerika, waar handenarbeid zoo duur is, geen débouchés kunnen vinden voor de verwerkte tĕpĕs?

Misschien zal men de opmerking maken, dat een dergelijke tak van industrie gemakkelijk ingevoerd kan worden zonder speciale studie. Zoo eenvoudig is de zaak echter niet. Naar mijn meening is het dilettantisme, waarmede vele zaken op Java ondernomen worden, de grondoorzaak van mislukkingen, die telkens voorkomen, wanneer het iets anders geldt dan enkel het leveren van grondstoffen. Het komt mij voor, dat zelfs de meest eenvoudige industrie, die men op eenigszins groote schaal wil bevorderen, vooraf het onderwerp van nauwgezette studie behoort te zijn. Want de af te leveren voorwerpen moeten steeds aan twee eischen voldoen. Zij moeten volkomen beantwoorden aan de eischen der afnemers, en moeten op de plaats van aflevering goedkooper geleverd kunnen worden dan de waar van andere producenten.

Ik zou wenschelijk achten, dat in het algemeen van Regeeringswege proeven werden genomen met allerlei grondstoffen, waarvan men redelijkerwijze kan verwachten, dat zij verwerkt kunnen worden tot fabrikaten, die aan de genoemde voorwaarden kunnen voldoen. Men zou dergelijke grondstoffen dan naar Nederland moeten zenden om te trachten deze daar door bekwame vaklieden te laten vervormen tot artikelen geschikt voor de wereldmarkt. M.i. moet men eerst dan trachten een industrie op Java in te voeren, wanneer door proeven gebleken is, dat bepaalde grondstoffen verwerkt kunnen worden tot fabrikaten, waarvoor behoorlijke prijzen bedongen kunnen worden. Ook zou het raadzaam zijn vooraf overleg te plegen met de vertegenwoordigers der groote handelshuizen en met onze consuls.

Ik stel mij den loop der zaak ongeveer zoo voor, dat, wanneer de proefneming in Nederland bevredigende resultaten heeft opgeleverd, uitstekende Europeesche werkkrachten zullen worden

aangesteld om in verschillende streken van Java, die daarvoor in aanmerking komen, als leermeesters voor de inlandsche bevolking op te treden, natuurlijk steeds in overleg met het Bestuur. Hun moet dan worden opgedragen met behulp van Europeesche bestuursambtenaren zoo spoedig mogelijk bekwame inlandsche helpers te vormen, wat vooral noodig is wegens de moeilijkheden, waarvoor de Europeesche leermeesters in den beginne zullen komen te staan door onvoldoende bekendheid met land en volk. De inlandsche helpers kunnen hen dan later ter zijde staan bij het kiezen van de geschiktste en goedkoopste inlandsche materialen, bamboe, verfstoffen, enz. Desnoods zou na eenigen tijd de Europeesche leider verplaatst kunnen worden om op een nieuw terrein als leermeester werkzaam te zijn. Steeds zal er echter *aanhoudend toezicht* op moeten worden gehouden, dat het werk van den inlander in kwaliteit niet achteruit gaat, b.v. door geregelde opzending van stalen of monsters ter controleering naar een ambachtsschool, verbonden aan de hoofden- en kweekscholen.

Het invoeren van nieuwe takken van industrie zal op Java, evenals overal elders, meer dan gewone volharding en energie eischen. Ongetwijfeld is het aan te raden zich bij de keuze te laten leiden door den aanleg van den Javaan. De te vervaardigen voorwerpen moeten echter m.i. voorloopig het Javaansch cachet missen, daar de voorwerpen van huisvlijt, die de Javaan thans voor eigen gebruik vervaardigt, niet geschikt zijn voor de wereldmarkt. Wij zouden ons dus moeten bepalen tot artikelen, die in Europa of Amerika gewild zijn. Daarbij dient men dan rekening te houden met den smaak en de gewoonten der toekomstige afnemers en ter schole te gaan op de plaatsen van waar zij thans hun waren betrekken. Dit kan oneindig beter, gemakkelijker en goedkooper van Nederland dan van Java uit geschieden.

Hoe in Ierland door een ondernemende dame een nieuwe industrie gevestigd werd, onder omstandigheden eenigszins gelijkende op die van Java, vond ik beschreven in een Engelsch tijdschrift, waaraan ik het volgende ontleen:

De grondlegster der Connemara Basket Industry zag op een

der schoonste plekjes aan de Iersche kust een man en een kind, den hongerdood nabij. Dit tooneel, voor de Ieren helaas geen zeldzaamheid, trof haar zoo diep, dat zij zich ernstig afvroeg, wat zij persoonlijk zou kunnen doen om het maatschappelijk euvel, waarvan die ellende slechts het symptoom was, te verhelpen. Zij kwam tot de conclusie, dat zij, waar tal van inheemsche industrieën te niet waren gegaan, op de beste wijze hulp zou kunnen verschaffen door zelf een ambacht aan te leeren, geschikt om door de menschen in hun eigen huis beoefend te worden, dat zij dan later zelf zou kunnen onderwijzen.

Ten slotte viel haar keuze op mandenwerk.

Toen zij, na vele moeilijkheden overwonnen te hebben, dat handwerk voldoende meester was om er onderwijs in te kunnen geven, werd zij er door een eigenaardigen loop van omstandigheden toe geleid het dorp Letterfrack daarvoor uit te kiezen [1]).

Zij begon met in het gemeentehuis les te geven aan een kleinen jongen, die zeer handig bleek te zijn; langzamerhand kwamen er meer leerlingen, ook meisjes, die niet alleen in vlugheid en aanleg niet onderdeden voor de jongens, maar ook voor ander werk geschikt bleken te zijn. De ontvangst van een bezending fraaie houtkrullen en spaanders gaf aanleiding, dat sommige meisjes hoeden leerden maken. Al spoedig deed zich de behoefte gevoelen aan een helper, waartoe met succes een der jongens werd opgeleid. Ondertusschen bleef er een groote moeilijkheid te overwinnen bij het vervaardigen van vierkante manden, die volgens de Engelsche werkwijze veel te veel tijd eischten.

---

[1]) Als kind had zij van een ouden vriend gehoord, hoe hij gedurende den vreeselijken hongersnood van 1847 getracht had het arme volk van Letterfrack te helpen, maar helaas ondervonden had, dat er niets te helpen viel.

Veel later toen zij met de uitvoering van haar eigen plan wilde beginnen, bleek haar, dat het optreden van haar menschlievenden vriend in dat dorp wel degelijk goede vruchten had gedragen. Men noemde haar n.l. als een geschikte plaats om haar werk te beginnen juist het dorp Letterfrack, omdat de bevolking daar netter en zindelijker was dan elders. Dit werd door de dorpsgenooten zelf toegeschreven aan den weldadigen invloed, die een halve eeuw geleden een Kwaker-gentleman had uitgeoefend, toen hij trachtte het volk op te heffen. Zoo bleek de arbeid van haar ouden vriend den bodem te hebben voorbereid voor haar nuttig werk.

De Fransche methode, die veel doelmatiger en eenvoudiger was, bleek wel jaren geleden in Engeland ingevoerd te zijn, maar sedert in onbruik te zijn geraakt. De grondlegster der nieuwe industrie besloot daarom zelf naar Frankrijk te gaan. Zij vertoefde eenigen tijd in het kleine dorpje Oigny in het Noorden van Frankrijk, bekend om het fraaie mandenwerk, dat daar vervaardigd wordt, leerde daar alle bijzonderheden, kocht er benoodigdheden en gereedschappen, en keerde daarmede naar Ierland terug.

Men schroomde niet overal in de leer te gaan. Van een speciaal Iersch cachet, dat de te vervaardigen voorwerpen zouden moeten dragen, was geen sprake. Alleen het streven ze volgens de beste methode te maken stond op den voorgrond.

Stap voor stap ging het vooruit. Gedurende een jaar kwam een Franschman te Letterfrack een tot dusverre nog niet beoefenden tak der mandenindustrie onderwijzen. Vervolgens gaf een Engelschman uit Londen les in het vervaardigen van groote meubelstukken, wat nagenoeg als een nieuw handwerk te beschouwen was, en slechts onderwezen kon worden aan hen, die zich reeds eenige jaren geoefend hadden.

Van de opgeleide helpers zijn er nu twee gevestigd te Castlecomar op de Oostkust van Ierland, waar de industrie ook voet heeft gekregen, en waar eveneens goed werk verricht wordt.

Deze tak van huisvlijt heeft zich voorspoedig ontwikkeld; hoewel ontstaan uit een zeer nederig begin, mag thans gegronde hoop gekoesterd worden, dat zij zich zal ontwikkelen tot een zeer belangrijken tak van nijverheid, want zij is uitnemend geschikt voor de behoeften van het land.

De weldadige invloed van deze industrie in een der armste districten van het Westen van Ierland, het landschap Connemara, zal ongetwijfeld in de toekomst nog toenemen, daar later ook een maatschappij is opgericht met het doel zelf door aanplant te voorzien in de behoefte aan wilgenrijs (osiers).

Negen jaar lang heeft de grondlegster der „Connemara Basket Industry" in Ierland onafgebroken met alle krachtsinspanning aan dat doel gearbeid. Eerst toen had zij het zoover gebracht, dat deze industrie op een gezonde commercieele basis rustte.

In het algemeen waren de omstandigheden in Ierland zeker gunstiger voor de invoering eener nieuwe industrie dan op Java, de bevolking hunkerde naar (pined for) dergelijk werk, en staat intellectueel zeker boven den Javaan. En toch, wat een tijd, wat een moeite en toewijding heeft het gekost een soliden grondslag te leggen voor de betrekkelijk eenvoudige industrie, die in het bovenstaande beschreven is.

Men make zich vooral geen illusie, dat op Java dergelijke zaken vlotter van stapel zullen loopen. Wij zullen integendeel eerder meer bezwaren kunnen verwachten, en een groote mate van energie, intelligentie en geduld noodig hebben om de indolentie der Javanen te overwinnen. Wanneer men er de noodige moeite aan besteedt, kan vlechtwerk ook voor een deel der bevolking van Java een bron van inkomsten worden. Verschillende materialen zijn op Java zelf of op de Buitenbezittingen in overvloed aanwezig. De kosten der grondstof zijn gering in vergelijking met het arbeidsloon, zoodat vlechtwerk van rottan en dergelijke materialen op Java veel goedkooper kan worden vervaardigd dan hier te lande. Zoo betaalde ik, om een voorbeeld te noemen, hier voor het rottanvlechtwerk van een zitstoel *f* 1.10 à *f* 1.25, terwijl door Chineesche meubelmakers op Java voor hetzelfde werk, goed en netjes uitgevoerd, aan den inlander 20 à 30 cent wordt betaald.

Naast rottan noem ik hier als waardevol materiaal de daoek, een product van de arènpalm, die in het gebergte eenigszins de plaats inneemt van den kokospalm, en evenals deze een aandachtige studie ten volle waard is. De daoek kan bij oordeelkundige behandeling een deugdelijke grondstof zijn voor de vervaardiging van borstelwerk, touw, enz. Het is algemeen bekend, dat daoek een zoodanig weerstandsvermogen bezit, dat het zelfs na jarenlang in den grond begraven te zijn geweest, gaaf blijft.

De inlander gebruikt ze nu voor matrassen, touw, ook scheepstouw, daar daoek door zeewater niet aangetast wordt; ook worden er, naar ik vernam, op kleine schaal schabrakken van gemaakt te Ponorogo.

Bij nauwgezet onderzoek en zorgvuldige studie zal zeker blijken, dat deze grondstof voor vele doeleinden geschikt is.

Ook de lidi's (nerven der bladeren), zoowel van den klapper als van den arènpalm, zijn uitstekend vlechtmateriaal. Die van den klapperboom kunnen zeer goed verwerkt worden tot sterke huishoudmanden, bezems, enz., zooals die in elke Europeesche huishouding gebruikt worden. De inlanders vervaardigen van de lidi's thans voor eigen gebruik primitief vlechtwerk, maar afwerking, soliditeit en netheid laten alles te wenschen over.

De lidi's van den arènpalm zijn even geschikt, maar iets grover, zwaarder en steviger. Wanneer men de inlanders kan leeren daarvan voorwerpen te vervaardigen, waarvoor een afzet te vinden is, zullen de bergbewoners daardoor gebaat kunnen worden.

Mijns inziens kunnen de klapperboom en de arènpalm in vele opzichten voor Java worden, wat de mais thans voor Amerika is. Ook op Java wordt mais (djagong) verbouwd, maar de Javaan trekt van dit landbouwproduct thans bitter weinig profijt, ofschoon het voor hem groote voordeelen zou kunnen opleveren.

Uit dit oogpunt beschouwd heeft het ook zijn nut om eens na te gaan voor hoeveel verschillende producten de mais in Amerika als grondstof dient. In de Vereenigde Staten vervult de mais, behalve als voedingsmiddel, nog in vele andere opzichten een groote rol in de volkswelvaart. Een opsomming van de waren en goederen, die in Amerika uit mais worden vervaardigd, is zeer interessant en geeft een helder beeld van wat wetenschap en praktijk te zamen vermogen [1]).

---

[1]) De hier volgende gegevens zijn ontleend aan de *Scientific American* en aan een in de *Review of Reviews* opgenomen overzicht van een artikel, voorkomende in het Amerikaansche Tijdschrift *The Forum*.

Tijdschriften zooals de *Scientific American* bevatten voor den lezer, bekend met de binnenlanden van Java, steeds veel leerrijks. In het algemeen komt het mij voor, dat wij in vele opzichten, vooral waar het geldt alle mogelijke nut en profijt uit grondstoffen te trekken, bij de Amerikanen ter schole kunnen gaan. Zij verstaan bij uitnemendheid de kunst de wetenschap dienstbaar te maken aan het algemeen belang en aan de praktijk door de verkregen kennis op practische wijze onder het volk te verbreiden. Bij onze koloniale beoefenaars der wetenschap bestaat dikwijls de neiging om de wetenschap te beoefenen uitsluitend om der wetenschaps wille, een luxe, die een zoo arm land zich bezwaarlijk kan permitteeren.

Tot de volkswelvaart van Java hebben onze daar gevestigde wetenschappelijke instellingen tot dusver weinig bijgedragen, al moge het onze nationale eigenliefde vleien, dat buitenlandsche geleerden die instellingen bewonderen.

Mais is het meest waardevolle, eenjarige gewas, dat bestaat. Alle soorten van vee op de boerderijen gedijen er uitstekend van, beter dan bij de meeste andere voedingswijzen [1]).

Maar ook voor den mensch is de mais als voedingsmiddel van onschatbare waarde. De Amerikanen weten uit deze grondstof een onbegrijpelijk aantal smakelijke, goedkoope en voedzame schotels klaar te maken door het meel, dat goedkooper is dan eenige andere meelsoort, verschillende bewerkingen te doen ondergaan, zoodat eentonigheid vermeden wordt en toch de voedzaamheid behouden blijft.

Afgescheiden daarvan levert de mais o.a. nog grondstoffen voor de brouwers, vulsel voor matrassen, cellulose (bereid uit het merg der stengels, o.a. gebruikt ter opvulling van de dubbele wanden der oorlogsschepen), papier (gemaakt van den stengel), Bourbon Whisky, alkohol, veevoeder (gemaakt van gemalen halmen, stengels en topeinden), vernis, geurige tafelsiroop, gom, stijfsel, tandpoeder, maisolie, oliekoeken, druivensuiker, glutenvoeder, glucose, deeg voor banketbakkers, enz.

Deze opsomming zou nog belangrijk kunnen worden uitgebreid, daar vele takken der genoemde industrieën weder waardevolle nevenproducten leveren.

Stellen wij tegenover dit alles de bescheiden rol, die de mais op Java speelt, dan zal men mij allicht toegeven, dat er veel kans bestaat om de maiscultuur, die reeds op Java inheemsch is, tot een rijke bron van inkomsten te maken, wanneer men naar het voorbeeld van Amerika er zich op toelegt de mais voor allerlei nuttige doeleinden te gebruiken.

Met het oog op de eigenaardigheden van het Javaansche volkskarakter zal men echter niet kunnen verwachten, dat op Java de cultuur van mais en het gebruik daarvan in de industrie zonder krachtige bevordering en deskundige leiding van overheidswege tot bloei kan worden gebracht.

---

[1]) Op Java waar het gebruik van mais als veevoeder lang niet zoo algemeen is, heeft, zooals algemeen bekend is, het vleesch van kippen in het gebergte een aangenamer smaak en is het vetter en malscher dan in de vlakte, hetgeen men toeschrijft aan de mais en afval der mais, waarmede zij gevoederd worden.

Waren de Vereenigde Staten van Noord-Amerika er niet om het proefondervindelijk bewijs te leveren van het werkelijk onafzienbaar veld van het nuttig gebruik van de mais, dan zou iemand, die iets dergelijks voor Java zou willen voorspellen, zeker voor een phantastischen droomer worden gehouden.

Wanneer wij door studie en vergelijking met hetgeen elders bestaat, nieuwe bronnen trachten te vinden ter bevordering van de volkswelvaart op Java, zijn het dikwijls de Amerikanen, die ons waardevolle gegevens kunnen verschaffen.

In de eerste plaats noem ik de bulletins, bestemd voor den Amerikaanschen boer, die, in grooten getale door het Landbouw Departement verspreid, over de meest uiteenloopende onderwerpen, het landbouwbedrijf rakende, bevattelijke, korte en bondige inlichtingen geven, gebaseerd op wetenschap en praktijk.

Wanneer wij de Vereenigde Staten tot voorbeeld nemen, hebben wij tevens gelegenheid om hetgeen in de bulletins geleeraard wordt, daar ook in de praktijk bij de boeren toegepast te zien.

Het is mij niet bekend, of men elders even systematisch en praktisch te werk gaat, maar al ware dit het geval, dan nog zou het de voorkeur verdienen de Amerikaansche bulletins voor Java tot voorbeeld te nemen, omdat een deel der Vereenigde Staten een sub-tropisch klimaat heeft en sommige der tropische gewassen daar ook kunnen tieren.

Ook verder levert, zooals ik reeds gezegd heb, de *Scientific American* tal van gegevens, die een onderzoek waard zijn. Zoo las ik b.v. een uittreksel uit het rapport van den Amerikaanschen consul te St. Etienne, HILARY S. BRUNEAU, over vruchtboomenaanplant langs de openbare wegen in Europa, waaraan ik het volgende ontleen:

Het kweeken van vruchtboomen langs de straatwegen in Frankrijk wordt elk jaar meer toegepast. Nadat de Regeering het voorbeeld gegeven had, hebben de gemeenten in verschillende Departementen dit gebruik als een bron van inkomsten overgenomen, zoodat thans vruchtboomencultuur langs de wegen een belangrijke tak der nationale nijverheid is geworden. Maar niet alleen in Frankrijk wordt dit gedaan, ook in Duitschland, België

en het Groothertogdom Luxemburg is het algemeen in zwang.

In hetzelfde tijdschrift vond ik vermeld, dat in de nabijheid van Venetië een inrichting bestaat, waar rijststroo, tot allerlei nuttige voorwerpen verwerkt wordt, waaronder b.v. borstels. Zouden vakmannen daar geen kennis kunnen opdoen, die op Java nuttige toepassing zou kunnen vinden? Het is een van de materialen, die overvloedig voorkomen, maar welke de Javaan niet weet te verwerken.

Zou met deze voorbeelden voor oogen op Java niets iets dergelijks tot stand te brengen zijn, en zouden wij dan niet verstandig doen ons in de landen, waar zulke schoone resultaten werden verkregen, op de hoogte te stellen van alles, wat daarbij op te merken valt?

Want niet genoeg kan ik herhalen, dat men toch geen proeven neme, zonder zich eerst goed op de hoogte gesteld te hebben. Zelfs invoering van de eenvoudigste nieuwe industrie eischt degelijke voorbereiding en grondige vakkennis; anders verspilt men slechts tijd en geld en geeft men voedsel aan de zoo dikwijls geuite, meestal onjuiste bewering, dat dergelijke nieuwigheden op Java geen levensvatbaarheid hebben. Met de leiding belaste men echter niet uitsluitend personen, die enkel theoretisch gevormd zijn en vreemd staan tegenover de eischen der praktijk, maar goed onderlegde, ook op technisch gebied bedreven lieden, die praktijk en wetenschap kunnen combineeren. Bij de uitvoering dient men natuurlijk, ter voorkoming van te groote kosten, zooveel mogelijk gebruik te maken van goed geschoolde inlandsche werkkrachten, die men, bij inrichting der ambachtsscholen op de door mij aangegeven wijze, zonder groote bezwaren in voldoend aantal zal kunnen vormen.

Hoe weinig profijt is er getrokken van den rijkdom aan waardevolle gewassen, tot de teelt waarvan klimaat en bodem zich zoo uitstekend eigenen, en waarvoor werkkrachten steeds overvloedig aanwezig geweest zijn. Konden wij niet redelijker wijze verwachten producten van den inlandschen landbouw, zooals arrow-root, ananas, meloenen, bananen, enz. in aanzienlijke hoeveelheid in den een of anderen vorm op de wereldmarkt aan te treffen, gezwegen nog van de nevenproducten, die allicht aan huisindustrie het aanzijn hadden kunnen geven?

Met deze vluchtige aanduiding van mogelijke bronnen van inkomsten voor de toekomst moet ik mij hier tevreden stellen, omdat een nadere bespreking mij te ver zou voeren.

Het komt mij om verschillende redenen wenschelijk voor, niettegenstaande er nog zooveel andere producten voor onderzoek en proefneming in aanmerking komen, voorloopig al onze krachten hoofdzakelijk op den kokospalm en den arènpalm te concentreeren, die niet alleen op Java, maar ook op de buitenbezittingen uitstekend tieren, en grondstoffen kunnen leveren voor tal van neven-industrieën, zoodat dus het terrein van onderzoek en werkzaamheid daardoor reeds zeer uitgebreid wordt. Ik beveel ook daarom deze gewassen aan, omdat bijproducten daarvan zich zoo uitstekend leenen voor het doel, waarmede ik zou willen beginnen, namelijk het aankweeken van huisindustrie, waarvoor geen groote kapitalen noch ingewikkelde, kostbare machinerieën noodig zijn.

Zelfs wanneer de proefnemingen op dit gebied, het aankweeken van huisindustrie, door onvoorziene omstandigheden niet aan de verwachtingen mochten beantwoorden, dan nog zou de bevolking bij een uitgebreide klappercultuur slechts voordeel hebben, daar dit gewas haar o.a. voedsel, vet en brandstof levert en den beschikbaren bouwgrond onaangetast laat, omdat de klapperboom nooit op bouwvelden geteeld wordt.

Dus ook in het ongunstigste geval, dat wij ons kunnen voorstellen, kan de inlander er slechts bij profiteeren, een niet te onderschatten factor, daar wij er m.i. thans zorgvuldig voor moeten waken, dat hij niet meer het kind van de rekening wordt, hoe bij onze hervormingen de zaken ook mogen loopen.

Wanneer wij nu aannemen, dat de studie van de cultuur van den klapperboom en den arènpalm voor de naaste toekomst de hoofdschotel zal blijven, dan behoeft ons dit niet te beletten ook in andere richting werkzaam te zijn.

Het is echter beter weinig zaken zeer grondig te behandelen dan vele half, vooral in aanmerking nemende, dat er eveneens gehandeld moet worden op het gebied van volksopvoeding, landbouw, veeteelt, vischvangst, enz.

SLOTSOM.

Als mijn persoonlijke meening gaf ik te kennen, dat de Javaan vrij is verklaard op een tijdstip, waarop hij daarvoor nog niet rijp was, waarvan een halfslachtig Regeeringstelsel het gevolg is geweest, waarbij vrijheid wel in naam, maar niet inderdaad bestond.

Om duurzame verbeteringen in den toestand te brengen dient men mijns inziens in de eerste plaats een vast Regeeringsprogramma aan te nemen, en dit consequent door te voeren op een wijze, die zich aansluit bij het karakter en de ontwikkeling van den Javaan; verder is dan dringend noodig een uitnemend corps goedbezoldigde bestuursambtenaren en het ernstig ter harte nemen van de volksopvoeding.

Volksopvoeding is tot nog toe geen onderwerp van Regeeringszorg geweest; daaraan is het m.i. gedeeltelijk toe te schrijven, dat de hulpbronnen van het land niet ontgonnen zijn, en dat landbouw, veeteelt, vischvangst en inlandsche industrieën zijn achteruitgegaan. Daarenboven vermeerderde de bevolking snel, waarmede de ontginningen geen gelijken tred konden houden.

Ik voor mij acht maatregelen als de door mij voorgestelde onontbeerlijk om met hoop op slagen aan de duurzame economische opheffing van het Javaansche volk te kunnen arbeiden. Mocht men daartoe niet kunnen besluiten, dan zal m.i. elke poging tot hervorming slechts leiden tot verloren moeite en kosten.

Het is mijn stellige overtuiging dat op de door mij beschreven wijze een vaste basis kan worden verkregen, waarop Java zich geleidelijk zal kunnen ontwikkelen.

Men verwachte echter niet, dat daarmede op Java binnen enkele jaren alles zou zijn zooals het behoort! Dit zou men ook onmogelijk kunnen eischen, waar zoovele jaren zijn verloopen, zonder dat wij de bevolking tot een hooger peil van beschaving en welvaart hebben weten te verheffen. Hoezeer ook de omstandigheden mogen dringen tot snel handelen, behooren wij toch nooit over het hoofd te zien, dat een volk slechts langzaam voort kan schrijden op den weg der beschaving.
